

Часопис
студентів і молодшої української інтелігенції

ЗУС ТРІ ЧІ

Нр. 19
(1)

1989

Варшавський Рік VI

**Номер присвячуємо
Анатолеві Кобеляку,
лемкові, який непомітно зберігаючи,
так збагатив українську культуру**

SPOTKANIA – pismo Rady Naczelnej Zrzeszenia Studentów Polskich. Wydaje Rada Kultury Studentów Mniejszości Narodowych KRK ZSP.

Redaguje kolegium:

Bogdan Huk (red. naczelny), Halina Leskiw, Andrzej Zabrowarny, Roman Kryk, Andrzej Zelwak, Andrzej Maruszcenko, Mirosław Maszlanko

Adres redakcji: ul. Smyczkova 5/7, p. 63
02-678 Warszawa

Редакція не повертає текстів не замовлених, залишає за собою право скорочувати й правити мову.

Погляди презентовані у статтях не завжди збігаються з поглядами редакції.

Обкладинка роботи Анни Плотницької

Редакція щиро дякує редакторові канадського "Студента" Несторові Гулі за допомогу при складанні номера.

Numer 1(19)/1989 zamknięto w kwietniu 1989 roku.

Часопис
студентів і молоді української інтелігенції

ЗУС ТРІ ЧІ

№ 19
(1)

1989

Варшавський Рік VI

ЗМІСТ

Сьогодення

Озираючись за себе — українство в Польщі на зламі 1988/1989 років	
Богдан Гун.....	2
Документи	
Лист до учасників "круглого стола".....	14
Лист до сейму ПНР.....	15
Україні і Польщі	
Для знищення ми були одне — редактор.....	20
Повернути людям їхні права — розмова з Михайлом Донським.....	26
Лемки — сьогодні — Ярослав Гуницький.....	41
Важливе те, що є тепер — розмова з Андрієм Копчем.....	50
Лемки — тобто русини-українці з Бескиду Низького — Михайло Долинський.....	58
Повернути ліси — інтерв'ю з Павлом Стефанівським.....	73
"Ніяку, а чом ти деси в Вроцлаві ся вродив, а не ту в Устю?"	
Богдан Гун, Мирослав Чех.....	76
Лемківські ліси — Матеуш Кваловський.....	82

Історія. Ідеї

Анкета "Зустрічай" про українську культуру ХХ століття.....	90
Відповідь Євгена Поповича.....	94
Головні політичні напрямки на Лемківщині в міжвоєнний період —	
Ярослав Маняк.....	100
Українське шкільництво на Лемківщині в першій половині ХХ століття —	
Ігор Гришак.....	105
Православ'я на Лемківщині в 1926-1931 роках — Петро Вірхнянський.....	111
За лаштунками т.зв. акції на Лемківщині в 30-і рр. — Мирослав Сич.....	122
Лемківська хронологія — Євген Місило.....	138
Добірка документів до питання акції "Вісла" — опрацював Євген Місило.....	144

Література. Мистецтво

Поезії — Юрій Андрухович.....	156
Володислав Грабан — творчий силует — Олена Дуць-Файфер.....	159
Час у поезії Богдана Ігоря Антонича — Лідія Стефанівська.....	162
Історія української літератури Дмитра Чижовського.....	175

Огляд

Про Михайла Грушевського — Ярослав Дашкевич.....	188
У Археографічній комісії Академії наук Української РСР — Г. В. Борjak, О. В. Тодійчук.....	198
Гуртуватися — не витікати — Омелян Печинський.....	201

СЬОГОДЕННЯ

Богдан Гук

Озираючись за себе — українство в Польщі на зламі 1988/1989 років

Премова на V зльоті українських студентів 14 січня у Варшаві

Середньо-Східна Європа 80-х рр. застрягла у великій невизначеності. Однак у суспільному житті, при його основах проходять потужні й всеохопні процеси майбутнього. Чи не найглибше й не найгрізніше нуртують вони на Україні. Саме ця країна сьогодні в такому положенні, що годі підібрати йому подібне серед інших європейських країн (хоча, говорячи це ніяк не згадати Білорусі). І не найгрізніше тут ідеологізація половини людності республіки, особливо в її східних областях, бо ж, треба ширити, голос тисячоліть одним спалахом розмете зусилля кількох десятиків років, — найгрізніше екологічні проблеми. Загроза, що повисла над Україною, в'їлася в її основу та розгнужана й безкарно, з маніакальною апертістю й цілеспрямованістю нищить.

А саме в сторону України, що дала світові нову, чорнобильську епоху, а сама почала відлік своїх атомних днів, спрямовані тривоги й надії всієї української діаспори. Наш погляд можна вже вимірювати довгими десятиліттями, і це попри всі намагання збудувати між Нєю й нами стіну незрозуміння, а то й ворожнечі. Стиснутий в кулак монополі на правду вичавлював на нашу адресу різні назви: буржуазні націоналісти, мазепинці, петлюрівці, бандерівці — вчувалося за ними одне й те ж — українць. А ці слова мовилися не ради нашої Батьківщини — їй протягом історії не часто доводилося бути в центрі шляхетних змагань — збоку хтось підсував свої ідеї, що вимагали жертв і неправди. Яка ж, наприклад, може бути спільність між радянським поетом Симоненком і його земляками на Заході, які його прізвиськом називають свої установи, якщо забути про щось дуже людське, про те, що навіть нелюбов до своєї Батьківщини можна вимірювати лишень любов'ю до неї, як це сказав Валерій Шевчук. Уряд УРСР повинен урешті-решт офіційно визнати, що українська діаспора це не один збір ворогів України. Необхідно припинити лаяння її від "імені" українського народу як "українських націоналістів", тому що це парадоксально й можливо лиш при одній діалектиці — діалектиці злоби. Наша сторона засвідчує свої настанови вже віддавна. Велетенське культурне зусилля української еміграції, яка з селянської маси стала добре організованою суспільністю, з такими науковими осередками як Гарвардський дослідний інститут, Канадський інститут українознавчих студій, Українська вільна академія наук, Наукове товариство ім. Шевченка, що єдині ведуть дослідження над українською історією й культурою на світовому рівні і по суті визначають хід модерного українознавства, з їх науковими виданнями й часописами, яким нема рівні серед видань УРСР, заслуговує найвищої пошани. Адже усі ці осяги впливають не з простої апертості, але з патріотизму.

У такому контексті якже великого значення набирає мудре й відважне

рішення Миколи Рябчука почати діалог з українською діаспорою (Його стаття "Пора великих сподівань" появилася в "Сучасності" за листопад 1988 року), не занадто озираючись на ідеологічні моменти.

Хочеться, щоб і оці слова були сприйняті як частина цього діалогу. Їх мовить українець з Польщі, член громади, що опинилася в дуже тяжкій національній ситуації, та на перекір усьому дійшла до свого сьогодення й впевнена, що воно в ній буде й надалі.

Як же дивує подібність прейданого нею шляху з долею всього народу: заперечення існування, злочини, виселення, статус ворога. Зло чинилося, але ніколи не було каяття й слів правди. Ось і є вічний дефіцит правди в нашій історії. І аж не віриться – не вже нікому було їх сказати? Зате скільки було намагань творити іншу правду про нас, убивчо ложну правду, начебто нас й шов не було. Вона творилася уже заздалегідь і назначено їй бути єдиним слідом до нас, може, й єдиним "оправданням", якщо в її творців були які-небудь моральні відчуття. Бо ж нашому існуванню тут визначено кінець, нічого себе обдурювати.

І мала громада знала і відчувала це весь час. Та як уражає голос деяких публіцистів з України, які щойно після стількох десятих років збагнули, що мало не бути десятків мільйонів і тут теж є спільність долі – аж крайня!

Сорок років тому прокладено державний кордон. Ми й досі відчуємо його непроникність. Він і визначив рамки життя нашої спільноти. Сумна й сумнівна була ця спільнота, розкинута як можна було найдокладніше. Першим її зусиллям було: відчутти себе одним громадою й не забути про давні землі. Ці основні цінності вона зберегла та плюкає й сьогодні. І до віку – доміцнито, а зрештою, не одним з читачів.

Однак, можна сказати, нас не покинуто напризволяще. Відмінні за часом і способом прояву, та все ж постійні дією й здатністю вирішувати нашу подальшу долю – були і є різні підходи й точки зору на нас. Почнімо з неприємних. З-поміж них найгрішніший, здається, той, що добачає в українцях "п'яту колону". Ніхто не любить п'ятої колонії, навіть коли вона уявна. Нещодавно хтось сказав: національні меншості в Польщі – це справа совісті. Я гадаю, і кожен прагне до чистої совісті. Та в нашому випадку це відбувається шляхом ліквідації невинного елемента. Однак, таким способом ніхто культурний совісті не очистиць. Проте державний інтерес, здається, ніколи не покладався на такі ствердження. Сьогодні в Польщі існує кілька гуртків "Товариства любителів Львова", книжкою року став опис польських могил на Личаківському кладовищі, у пресі появляється злива статей присвячених польськості столиці Східної Галичини, течаться розмови про польські школи й костели на цій землі. Усе це, поза всяким сумнівом, має за собою кількадесят років польської присутності на сході, отже й має свої основи пригадування великої культурної спадщини після десятих років мовчанки, це з одного боку. З другого, історія повинна таки бути вчителькою життя, а не джерелом мега-і міфоманії. Слід урешті-решт усім, абсолютно всім зрозуміти, що ревізію кордонів у Європі можна сьогодні здійснювати лише десь у космосі, тобто в абсолютному пустирі. У Галичині живе кілька мільйонів людей, які прагнуть здійснювати власну програму.

Вищеописані тенденції не становлять визначальної течії в концепціях польських політичних сил. Існує бо доволі широка потреба діалогу з українцями (чи ширше – сусідами). З самого факту нашої присутності натомість випливає те, що ми є немовби представниками всієї України. Досі ми цієї ролі не виконували: нам не давали, та й ми самі не були до цього підготовані. Тому сьогодні мусимо працювати з подвійною енергією.

Проте, як здається, найкращим розв'язанням справи будуть товариства любителів Перемишля, Сянока, Ярослава й Володави по тому боці кордону.

Наше проживання тут викликає також і подив. Питання нашого місця і статусу як національної меншості ставимо й самі перед собою. У Польщі ми не емігранти, бо самі не покинули своєї землі, і не космічні пришельці та — що найважливіше — не вороги. Унаслідок дотеперішньої нашої історії проживасмо неначе поза всякою державою — не можемо-бо Польщі визнати своєю духовою Батьківщиною. Ми — це продовження понад 600-літньої традиції спільного життя поляків і українців у одній державі, традиції багатої вершинними культурними досягненнями, сповненої кровних зв'язків і взаємозалежностей. І лиш жаліти треба, що наша спільна доля сьогодні опинилася в такій незavidно жалюгідній ситуації. Про згадану традицію ніхто не пише книжок, хоч її досліджування гідне заснування окремого інституту.

Однак останніми роками культурова ситуація українців у Польщі наче й покращала. Принаймні зовнішня атмосфера трохи втратила давню задущливість. Преса різних напрямків й надалі досить часто пропонує читачам статті з антиукраїнським зарядом, та це вже не безконечна злива неправди, добре знана з минулих років. Об'єктивніші статті ще не змогли, проте, перелобити образу української культури як другорядної, а українське минуле в них і сьогодні аж кишить звірствами й взагалі всім найгіршим.

З признанням треба відзначити, що в католицькій пресі й пресі "другого обігу" появилася серйозні намагання вести діалог з українцями як з рівноцінним партнером, що невід'ємно пов'язаний з майбуттям Польщі, оскільки життя в нашій частині Європи має формуватися нормально.

Проблему українців у Польщі, особливо греко-католицького віросповідання, доволі відкрито почала трактувати польська Римо-католицька церква. Найважливішим цього проявом були святкування Тисячоліття Хрещення України, подія, що несе вські ознаки перелому в подальшому житті нашої громади. Торжества на Ясній Горі, численні наукові сесії, спеціальні видання часописів — усе це створило клімат радості, якої українці не знали протягом сорока минулих років. Ця атмосфера, що триває й сьогодні, наказує сподіватися, що християнський етос й традиції обох народів стане площиною чи не кращого проростання майбутнього їх порозуміння, стане запорукою добрих відносин між нашими народами.

Іншим важливим чинником виходу проблеми національних меншостей в Польщі на поверхню політичного життя було створення при профспілці "Солідарність" Комісії з питань національних меншостей. У тому контексті неабиякого значення набирає перспектива майбутнього "круглого столу", що за ним сядуть до переговорів з урядом представники "Солідарності". Чи прозвучать при ньому слова турботи за долю національних меншостей в Польщі?

Отже, існування нашої громади нерозривно пов'язане з долею всієї країни, усякі напруги, зміни офіційних настанов і орієнтацій кладуть свій відпечаток і на ній. Проте остаточний образ і ситуацію української громади в Польщі повинна творити вона сама. Вирішальне слово й воля у справах її буття й долі необхідно залишити тільки за нею, а не за ходом офіційної політики.

Отже, нам тут Бути. Бути в найвищому розумінні цього слова й в усіх його конкретних пролвах. За нами вже понад сорок років. Спробуймо тоді узагальнити досвід, що пливе з минулого. Певна річ, що заборона амністії для воєнків Української Повстанської Армії у лютому 1947 року була спричинена бажанням тодішнього уряду рішучими заходами розв'язати українську проблему в новій польській державі. Боротьба, що велла проти неї Українська Повстанська Армія на південному-сході послужила достатнім аргументом виселити біля 150 тислч українців — принаймні стільки залишилося ще після вивезення інших до УРСР — на т.зв. Відвойовані землі. Не тут місце коментувати що означає яке-небудь переселення в Європі в половині ХХ століття.

Не підлягає, однак, сумніву, що рішення мало спрацювати з силою та наслідками атомного спалаху.

Переселенці опинилися в дуже важких умовах, серед ворожо наставлених польських репатріантів з України, у напівзруйнованих об'єктах. Не було шкіл, церков, книжок і преси, ніяких форм культурного й суспільного життя. Годі було тоді говорити про який-небудь статус національних меншостей, що нема його й сьогодні. На таке поняття не було й натяку. Тим-то переселенці не мали також ніякого контакту з Україною, а такий контакт кожній національній групі проживаючій на чужій землі доконечно потрібний. Страх паралізуючий усякі прояви національної свідомості, заборона міжгрупових контактів, замкнутість у тісних рамках сільських громад без контакту з Україною, брак культурних установ й церковного життя — ось засоби, які мали сприяти здійсненню катастрофічного задуму невідворотних змін серед української спільноти й зрештою здушення її духовної сили та повної денационалізації.

Зміни в уряді й перш за все неймовірні здатності виживання, які проявила приречена громада, усможили здійснення цього плану. Від великої любові до рідної землі почалися повороти, та страх назавжди вже записаний на ній довів до майже повсюдного сполонізування тих, хто вернувся (особливо в бущакому Люблінському воєвідстві). Поворотам поставлено низку обмежень і переважна частина українців залишилася на півночі та заході. Уряд дав певні підстави: засновано суспільно-культурне товариство, появилася газета, кілька провінційних шкіл, на волю випущено священиків.

Отже такий був початок і перші діти нашого, сьогодні вже сорокарічного походу. Усе здобули самі, а найчастіше здобувати доводилося — буття собою. Це наш найбільший і постійний дефіцит. Сьогодні можна сказати, маючи на думці як минуле, так і майбутнє, що — ми існуємо, докладніше було б, що вижили, вижили. Однак, знов у вимірі минулого й прийдешнього треба запитати — яких ціною обійшовся (обійдеться) нам цей похід? Тисячі українських прізвищ у людей, які ні за що не назвуть себе українцями, вічно замкнені двері й вуста, глибокі національні й культурні комплекси й викривлення, брак нормальної суспільної структури, три найпровінційальніші школи, незаресстрована Церква, убоге товариство та його газета, порожні землі при східному кордоні, буйний карпатський ліс — ось все добро колишніх будівничих неперевершаних жодною красою храмів!!!

І знову вертаємо до слова Буття. Як охарактеризувати наше буття-життя на переломі 1988 і 1989 років?

Його офіційним і найпершим проявом й надалі є УСКТ. Чергові уряди визначили йому постійну роль записи за якою могло діятися що загодно аби лиш згідно з офіційною політикою. Отак завішене на кількох тисячах членів з-поміж біля чотирьохсот-тисячної української маси й сьогодні виконує давню функцію, залишаючись таким чином одним з небагатьох організацій строгого гарту, що залишилися в Польщі 80-х років. Жаль, що не перебудувалося під час останнього з'їзду, УСКТ виникло на хвилі великого ентузіазму, першими реками й справді багато чого зробили ради поліпшення нашої ситуації. Згодом затрати людської енергії ставали в дедалі відчутнішому контрасті до наслідків діяльності Товариства, що ставало заскарузлим й не мало нахилу до самооновлення. Суджено йому бути устигнувою, що розв'яже більшість наших проблем, то виявилось, що зарадило воно далеко не всім. Одним з найбільочіших промахів — його наслідки відчуваємо найбільше саме під сучасну пору — було недобачання й легковажння значимості інтелігенції в нашому житті. Чергові спроби інтелігентських груп вийти в життя з своєю програмою — 1936, 1979, 1981, 1988 — діючи в рамках УСКТ, закінчилися провалом. Повторного перегляду жде також справа відносин між УСКТ і лемками, адже сьогоднішні непорозуміння і суперечки навколо них впливають

в уєскативських помилок минулого, хоча б сумної пам'яті 1971 року. Переоцінення жде багато інших справ, багато проблем. Особливо пильно слід було б придиватися до отих "затрат енергії" уєскативських низів, які штовхали протягом тридцяти років Товариство уперед, штовхали самітньо. УСКТ сьогодні й надалі залишається єдиною офіційною організацією українців-громадян Польщі, хоча активність його гуртків помітно зменшилася. Товариство залишається водночас видавцем "Нашого Слова", опікуном шкільництва, організатором сопотських фестивалів. Однак у все назване так міцно вкорінився маразм, що доводиться констатувати вихід УСКТ поза процеси, які охопили сьогодні нашу громаду в Польщі та наростаючі розхождення його верхівкою й прямуюванням його "низів" як і решти українців.

На вищеописаному тлі тим помітнішим був на початку 80-х рр. ріст значення й динамізм Греко-католицької церкви як другої установи спроможної об'єднати велику частину українців і дати їм ідейний провід. Тоді українська Церква переможно виходила з сорокарічного періоду нелегального таки користання разом з своїми вірними з права помилування, замовчування, скритої праці душпастирів і божої дороги вірних до церковного порога. Попри такі тяжкі умови існування стіни греко-католицьких Церков визначали простір, де в лихий час українець чув, бачив і відчував українськість. Поза Церквою такого простору було тоді обмаль.

Понад десять років відірваності церковної мережі від вірних розкинутих по всій Польщі й такі міцні заборони тодішніх урядів не дозволили Церкві повністю відбудувати свої структури відповідно до нових місць поселення українців. У результаті десятки тисяч греко-католиків змінило обряд, стало римо-католиками або православними, що в першому випадку означало й полонізацію.

Якщо говорити про злам, який прийшов у 80-х роках, необхідно вказати на два основні його чинники: 1/ кінець мовчання на тему Греко-католицької церкви, кінець атмосфери страху й пригнічення, 2/ прихід групи молодих священиків, що помітно відрізняється від старшого священичого покоління ставленням до різних проблем церковного життя й способів їх розв'язання.

Звичайно, поновлення проходило не тільки серед духовенства, значно покращав також "настрій" вірних. Появилася серед мирян група людей, яка прагнула перенести зблизок Церкви з вірними й на інші, крім релігійного, рівні, посприяти скріпленню Церкви як чинника у суспільному житті, найбільшій щодо віросповідного критерію групи українців у Польщі. Тоді-то висунуто ідею церковних братств, які, на жаль, не розгорнули такої широкої діяльності, як того вимагала й вимагає досі ситуація.

У половині 80-років почалися т.зв. сарепти - релігійні табори української молоді, присвячені праці над підвищенням її християнської та національної свідомості. Вони зустрілися з дуже прихильними реакціями, сарепти бо прямо стосуються одної з нерозв'язаних досі проблем Греко-католицької церкви - проблеми молоді, співпраці з нею. Її відданої й широкі участі в релігійному житті своєї Церкви. Дуже цікаве молодіжне середовище християнського спрямування виникло тоді в Люблині. Тепер воно видає свій часопис "Свічадо", організує культурні імпрези.

Чи не найкращим останнім часом виданням українців у Польщі став "Греко-католицький календар", книжка, значення якої годі перебільшити. Календар не заспокоює всіх потреб як же паючою є потреба християнського інтелектуального міслєчника, придався б і тиждєвник.

Проблема широкого інтелектуального руху у нутрі Греко-католицької Церкви має кілька аспектів. Безперечно - він украй необхідний, повинен оформитися і бути якнайдинамічнішим, початки вже зроблено. Однак від Церкви вимагатиме він відвертості - ця якість не була досі надто присутня в її жит-

ті — залучення до праці світських людей, створення матеріальної й технічної бази, забезпечення... простором свободи. У цьому контексті слід таки зазначити прикре явище — низький інтелектуальний рівень багатьох священиків, брак етосу необхідного для виконання всіх завдань, що ставить перед ними ситуація їх вірних.

Тут я й наближився до певних негативних явищ, які відчуває стороння людина. При цілій пошані для них доведеться сказати про роль кількох греко-католицьких священиків у еміграції українців на Захід. Тут слово роль дуже часто треба прочитувати як пряма участь. Досі незрозумілим є факт браку офіційного коментаря з цього приводу з боку вищого духовенства. Подивившись на те, що не ваяло тут слова молодіжне греко-католицьке середовища з Львівна. А ще дивніше було почути з уст одного з священиків: у Канаді одна провінція призначається для українців, лиш треба її тепер заселити.

Наведені слова можна зустріти з усмішкою чи то й сумом, коли згадати про сотні тепер вже не нашої, а заокеанської молоді. Перша з реакцій не підходить однак до слів, які під час проповідей або приватних розмов священиків з вірними посидуються на адресу православних. Адже вони здебільшого наші брати, члени одної нації. Ті якже часто несправдливі слова не несуть ніякої користі для нашої громади.

Греко-католицька церква у Польщі стоїть тепер перед часом великого будівництва. Разом з цим стоїть вона перед своїм хтозна чи не найбільшим у минулому серокаріччі шансом.

Значна частина українців у Польщі — це православні. Православна церква, якщо дивитися на неї крізь призму українських інтересів, на відміну від Греко-католицької церкви, не завжди задовольняє їх. Хоч треба все мати на увазі, що вона є Церква багатонаціональна. Цей чинник зумовлює, здається, її відносний "нейтралітет" щодо національних проблем. Однак не можна забувати про значення Православної церкви для збереження національної і культурної тотожності вірних-українців. Особливого значення набирає тут присутність на Холмщині та Лемківщині — землях, де відстоювання українства було і є зокрема тяжким.

Інституціональне життя вірних Православної церкви добре забезпечене. Молодь гуртується в Колах православних теологів та Православному братстві. Поки що українська течія проявляється в них слабо, проте поява таких видань як "Православний календар" породжує надію на зміни в цій ділянці. Неабияке значення має тут зростаючий український рух на Північному Підлішші. Інтелектуальна база для кращого проявлення цієї течії, здається, є достатня. Бракує натомість свідомості його потреби та контактів і відчуття спільності з усією громадськістю Польщі. Адже сьогодні все українство переживає час змін (або їх необхідність), отже й нам у Польщі слід по-новому окреслити свою перспективу.

У цьому контексті важливого значення набирають належні відносини православних з греко-католиками не лише в національному, але й екуменічному ширі. Дивним бо фактом здається те, що переговори ведуть з собою православні й греко-католики у всьому світі, а члени одного народу застрягли в невизначеності давніх проблем, вважаючи це за їх розв'язання. Якщо нема відповідних дій з боку духовенства обох наших Церков у Польщі, тоді чи не слід самим вірним задумати про започаткування діалогу.

Досить великого значення набув у 80-ті роки студентський рух, розгортаючись як звичайна альтернативна щодо УСКТ течія. Уже 1981 р. створено в Щіціні СУСП (Спілку українських студентів Польщі), якої не вдалося зареєструвати перед 13 XII 1961 р. (крім Варшавського університету). Натомість офіційне визнання здобула Загальнопольська рада культури студентів української національності, що діє в рамках Загальнопольської ради культури національ-

них меншостей Спілки польських студентів. Заснування Ради дало українським студентам досить широкі можливості діяльності в різних ділянках. Щоб координувати її напрямки в сімох осереках й дати форум для голосу українського студентства, від 1984 року відбуваються Злети української молоді. Органом ЗРК СУН став часопис "Зустрічі".

Після п'яти років діяльності доводиться констатувати неповне використання українськими студентами можливостей названої організації. Причини такого стану різні. Найпершою слід назвати брак довіри частини студентства до СПС як офіційної організації скомпрометованої в їх очах своєю офіційною владою після введення воєнного стану. Неабияким ударом по студентському рухові була й еміграція молоді на Захід. Згадати б лишень щорічну мандрівку "Карпати" на якій в 1983 році було понад 350 осіб. Трьома роками пізніше було їх не надто понад 100. Узнаки давалася відстань між осередками, що спричинило труднощі в узгоджуванні заходів-імпрез. Не було постійного координаційного центру. Він потрібний не тільки студентам, але всім українцям у Польщі.

Доречно тут згадати й те, що зорганізований студентський рух швидко втратив монополію на молодіжні імпреди внаслідок розвитку молодіжних організацій.

Однак чи не найважливішим чинником браку достатньої активності студентів був брак відповідальності з їх боку. На практиці верх брала все-таки "житуха", а не цілеспрямована й послідовна діяльність, не все можна виправдати трудною ситуацією й умовами студентського життя, просто дуже часто не ставало отого українського завзяття. Усе легко давалося, не треба було виборювати. Це й є причиною певної "деморалізації" громадського життя студентів. Однак протягом кількох років діяльності студенти зорганізували кількадесят культурних імпред, започаткували нові форми праці, появилася 20 номерів "Зустрічей". Слід відзначити ще одно корисне явище зв'язане з діяльністю студентів: саме вони найбільше, якщо не рахувати окремих осіб, як н.пр. др Володимир Мокрий, сприяли й сприяють ліквідації українського культурного й психічного гетто щодо польського суспільства. Саме в студентських середовищах народилися перші українсько-польські почини, велися дискусії про взаємини між обома народами і саме тут заклик до польсько-українського єднання знайшов найсприятливіший ґрунт. Польськомовний номер "Зустрічей" став першою того типу заявою з українського боку про наше існування в Польщі і наше прагнення до самостійного творення життя в цій країні.

Під теперішню пору найдіяльнішим студентським осередком є Варшава ("Зустрічі; Клуб студентських журналістів "Зустрічі", СГА — студентська група активності) й Гданськ (театральна група "Контакт", СГА, організація рок-імпред). Характерною рисою українських студентських осередків є періоди активності, яким на зміну приходять періоди занепаду, що є наслідком браку міжпоколінневої переемності досвіду праці.

Охарактеризовані вище три основні форми українських структур є поки що єдиними. Такий стан не повинен продовжуватися і майже певна справа, що це буде. Найближчим часом слід, мабуть, сподіватися виникнення незалежних молодіжних структур (поки що є окремі групи). Дуже ймовірно, що створять свої структури вірні Греко-католицької церкви. Можливо, виникне організація, яка почне все від початку (її необхідність виразно видно на тлі безвихіддя, у якому опинилося УСКТ — практично не видно молодого покоління уєскатівців — це з одного боку, а невідступна "опіка" міністерства внутрішніх справ та формальна заскарузлість всередині Товариства — з другого. Хоч реальним і найкориснішим виходом була б реформа статусу й діяльності УСКТ) — уже сьогодні можна спробувати окреслити кшталт змін.

Чи не найвиразнішою рисою нової організації, "нового" УСКІ. було б її існування й діяльність уже в період "переоборення негативного стереотипу українця" в польському суспільстві. Це означає відвертість до польського суспільства, вихід з дотеперішнього гетто спертий на відсутності комплексу меншевартості й доступ до засобів масової культури й інформації. Такі передумови цієї відвертості забезпечували б водночас перед загрозою евентуальної прискореної колонізації.

Явищем прикметним всім так поверхово охарактеризованим тут структурам є їх дуже велика чи то позитивна чи то негативна неузгодженість з всякими процесами, що проходять у нутрі української суспільності в Польщі. Залишаючи констатацію того факту без докладнішого коментаря, переходжу до обговорення найважливіших для нас процесів.

Найпершим з них є, безперечно, процес колонізації. Він найширший, усеохопний і становить тло усіх інших процесів, що характеризуватимуться далі. Він, по-перше, задалегідь запланований. Як і кожному процесові зв'язаному з обмеженням матеріалом, йому призначено каліс закінчитися. Лише люди намагаються по змозі дальше пересунути кінцевий пункт. Можна здогадуватися, що націоналістично-сталінського гарту плановики не розтягали перспективи цього процесу на часовий відтинок сьогодні уже сорокарічної протяжності. Однак усе задумане проти людини завжди зазнає поразки саме від того, що в людях людина, а плановики, роблячи графік майбутності, не призначили людському чинникові відігравати в ній надто значну роль.

По-друге, він повсюдний, загальний. Немає ні українських, ні польських демографічних даних про українську національну меншість у Польщі, проте відомо: за наступних сорок років усі ці цифри набагато зменшаться, оскільки не зазнають змін умови нашого проживання в цій країні.

Оскільки не зміняться умови проживання... мабуть і тут не знаходиться заперечення наступної риси колонізації: її непомітності. Називаючи за собою, які такі спроможні припинити значною мірою швидку ходу цього процесу, найбільшого значення слід надати: поверненню українців на схід з метою повторного поголовного — хоч і враховуючи нові умови й нових сусідів — заселення західної смуги етнічних українських земель від Володави по Криниць; наданню українській культурі такого місця в культурному обігові Польщі, якого вона й заслуговує та державне сприяння ліквідації негативних відчуттів і реакцій поляків на слова українець, український (у результаті позитивного спрацювання двох останніх чинників можна було сподіватися на повернення до українства великої кількості частини або майже сполонізованих людей, яким досі українська громада в Польщі, не маючи своїх культурних установ, нічого привабливішого за психічний надриб не могла запропонувати. Серед них багато осіб українського походження, які сьогодні відіграють значну роль в культурному житті Польщі, не згадуючи вже тисячів "тихцем забутих"); урешті, забезпеченню української меншості (як і всіх інших) необхідними для їх розвитку установами.

Проблема колонізації як результат виселення крім "технічних параметрів" має також інші свої ознаки: колонізація — наслідок зламання міжнародних конвенцій, потоптання прав людини й громадянина, знищення вікових традиційних структур життя українців, руйнування індивідуальних світів — це велика етична проблема й нерозривно зв'язана з нею проблема моральної відповідальності. Безсумнівно винуватцем виселення є тодішній уряд Польщі. Його вже давно нема, проте провини — та квестія залишилася. Їх "успадкували" наступні уряди, а тепер також ціле польське суспільство, оскільки воно майже домоглося суб'єктивності й може впливати на хід подій. "Помилку 1947 року" можна ще виправити. Невиправлення її могло б стати звинувачувальним аргументом проти всього польського суспільства — таке не повинно прозвучати.

Говорячи про непомітність політизаційного процесу, назвав я чинники, що такі спроможні стати з ним на прю. Дотеперішній їх брак тісно пов'язаний з наступним явищем, яке стихійно пронеслося над нашими головами своїм безголов'ям й мало всякі ознаки явища універсального. Маю на думці еміграцію українців на Захід.

До згаданих чинників необхідно тут додати ще інший. Він спрацьовує також поза рамками українства — економічна криза в країні і повсюдне бажання пересічного громадянина Польщі шляхом заробітчанства в багатих західноєвропейських державах покращати свою долю. Українці, попливши на загалуїї хвилі, знову таки не плутили моменту — у країні почав творитися сприятливий українцям клімат, послабив дію "Стереотип", появилися нові можливості праці, а самі українці значно збільшили свою активність у різних ділянках. Еміграція значно послабила цей рух уперед, зменшила міжгруповий тиск в українській громаді, тобто стан, який проявляється в збільшеній активності й занепокоєнням браком якоїсь дії. Звичайно, минулий рік показав, що еміграція аж ніяк не загрожує нашому фізичному й духовному потенціалові в навіслянській країні — він усе-таки піднімається.

Унаслідок масових виїздів українські середовища охопили дискусії: добре воно виїжджати, чи ні? Нам треба бути тут чи на Заході? У дискусії відчувалося оте здорове питання про роль патріотизму в цілій справі. Висловлюючи свій погляд: нам виїжджати не треба! Не треба підвищувати рівня наших психічних викривлень. Для їхнього проростання достатньо й Польщі. Захід — це для них дріжджі. У Польщі ми таки стоїмо перед шансом — його вочевидь показали 80-ті роки — створення нормального життя на всіх його рівнях. Лишень ще трохи отого нашого українського завзяття! Бажано, щоб у дискусіях (і рішеннях) переміг патріотизм. Так як ми розуміємо це поняття.

З останнім словом у різних контекстах пов'язані два наступні процеси: назрімо їх підляським і лемківським, хоча в "Зустрічах" уже колись їх названо доцентровим і відцентровим.

Процес підляський — це доволі широкий останніми роками рух у пошуках своєї української національної ідентичності в її модерному розумінні. Своїми рисами він нагадує більшість знаних з історії України рухів національного пробудження. Я хочу наголосити на його, як на мій погляд, найпершу рису — це рух за Правду. Увіюши його в загальноукраїнський контекст слід додати: це рух за правду, який супроводжується звинуваченням в Зраді. І це таке притаманне українцям: завжди коли ми віднаходили самих себе й свої корені, нас звинувачали в Зраді.

Підляшшя навіть у межах Польщі є єдина українська етнічна територія, де не було переселень, людність живе віками усталеним способом — тому-то Підляшшя становить також єдину територію які сьогодні поголовно заселяють українці. Таким чином Підляшшя є продовження земель, що пролягають від Криниці по Володаву, які так жорстоко обезлюднено в 1945-47 рр.

Українська свідомість на Підляшші має доволі доказів свого легітимізму, проте до початку 80-х рр. її проявів було начебто й мало, якимось "традиційно" вважалося воно тереном білоруських впливів. Слабкість цієї "традиції" промовисто показали події останніх років: молодий український рух на Підляшші почала мала група людей (колись історія напевно не поскупиється їм на почесне звання будителів), а сьогодні він набрав уже всяких рис неповторного в своїй ході процесу. Уродженці Підляшшя, де проживає понад сто тисяч людей, уже сьогодні зайняли досить значне місце в українському культурному житті.

Природністю розвитку подій підляський процес вигідно відрізняється від лемківського процесу, якого не надто видимою та хтозна чи не рішальною ознакою, є його відцентровий характер. На мій погляд він впливає з таких

трьох чинників: 1/ незавершення процесу національного (українського — додаю для деяких ради ясності) самоусвідомлення на Лемківщині внаслідок переселення 1947 року.; 2/ рідна земля — брак її під ногами довів до розхитання чи то самоусвідомлення на Лемківщині; 3/ минуле сорокаріччя — протягом цього часу різні установи й люди неприхильні українській свідомості лемків, використовуючи вплив попереднього чинника, забили клин між минуле й сучасне та заповнили прогалину всякими вигаданими теоріями про походження лемків, страхом перед прийняттям імені українця (нічого, що русин означає сьогодні українець) разом з його різунським характером та ідеєю "відмінності" лемків від усіх сусідів. Вона позбавляє лемків будь-яких коренів і традиції. Цю ідею призначено тим, хто лиш таку ідею може "проковтнути" й не запитати в її творців: а що було перед цим? а що буде потім? Під сучасну пору невеличка частина лемків опинилася під впливом трьох названих негативних чинників. Здається, цей вплив буде лиш тимчасовим.

Одним з найважливіших питань нашого життя в Польщі є роль і завдання інтелігенції. Нашій інтелігенції в Польщі судилося перейти важкий шлях. Її брак великий зразу після переселення компенсувався досить значним напливом молодих інтелігентів сільського походження згодом. У половині 50-х рр. були вже люди, які могли об'єднатися в провідну групу всієї нашої суспільності — це ж ціль інтелігенції. Учинене тоді зусилля не закінчилося удачею (хоча на наших "шістдесятниках" й досі спираються наші основні структури): єдина під цю пору українська газета "Наше Слово" не стала об'єднувальним центром цієї групи; єдина під цю пору українська організація — УСКІ добавачала в інтелігентах підозрілих певною мірою людей. Я вже сказав: наслідки відчуваємо до сьогоднішнього дня.

Період 80-х рр. виявився в нас часом кричущим: більше інтелігенції, потрібне друге покоління не здештерене й нерозгублене — потрібно інтелігенції з здоровим етосом. Щодо етосу: на адресу першої групи нашої інтелігенції треба висловити загальне й негативне зауваження: вона не підготувала собі наслідників. Це видно зокрема в Варшаві, де нема дітей-наслідників першого покоління інтелігентів — новим вимогам самі мусять собі давати раду вихідці з села, інтелігенти в перших.

Інтелігенції необхідно скласти й запровадити в життя активну концепцію і найважливіші поняття, біля яких зосереджуватиметься прямування нашої громади в Польщі. Окреслити їх принципи, засоби й мету, тобто дати їй ідейний і практичний провід. А ще перекинути мости з інтелектуальними колами українського Сходу й Заходу та створити автентичний і автономний щодо польського культурний обіг.

Андрій Гуменюк *Ex libris* Ю. Бойка

Для здійснення цих загальних потреб необхідні сприятливі умови. Сьогодні інтелігентним українцям уже не обійтися без українського науково-дослідницького інституту, видавництва, суспільно-інтелектуальних і релігійних часописів, тощо. Без такого забезпечення українська інтелігенція в Польщі не може стати рівноправним партнером у великій дискусії-виклику з боку їх польських колег, які почали сьогодні серйозну розмову про весь кшталт польсько-українських взаємин. За відсутності співрозмовників з України партнером доводиться бути тільки нам. Оця дискусія не може зупинитися на розгляді спільної минувшини обох народів: слід урешті разом зробити перші кроки вперед — адже дискусія наша далеко виходить поза рамки окреслені наявністю української національної меншості в Польщі й польської на Україні.

Сьогоднішній стан української інтелігенції в Польщі, попри значний її ріст, не дає ще заспокійливих перспектив — її діяльність це постійна натужна праця в умовах, які далеко відбігають від нормальності.

Нормальність — поняття, що його найбільше прагне українська молодь. Зрозуміло, не можна постійно сидіти в ідеологічних окопах, але ж і нормальність повинна мати свої критерії, бо не проживаємо на Україні, а в іншому краю. Не можна будувати нормальність на поступовому зменшуванні ролі українства в нашому житті, дорога до нормальності веде до примирення з ним, незаперечення його як зайвого тлгару, а натомість признання нормальними всіх ситуацій, у які потрапляємо, будучи українцями.

Сьогоднішній молоді слід розглядати в двох аспектах: т.зв. життєвому і культурному. Щодо першого — наша молодь є свідомо й патріотична (велику роль відіграють тут два наші лиця, та щоб бути спокійному треба їх нам, мабуть, з десять), хоча великий вплив має брак доступу інформації про українську історію й культуру й поширення серед неї під впливом настроїв частини польської молоді своєрідного "байдужіаму". У другому аспекті, тобто культурному, наша молодь схильна зупинятися на певному етапі свого культурного розвитку, визнаючи його задовільним. Навіть випускники вищих шкіл здебільшого не прагнуть підвищувати культурний рівень свого українства. Вища освіта стала тільки званням-додатком до прізвища, а не якістю життя молодого українця.

Накінець хочу сказати про основу всіх вищесказаних слів й поглядів. Ця основа — наші етнічні землі на південно-сході Польщі, з яких українців насильно вигнали 1947 р. Якщо говорити про який-небудь загальний орієнтир для нашої громади, то є ним — СХІД! Тільки повернувшись якомога більшою масою на цей наш польський схід можемо мріяти про нормальне життя, нормальні його структури, такий же розвиток. Здорова культура й думка мусять проростати від коренів і кормитися животворними соками традиції. Не книжною — земною! Тільки на рідній землі можемо повернути собі свою національну гідність і без сорокалітнього страху глянути, озираючись водночас за себе, на сусідів. Там можна подумати про нормальні українські міста — міські моделі життя таки необхідно нам виробити, поки що найбільші перспективи перед Перемишлем — й міську культуру на всіх рівнях. Треба вже скінчити з впростанням разом з фундаментальними й стінами Білобірської школи в західні землі. Не перешкодуємо самі плану задуманого колись сталінськими плановиками! Будівництво такої школи повинно сьогодні кінчатися не деінде, а в Перемишлі. Нашому прямуванню на східні землі необхідна допомога уряду (принаймні в такому вимірі, як "допомога" уряду в переселенні нас у 1947 р.). Повернення на рідні землі — необхідне, оскільки хочемо вижити.

Усе сказано тут ради слова БУТИ, і мати за собою всі конкретні прояви. Бути навіть якщо доведеться минулих сорок років збільшити вдвічі.

Богдан Гук

Андрій Гуменюк Подорожній

Документи

Лист до учасників "круглого стола"

Загальнопольська рада культури студентів національних меншостей Спілки польських студентів із задоволенням сприйняла початок дебатів "круглого стола". Це незвичайно важлива й вагома подія в житті нашої країни. Вона дозволяє плекати сподівання на виправдання політичної, суспільної та профспілкової домовленості в Польщі, що своєю чергою, обумовлює подолання господарської та суспільної кризи країни.

ЗРКСНМ СПС звертається заодно до Шановних Учасників дебатів "круглого стола" з петицією розглянути справу створення підкомісії з питань національних меншостей. Адже в інавгураційних промовах, які, як нам здається, визначаючи кількість і призначення комісій і підкомісій "круглого стола", не враховано kwestii національних меншостей. Унаслідок її специфіки, складності та браку позитивних розв'язань цієї справи протягом сорока років накопичилось багато проблем, що й дає нам право поставити пропозицію про необхідність створення окремої підкомісії для розгляду ситуації національних меншостей. На наш погляд, обговорювання тих справ ненадє "при нагоді" розмов про інші проблеми становить половинчасте розв'язання, тому що не дає можливості як слід і всебічно зайнятися ними.

Однє з головних вимог висуваних білоруською, литовською та українською меншостями є конституційне гарантування їх національних прав та забезпечення їм представництва в Сеймі ПНР, а також у нижчих представницьких органах. "Круглий стіл" повинен випрацювати нову модель функціонування Сейму ПНР й інших представницьких органів та принести розв'язання щодо пропонованих поправок у Конституції ПНР - отже вважаємо, що в розмовах про способи розв'язання тих kwestii не можна не врахувати потреб національних меншостей.

Створення підкомісії "круглого стола" з питань національних меншостей не становить проблеми, тому що представники існуючих уже суспільно-культурних товариств, студентських організацій та інших середовищ меншостей, а надто Комісії зі справ співпраці з національними меншостями Громадянського комітету при Голові НСПС "Солідарність" можуть бути залучені до праці підкомісії, виражаючи погляди й вимоги середовищ, які репрезентують.

До рук Шановних Учасників дебатів "круглого стола" передаємо листа, якого написали українські студенти об'єднані в нашої Раді до Сейму Польської Народної Республіки. Він містить вимоги, що без них неможливо нормально існувати й розвиватися національним меншостям у Польщі, зокрема ж українській меншості.

Загальнопольська рада культури студентів національних меншостей СПС готова допомагати при підготовуванні та під час праці підкомісії з питань національних меншостей.

Від імені ЗРКСНМ СПС

Ігор Щерба

Голова ЗРКСНМ СПС

Варшава, 14.02.198 рік

Лист до сейму ПНР

Звертаємося до Високої Палати від імені українських студентів об'єднаних в Загальнопольський раді культури студентів національних меншостей при Крайовій раді культури Спілки польських студентів. Рада виникла в 1984 році й сьогодні налічує біля 500 членів - білоруських, литовських та українських студентів з різних академічних осередків Польщі.

Роля молодой інтелігенції в українській громаді впливає на факт, що вважаємо за свій обов'язок представити постулати української національної меншості в Польщі.

* * *

У 1947 році українську людність переселено з південно-східних земель ПНР. Це був акт насильства, допущений - за офіційним тлумаченням - в ім'я збірної відповідальності за діяльність українського підпілля. У дійсності ж за цим актом стояло бажання довести до цілковитої асиміляції українців, яким - без огляду на політичні погляди - не було місця в прийнятій польською владою концепції однопартійної держави.

Переселену людність розкинено по північно-західних землях Польщі, порвано природні, столітніми творені суспільні зв'язки, що поставили селян, якими в переважній більшості були українці в ПНР, перед дуже важким завданням: зберегти власну національну totoжність. Протягом десятилітнього періоду браку яких-небудь установ, у рамках яких могло б розвиватися національне життя, й делегалізації Греко-католицької Церкви неможливо було здійснити це основне право кожної нації.

Майно в 1956 році створено щось наче національні установи: Українське суспільно-культурне товариство, тижневик "Наше Слово", відділи українського шкільництва, самодіяльні художні колективи.

Під цю пору незначна частина української людності повернулася на землі покинуті в 1947 році.

Це дало змогу залучати до національного життя українську інтелігенцію, хоча й не заспокоїло потреб українського середовища, які тоді були наявні й на які вказувано. Не вдалося створити: студентської організації, творчих і професійних спілок, часопису студентів та інтелігенції, музею матеріальної культури, професійного театру, професійних художніх ансамблів. Не було теж змоги повернути собі назад майно українських установ, які існували в міжвоєнний період.

Українська громадськість не перестала змагати до створення цих необхідних для нормального національного життя установ. Постулати в тій діяльності висувано в 60-х та 70-х роках.

Важко було знайти зрозуміння наших проблем в 70-і роки, коли скрізь набула майже законність теза про культурну й національну

однорідність Польщі. Жертвами її стали не тільки українці.

Ситуацію й статус української інтелігенції ускладнював також її переважно селянський родовід. Українська громадськість, яка після 1944 року опинилася в межах ПНР складалася здебільшого з мешканців села. Дуже мало було інтелігенції, робітників, городян. Заселення переселенцями 1947 року сіл й містечок північних і західних земель невеликими групами по кілька або кільканадцять сімей наче й узаконило карактер української меншості, разом з тим ускладнило майбутнім поколінням можливість змінити таке становище. Протидію цьому явищу могли становити тільки вперті й стихійні змагання українців забезпечити власним дітям якомога кращу освіту й в результаті перехід з села до міста. Підвищення молодого українського покоління на суспільній драбині означало для української меншості поступову нормалізацію у сфері суспільної структури. Це довело б до відповідності між цією структурою і пропорціями, що наявні у всьому суспільстві. Етнографічно-фольклорна модель культури переважача досі в культурному житті українців зазнає поступової ерозії. Під сучасну пору ситуація в цій ділянці вимагає серйозних змін, про що й ішла мова в багатьох петиціях, проханнях, листах до державної й партійної та церковної влад.

Від політичної, суспільної та господарської кризи притаманної польській дійсності найбільше терпить молоде покоління. На молодих українців тиснуть ті ж самі чинники, що й на їх польських ровесників. Також серед них збільшується фрустрація спричинена ситуацією в країні, щоразу більше відчувається апатія й неохочення – багатьох молодих українців вибирає еміграцію на Захід. Для порівняльно нечисленної громади, яка зазнає значної прогресуючої асиміляції, таке явище означає серйозну проблему.

Молоді українці, українська інтелігенція виїжджає з Польщі. Утрат зазнає, отже, не лише наша громадськість, але й польські держава й суспільство. Адже покидають країну люди з вищою освітою, які можуть їй віддати їй свою працю й талант. Відповідний кшталт суспільного й культурного життя дав би тим людям змогу стати представниками культури свого народу у польському середовищі.

Вісімдесяті роки припинили велике мовчання щодо національних меншостей. У пресі, книжках появилось багато публікацій про їх минуле і сьогодення. Цією темою зацікавилися перш за все академічні та католицькі кола. А для меншостей, особливо ж української, це має величезне психологічне значення, тому, що негативний стереотип українця незвичайно глибоко вріс у свідомість поляків.

Згадані публікації а також наукові сесії й симпозиуми присвячені українській проблематиці – передвіщують зміни цієї ситуації в позитивному напрямку. Проте усі ті позитивні зміни супроводжуються діями в протилежному напрямку, бере в них участь кілька державних видавництв і часописів. Ці дії зводяться до публікацій, які з набагато більшою силою поширюють стереотипи, даючи тенденційне тлумачення подій. Вони здебільшого зосереджуються на періоді II світової війни й на перших післявоєнних роках, бо той час став особливо болючий в історії польсько-українських взаємин і вимагає особливої

ретьельності в трактуванні. Будь-які спрощення та односторонні оцінки лишень збільшують нехіть між поляками й українцями. Такий стан засвідчують понад сорок років від закінчення II світової війни. Протягом цього періоду виросли вже два покоління, що живуть у мирі й не знають звірств війни. На наш погляд, це достатня передумова, щоб, переборюючи існуючі стереотипи й упередження, почати зусилля в напрямку зближення обох наших народів. Минуле слід досліджувати й аналізувати, пам'ятати про нього й розуміти в ім'я правди, яка й є основою правильного кшталту наших взаємин сьогодні й завтра.

Молоде покоління українців ставить перед собою й перед своїм громадянством найперше питання про своє місце в державі, про місце для людей з відмінною проти польської національності, воно питає чи можливо служити власному народові, будучи лояльним громадянином Польщі.

Для здійснення цієї мети необхідне прихильне ставлення державної влади, відповідний суспільний клімат, атмосфера нормальності. Ключем до пропонуваного перетворень є розширення форми діяльності установ, розширення можливостей праці уже існуючих установ. Тому звертаємося до Високої Палати з петицією, щоб в розмовах про кшталт політичного, суспільного й культурного життя держави врахувати також потреби української національної меншості, її молодого покоління, української інтелігенції.

Від імені українських студентів об'єднаних в ЗРКШМ СПС просимо розглянути такі пропозиції:

А. Внести на розгляд засідання Високої Палати справу правового статусу національних меншостей в Польщі з метов внесення відповідного запису в Конституцію ПНР, який визначає би розміри справ національних меншостей згідно з нормами міжнародного права.

Б. Внести на розгляд засідання Високої Плати справу гарантування членам національних меншостей права на вибір ними своїх представників у Сеймі ПНР, а також загарантувати присутність представників національних меншостей в нижчих представницьких органах на терені, де проживають значні грамади непольської лядності.

В. Внести на розгляд засідання Високої Палати справу створення сеймової комісії для розглянення широко усвідомлюваної ситуації всіх національних меншостей. У своїй праці комісія повинна - маючи на увазі українську меншість - розглянути такі питання:

1) створення установ, які займалися б зберіганням та розвитком української культури як от: науковий інститут, музей матеріальної духовної культури, музей народної та сакральної архітектури, професійний театр, професійні художні колективи, фінансова допомога названим установам,

2) загарантувати право на творення національних спілок об'єднуючих творців та професійних спілок, які мали б повноваження вести видавничу й господарську діяльність,

- 3) збільшити державну допомогу українському шкільництву; заснування в Перемишлі початкової школи та загальноосвітнього лицей й гуртожитку; надання українській молоді можливості здобувати середню й вищу освіту рідною мовою в великих міських осередках як от: Варшаві, Гданську, Вроцлаві, Кракові; з цією метою необхідно видати потрібні шкільні підручники, особливо "Буквар",
- 4) запровадження в центральній програмі Польського телебачення навчання української мови,
- 5) скасування декрету від 27.07.1949 року (Збірник законів ч.49, ст.404) про зміну положень декрету від 5.09.1947 про перехід у державну власність майна осіб переселених до СРСР (Збірник законів ч.59, ст.318) та відмінення закону від 12. 03.1958 року (у місці, де стосується української людності виселеної в 1947 році) про продаж державного нерухомого майна та врегулювання деяких справ пов'язаних із проведенням земельної реформи й сільсько-господарських поселень,
- 6) скасувати всі обмеження при заселянні особами української національності південно-східних земель,
- 7) визнати культурною цінністю, що підлягає державній охороні, пам'ятки української культури, зокрема пам'ятки сакральної культури, надання відповідних коштів для їх реставрації; українська громадськість готова почати відповідні дії в цьому напрямку, проте кількість завдань, що накладає багата матеріальна спадщина їй не під силу,
- 8) надання державної допомоги існуючим приватним музеям української матеріальної культури,
- 9) створити можливості транслявати через Польське телебачення й Польське радіо передач з культурних імпрез організованих українською громадськістю; підготовування й поширення передач присвячених суспільному й культурному життю українців в Польщі,
- 10) відзначення та опіка над місцями пов'язаними з життям відомих людей української історії, творців її культури, важливих подій з історії України,
- 11) розширення культурних зв'язків між Польською Народною Республікою й Українською Радянською Соціалістичною Республікою з більшим урахуванням потреб української меншості в Польщі,
- 12) припинення публікацій й програм, що за дотеперішніми нормами висвітлювали історію України та польсько-українських відносин, зокрема події періоду II світової війни,
- 13) створити мішану польсько-українську комісію, яка мала б за ціль ретельно й об'єктивно дослідити польсько-українські відносини найновішої доби,
- 14) уведення у шкільні програми, підручники й обов'язкові книжки інформацій наближених учням культуру, історію й сьогодення України та української національної меншості в Польщі, особливо на теренах де проживають українці.

* * *

Українські студенти об'єднані в Загальнопольській раді культури студентів національних меншостей СПС заявляють про бажання допомогати при підготові й здійснюванні представлених у нашому листі пропозицій та висувать ініціативу створити Товариство польсько-української дружби.

* * *

Нашого листа вважаємо відкритим, тому опублікуємо його в пресі й посилаємо, крім Адресата, Представнику громадянських прав та учасникам дебатів "круглого стола".

Від імені українських студентів ЗРКСНМ СПС:

Голова ЗРКСНМ СПС та ЗРКСУН СПС Ігор Щерба, Голова СУК СПС Вроцлавської політехніки Богдан Педушок, голова СУК при ОК СПС у Гданську Ігор Гнатюк, голова РКСУНМ Варшавського університету Мирослав Маліш, презес Клубу студентських журналістів "Зустрічі" при ОР СПС у Варшаві Андрій Заброварний, головний редактор "Зустрічей" Богдан Гук

Варшава, 14.02.1989 рік

Андрій Гуменюк *Ex libris* А. Дороша

Для знищення ми були одне

У презентованому номері "Зустрічей" основну кількість місця відведено матеріалам присвяченим Лемківщині, лемкам, їх минушому, сьогоденню та майбутньому. Це, що такий широкий огляд даної проблематики робиться сьогодні, і що робить його часопис українських студентів і молодой інтелігенції вимагає кількох слів введення.

В 1944-47 рр. лемку як і решту українського населення в межах сьогодишньої Польщі піддано переселенській акції — першу в Україну, а згодом примусовому виселенню на півночні й західні землі. Таким чином вперше в польській державній практиці лемків визнано українцями, хоч який трагічний парадокс: тоді, коли мала зникнути проблема української меншості в Польщі. Для знищення ми були одне.

Процес українського національного відродження чи пак пробудження пізно дійшов у гірські околиці, найдалше на захід висуненої русько-української національної території. Характерний для всієї Галичини поділ на дві ворогуючі течії: національно українську та москвофільську (русофільську), на Лемківщині протримав найдовше й тут приніс найбільш тривкі результати. II світова війна й пов'язаний з нею значний розвиток українського шкільництва, культурного й національного життя приніс також діяльність української поліції, тав. січовиків, які в пам'яті багатьох лемків, зокрема на Західній Лемківщині, залишили поганий спогад.

Подавана офіційно причина диселенської акції "Вісла" (потреба покінчити з частинами Української Повстанської Армії) додатково поглиблювала ще почуття відчуженості лемків від решти українців. Допомогало тому часте підкреслювання в ряді публікацій непричетності лемків до дій УПА, до українства в цілому. Висловлювання співчуття бідним лемкам, що постраждали від невинного зарахування їх у число неоправно націоналістичних українців.

Створення Українського суспільно-культурного товариства у 1956 р. все українське населення привітало із значним ентузіазмом. Вірилося, що Товариство допоможе у справі повертів, найбільш болючій проблемі для виселенців. Цих сподівань УСКТ не виправдало. Тодішня влада Польщі не була схильна навіть відхилити дискримінаційних законів від 5 вересня 1947 та 27 липня 1949 років, внаслідок яких відібрано українцям землю й хати. Це значно послабило авторитет Товариства, відвертаючи від нього багато осіб. Офіційні політичні настанови перешкоджали також ролі УСКТ як речника всієї української громадськості, установи, що піклувалася б про всесторонній розвиток українського культурно-освітнього й суспільно-політичного життя. Знаний вислів Олександра Слава (тодішнього голову національної комісії ЦК ПОРП) з 1959 року з його статті п.з. "Niektóre głosy wymagają odpowiedzi" ("Наше Слово", 50-52, 1959 р.) про це, що Товариство, його пресовий орган, повинні дбати про викорінення націоналізму серед своїх членів, а не займатися викорінюванням польського націоналізму — вповні відзеркалював роль, до якої мала звестися одинока організація українців у Польщі.

Лемківська людність початково прихильно поставилося до УСКТ. Серед

його чільних діячів знаходимо багатьох лемків, а Вроцлавський відділ був одним з найактивніших. Удару завдав цьому процесові брак виправдання надій на повороти. Наприкінці 50-х років на Нижньому Шлезьку створено одну початкову школу та одну середню школу з українською мовою. Їх учнями стали здебільшого лемківські діти. В 60-ті роки наступив значний розвиток Товариства на Лемківщині, серед того населення, яке незважаючи на офіційні заборони повернулося на рідні землі. Засновано тут 12 гуртків УСКТ. стільки ж самодільних колективів. Внаслідок відомої справи листів з подяками до нових політичних влад країни з 1970-71 рр. припинено діяльність багатьох з-поміж них, а також діючих на Вроцлавщині. Одних діячів засуджено в українському націоналізмі, інших в лемківському сепаратизмі, хоч ведено лише культурно-освітню діяльність.

Початок 80-х рр. приніс значні зрушення в суспільному житті українців. У польській пресі заговорено про національні меншості. Для лемківської проблематики зламною в цьому контексті була стаття Мацея Козловського пз. "Лемки", поміщена в Тиждніку "Солідарносьць". Цьому процесові допоміг поет Єжи Гарасимович та студентські групи гірських провідників. Проведено також низьку наукових й популярно-наукових конференцій. Певне значення мала виставка в Окружному музеї у Новому Санчі пз. "Лемкове. Лемки", проведена в лютому-червні 1984 р.

80-ті роки це дуже істотний період в історії лемків, їх суспільного життя, власної активності. У 1982 році поновивлено існування ансамблю "Лемковина", відновили діяльність гуртки УСКТ на Лемківщині. У 1983 році проведено першу "Лемківську Ватру". В 1985 році появилася брошура Ярослава Гуцьки пз. "Лемки сьогодні", яка засвідчувала існування виразно окремого лемківського руху й національної свідомості. У цих же роках робилися серйозні заходи дещо за зусилля Товариства любителів лемківської культури. Неабияку вагу мало також покликання в 1983 р. православної Перемисько-Ново-санчівської єпархії.

Зовсім новим явищем останнього часу сталося виникнення Об'єднання лемків, яке офіційно зареєстровано 7 квітня 1989 року. Таким чином наступило оформлення лемківського руху в окрему організаційну структуру. Тому zasadним є питання, що жде лемківський рух у майбутньому, які цінності він представлятиме.

* * *

Порушення лемківської проблематики вимагає великої відповідальності й делікатності. Національна свідомість повністю ще не кристалізувалася. Одні вважають себе українцями, другі просто лемками, треті поляками. Інколи з'являються й інші орієнтації. Надзвичайну вагу має також чинник віросповідний. Поділ на греко-католиків й православних великою мірою детермінує окреслені позиції. У такій ситуації важко робити категоричні ствердження, накладати рамки. Незаперечним фактом є це, що багатьох лемків не відчуває себе українцями. Вони відмежовують себе від українства й навряд чи навіть у майбутньому це може змінитися. На перешкоді стоїть з одного боку брак потреби ототожнюватися з Україною, українством, нехиті до нього, а з другого негативний стереотип українця та відповідна політика, яка намагається розбити нашу громадськість й недопустити до створення реально існуючої громадської та політичної сили українців у Польщі. Відмінне трактування українців й лемків у контексті проведення німелізації наслідків акції "Вісла", що його можна ясно добачити в багатьох публікаціях та публічних виступах, це найкращий доказ того ствердження.

Національну свідомість не можна нікому нав'язувати. Це індивідуальна

справа кожної людини. Проте існують певні умови, які треба брати до уваги. Живемо в окреслених обставинах розкинення, діаспори. Спільну долю всіх виселенців, незалежна навіть від їх свідомої декларації, задекретовано самим фактом проведення акції "Вісла". Ми всі мали асимілюватися, зникнути як окрема національна група. Завдяки витривалості й патріотизмові нам вдалося перетримати. Можна сподіватися, що тепер надходять серйозні зміни у нашому житті. Вимагатиме це від нас стійкості, максимальної консолідації всіх сил і зусиль, а не ділення, розбивання на групи й підгрупи. Маю на думці не стільки організаційну єдність, скільки консолідацію у стремлінні до нормального статусу правного, суспільного, культурного й політичного. Поділи, брак згуртованості при нашій малочисельності, значно послаблюють значимість наших домагань. Це не нова істина, проте думаю, вона дуже добре відноситься до нашої ситуації. У суспільстві, яке демократизується, дедалі менше гратимуть роль "неписані закони", тиха домовленість, натомість більше — натуральне забезпечування прав людини, свобод — обов'язків громадянина та реальна сила й це у політичному розумінні цього слова.

Людина, яка не хоче бути українцем, а яка є українського (чи лемківського) походження має право для такого вибору. Таке диктують права людини. В умовах розкинення в інонаціональному оточенні, при зовнішньому тиску й не до кінця оформленій національній свідомості — такі постави, слід сказати, є природними. Кінець процесу національного пробудження трагічно зіштовп з потребою оборони найосновніших форм національного й в цілому духовного існування. Це якже ускладнило ситуацію. І тому теж не можна дивуватися людям (що не значить повністю виправдовувати такі постави), що не витримують напруження, що хочуть рятувати бодай частину своєї тотожності. Тут можна діяти лише за допомогою аргументів, намагаючись подати допомогу створити такі умови, щоб якнайкраще посприяти національному усвідомленню. Не можна дивуватися багатьом людям, але необхідно ставляти питання тим, хто взяв на себе відповідальність показувати дороги іншим, переконувати інших, представляти їх. Питання про це, чи вони свідомі того за що взялися й до чого ведуть. Це слід з'ясувати для себе, а перш за все для інших.

* * *

Сьогодні, на мою думку, будування нових окремих націй чи народів у дійсності діаспори, перерваності традицій здається бути справді утопією, не вважаючи на всю привабливість такого будування. Серйозно побоююсь, що це може показатися черговим експериментом на живому тілі знедоленого народу з якже трагічною долею (питання школи, культури поза фолклором, традиції тощо). Відповідальність за проведення цього експерименту дуже велика й, здається мені, до кінця неусвідомлювана його натхненниками. Відкинення українства, добачення в ньому головної небезпеки сьогодні, в умовах, коли це українство само знаходиться у невідрадному стані, веде затижну боротьбу за своє існування, а довкола поспіль панує польська культура й польська національна асиміляція, становить для мене доказ великої короткозорості. Знання про Україну, її історію й сьогодні дуже обмежені, а існуюча упередженість базується головним чином на стереотипах, які виростили на ґрунті пропагандського освітлення "Заграв в Бєшедах". Їх відлуння присполює дійсний стан справ, що приносить значні, у майбутньому не виправдані, шкоди. І, оскільки, хочеться зажити в нормальних умовах, без п'ятна "бандита" й "ворога", тоді треба брати до уваги повний комплекс проблем, а не створювати дивовижних теорій. Повторю, по-моєму, відхилення законів 1947, 1949, 1958 років, нормальний культурний та суспільний розвиток українців, україн-

ської національної меншості — виселенців з акції "Вісла" можливий в цілісному вирішенні питання, а не частинному. Примара зняття тавра почерез ствердження власної несприятливості до інкримінованих злочинів є повністю ілюзорна. Дійсність бо воєнних й післявоєнних років не вимальовується в чорно-білих кольорах як у фільмі "Зірваний міст". Завдяки зусиллям передової частини польського й українського суспільства йде переосмислення минулого, висвітлюються в їх справжньому, а не вигаданому ході. Не добачати цього, не використати для виправлення крийд є для мене великою помилкою й засвідчує брак елементарного інстинкту самозахисту.

Від українства можна відхрешуватись, але чи це є лише відмежовування від т.зв. чистих українців?.. В 1945-46 рр. на Україну переселено близько 60% лемків з північного схилу Карпат. Переважна більшість з-посеред них вважає себе українцями. Мешканці Закарпатської України, це також українці. Русини — лемки Пришівщини мають здебільшого українську національну свідомість. Багато з-посеред лемків у Польщі окреслюють себе українцями, в тому числі й члени редакції "Зустрічей" лемківського походження. Ці факти треба брати також до уваги в цілій дискусії. Звичайно, можна вказувати на це, що серед населення Пришівщини проходить процес словакізації, який є наслідком зовнішнього накиннення українства. Але тут треба пам'ятати про всю історію лемків Пришівщини, початково російський характер культурно-освітнього життя, переселення на Україну, де люди, що свідомо окреслювали себе українцями зазнали великої нужди в перші післявоєнні роки "осіяні сонцем Сталінського генія". Це не залишилося без наслідків. Це з другого боку служить ще одним доказом, що раптовими, зовнішніми засобами не можна діяти. Тут треба спокійної праці, аргументів й прикладів. Можна також говорити, що у Північній Америці існують сильні осередки істинно лемківського руху, лемківської чи карпаторуської національної свідомості. Цей аргумент часто зустрічається у розмовах на лемківські теми. Проте як виглядає дійсний стан справ легко переконатися навіть з того, хто приймав "Лемковину" в часі її турне у 1987 році, брав участь у її концертах.

* * *

Разом із змінами в цілому суспільному житті країни приходить час змін також у становищі нашої громадськості. Сьогодні може здійснюватися давно назріла потреба плюралізму організацій та поглядів. Бажання людей до якоїсь повнішої вияву власних стремлінь повинні знайти місце для реалізації. Відноситься це, звичайно, також до лемків, які з-поміж усіх українських регіональних груп у Польщі мають найповніше, сформоване етно-фолклорне обличчя. Цьому багатству треба проявитися, показати назовні, осмислити його. Протягом сорока років таких можливостей майже не було. Тому теж годі дивуватися лемкам, що намагаються використовувати всілякі можливості для збереження й розвитку своєї культури, бо не задля цього їх культура, її яви на рівні книжкових "метеликів". Обов'язком усієї української громадськості (а перш за все УСКТ, яке має тут багато гріхів "на совісті") є допомогти лемкам, бо це ж один із елементів багатства її культури. Шлях розв'язки наших проблем лежить не в замовчуванні стремлінь й потреб різних груп людей, у злорадному підсміхуванні що комусь не вдалося, але у взаєморозумінні, почутті спільноти походження, сьогоdnішнього стану й майбутнього розвитку. Тут не може бути посередніх доріг. Гряде бо пора дорослості для нас усіх, партнерства для себе взаємно й для зовнішнього світу, відповідальності за минуле, сьогоdnення, а перш за все за майбутнє. Час розглянутися довкола себе і врешті побачити, що все міняється, що життя не повертається до давньої колії попри всіляких зусиль людей минулого. На жаль, ми досить на-

Петро Гуменюк Ex libris Романа Петрука

дто мало дали доказів розуміння зламності переживаного часу. Випаданням аж ніяк не може бути залежність від окреслених, менш чи більш могутніх зовнішніх чинників, коли вони нарешті (принаймні у великій частині) змінюються. Кермо справ нашої громадськості нам брати в свої руки, а не давати вестися мов на прив'язі. І не ховатися за ствердженням, що "нам це неможливо". Неможливо буде доти, доки не спробується ще раз, міцніше й більш стійко домагатися задоволення потреб й прав.

І ще одна справа. Т.зв. чисті українці повинні дещо критично глянути на себе й побутися певної, назвімо її так, поганої звички дивитися на лемків, на лемківське, як на щось другорядне, менше вартісне: а то говорять не з таким наголосом, а то звичай мають не такі, а то не визирають кінчик свого носа. Така постава є не лише смішна, але й шкідлива. Відштовхує бо багато людей, які хочуть приєднатися до нашого гурту, щоб бути разом, щоб творити одну спільноту. Слід врешті перемогти в собі оцю "звичку", надто високу думку про власний патріотизм, який не завжди має за собою достатні основи. Сила даної культури, її привабливість й краса вимірюється не її одноманітністю (нехай високомистецького рівня), але багатством форм, способів виявлення, відзеркалювання світу, нашого ним захоплення. Так трагічно збіднені — не збіднюймо самі себе.

З другого боку, тим хто лемківські справи взяв у свої руки треба бути свідомими складності ситуації. Часто аргументується, що з уваги на небажання великої частини лемків належати до українського народу, не можна говорити, що лемки це частина українців. Нехай лемки залишаться лемками, на початок це вистачить, решта прийде згодом. Праведно. Однак з того, що спостерігається зараз, народжується зовсім інший висновок. Складаються серйозні декларації окремішності, непричетності, відчуження, будуються для цього теорії. Надто поважно все виглядає й так трактується, щоб спокійно придивлятися до того, що прийде згодом. Вважаю, що в такій ситуації необхідно подати голос занепокоєння й попередження. Здається бо мені, що дивним способом надто мало береться до уваги це, що крім наших ширих побажань діють також тверді закони всіляких "інтересів", які не завжди сходяться з нашими, зокрема, коли йдеться про справу наших поворотів. Вірити, що все зміниться, коли відречемося від українства є не лише наївністю, але проґріхом супроти людей, яких декларується обороняти й представляти.

* * *

Презентований номер "Зустрічей" ставить собі за мету якнайповнішу презентацію спектру поглядів й думок, які існують серед лемків. Досі бо бракувало місця для такої своєрідної вівісекції. Ми керувалися принципом старинних римлян: *Audiat et altera pars*, треба вислухати й другої сторони. Проблематики ми не вичерпали. Дали лише зразки різноманітного спектру поглядів, сподіваємося, що почали відверту дискусію. Надіємося, що ми хоч частинно досягли своєї мети й бодай у невеликій мірі спричинимося до нормалізації різних проявів нашого громадського життя.

Ми не хотіли нікого образити, дискредитувати. Мої зауваження ставили собі за мету підвищити чутливість Шановних Читачів, а також тих, хто, так би мовити, кровно зацікавлений у вирішенні лемківського питання, на один із аспектів обговорюваної проблеми. Віриться, що це не буде "глас вопіючого во пустині".

редактор

Повернути людям їхні права

Ревмона з Михайлом Донським — головою Лемківської секції ГП УСКТ

Зустрічі: Ви хтозна чи не останній свідок і учасник подій, що проходили на Лемківщині, починаючи від міжвоєнного періоду, коли Ви були членом Комуністичної партії Польщі, через II світову війну — Ви діяли тоді в підпіллі як член Гвардії людської й Польської робітничої партії, аж до післявоєнного часу, коли з Вашою ініціативою створено Селянсько-робітничий комітет Лемківщини, який був спробов об'єднати лемків у важкий для нас час. За Вами винятковий досвід, бо слід тут там загадати Ваше перебування на Україні після переселення лемків, а деякий час Ви проживали в лемківських середовищах Північної Америки. Ваше активна діяльність на Лемківщині триває й в наші дні. Сьогодні перед Вами виняткова нагода глянути на історію Лемківщини та лемківської проблематики в Польщі з перспективи сорока років. Чи могли б Ви виділити якісь періоди, які, на Вашу думку, особливо позначилися на історії лемків, починаючи від 1944 року?

Михайло Донський: Щоб провести такий поділ, треба вернутися до міжвоєнного періоду, коли на Лемківщині йшла політика полонізації. Серед самих лемків навіть тоді були дві політичні течії: русофільська, пов'язана з газетою "Лемко", яку в Крижівці видавав Методій Троханівський, він запроваджував у школах сполонізований лемківський буквар; друга, українофільська, була зв'язана з видавцем у Львові газетою "Наш лемко". Цей поділ відбивала також система народних читалень: русофільських імені Качковського та українофільських, які засновувала "Просвіта". Вирішальний вплив на існування даної течії в селі мав священик або вчитель. Слід тут зазначити, що такі політичні поділи не викликали якихсь непорозумінь у тій частині Лемківщини, де я проживав. Полонізація відбувалася в нас таким самим способом, як і на інших українських землях. У офіційних документах не можна було вписувати української національності, а лише "руську". Пригадую, у 1928 році до нашої школи прийшла вчителька — полька й стала заводити щоденні молитви по-польськи. Ми розповіли про це батькам — вони категорично заборонили. Наступного дня ми заявили в школі, що по-польськи молитися не будемо й вчителька перестала запроваджувати нові порядки. Наших учителів було багато. У 1932-34 рр. їх забрали в Келецьке вояцтво, а на це місце приїхали польські вчителі.

За німецької окупації справи змінилися. На Лемківщині активну діяльність розгорнули тоді втікачі з України, серед них було багато вчителів, громадських і кооперативних діячів. Тоді в нас засновано українські школи, дитячі садки й так звані УДК, тобто Українські допомогіві комітети. По всіх селах чулася тоді українська мова. У школах в місце польської прийшла німецька мова, що не могло позитивно вплинути на відносини з поляками. Почалася ненависть, а треба сказати — перед війною між польськими і нашими селами не було нія-

ких національних непорозумінь.

З.: Чи ненависть польської людності викликав факт повернення лемкам права на навчання рідною мовою, на творення культурного життя, чи воно трактувало це як своєрідний привілей-заплату лемкам за їх "коляборацію"?

М. Д.: Так розглядав це після війни польський уряд й польські органи безпеки. Навіть навчання української мови під час окупації було достатнім приводом, щоб назвати когось націоналістом і послати до табору в Явожні. Знав курйозний випадок: одну дівчину вкинули в цей табір, де тяжко мучилася, тільки за те, що вона була подібна до вчительки української мови з якогось нашого села.

З.: Як люди ставилися до українських шкіл, українських кооперативів, українських допомогових комітетів? Подібні комітети мали також поляки й були вони більші, ніж українські й краще працювали, тому що багато польських службовців було у гмінах і старостах - у них були більші можливості...

М. Д.: Можна навіть сказати, що цілу німецьку адміністрацію в Польщі обслуговували поляки, тільки на керівних становищах були німці. І цього ніхто не називає коляборацією! А коли йдеться про українців - це вже коляборація. З-поміж чиновників-поляків деякі - дуже мало - співпрацювали з Армією Крайовою. Однак скільки було поляків у т. зв. "гранатовій поліції". До речі, на Лемківщині була й українське поліція - "січовики", однак вони були тільки по українських селах. Серед "січовиків" багато було тих, хто боровся на Закарпатті, коли там повстала Закарпатська Україна. "Січовики" відрізнялися від німців та гранатової поліції мундирами. На шапках у них були Тризуби.

З.: А що носили на шапках польські поліціанти?

М. Д.: Орля з короною. Вернімося до попереднього питання. Шкіпєництво розвивалося в нас дуже гарно, кооперативн також. А щодо комітетів, то крім позитивних наслідків їх діяльності були й негативні. Коли почалися радянсько-німецька війна комітети підготувували списки "неблаголюбних" людей, або тих, хто не хотів називати себе українцем. Такі люди не брали конкерт з літером "у", отримували, отже, з літером "р", тобто рутенем або т. зв. "сірий папір" без означення національності. У нас люди здебільшого брали конкерт з літером "у". Для кращого зображення тогочасної атмосфери наведу один приклад. Я був уже тоді в Польській робітничій партії. До нас приїхали діячі з Варшави, між ними й колишній учасник боїв у Іспанії Густек Міцал. Я представив нашу ситуацію й розповів про справу конкерт. Тоді Міцал сказав: "Беріть хоч німецькі, аби лиш відхилити небезпеку". А після визволення "лядовец" Барановський казав, що той, хто прийняв конкерт з літером "у" мусить виїхати на Україну.

Як я вже сказав діяльність УДК мала добрі й погані результати. Справа списків людності, за якими арештували людей, не могла подобатися. УДК організував також набір до дивізії СС "Галичина", що в нас було справою нечуваною й немислимю. Я, отримавши виклик на комісію, мусив скриватися. Крім того, УДК організував також збирання дзвонів по всій Лемківщині для потреб німецької армії. У селах, де був поділ на русофілів і українофілів, забрано всі, бо люди боя-

лися викриття. У інших вдалося їх сховати. Потім зібрані давони з музикою й промовами віддавано німцям.

Це все мало негативний вплив на лемків, що відчувається й сьогодні. Багато лиха вчинила також поліція – січовики. Вона була в нас більш безоглядна, ніж польська в польських селах. Можна згадати: коли прийшла заборона тримати жорна по хатах, ми мололи муку потайки. Однак "січовики" все шукали за нами й трощили. У людській пам'яті це залишилося як неприємний спогад.

3.: Під час війни, у період до червня 1941 року трохи лемків виїхало до Радянського Союзу. Був це результат ще міжвоєнної агітації або один з пунктів договору між Радянським Союзом і III Райхом про обмін людей. Сьогодні можна зустрітися з поглядом, що люди, які заявили про бажання виїхати, а не виїхати, згодом стали жертвою гітлерівського терору як люди з прорядянськими поглядами. Яка ваша думка в цій справі.

М. Д.: Тоді виїхало небагато людей. З місцевостей близьких до мого села не виїхав ніхто. Трохи людей виїхало з Горлицчини. Коли німці захопили значну частину Союзу, деякі з них повернулися назад. Їм довелося скриватися, німці переслідували їх як справді "небезпечний елемент". Пригадую собі цікавий випадок саме з 1940 року. Радянська переселенська комісія для наших земель знаходилася в Сяноці. У сусідньому селі Перегринци наперед війни розгорталася певна комуністична діяльність, її почало кілька осіб, які колись працювали у Франції, де стали комуністами. Франція за це заборонила їм надалі працювати й вони, вернувшись до своїх сіл, почали свою роботу. Якраз вони й прийшли до комісії з заявою: ми комуністи, хочемо виїхати. У відповідь радянський представник сказав: "Оскільки ви комуністи, то вам треба сидіти тут. Тут ви потрібні – у нас комуністів досить".

3.: Після війни, у лютому 1945 року Ви створили Роботничо-селянський комітет Лемківщини. Він спирався на мережу українських допомогових комітету часу війни. Таким чином він неначе продовжував діяльність, яку пізніше розкритиковано як націоналістичну. Знаємо, однак, що Комітет мав дуже поступові, майже комуністичні принципи, бо в його провідні діячі належали до Польської робітничої партії.

М. Д.: Ми були членами ПРП, деякі українці й ставлять мені в докір, мовляв, чому я раніше не пішов до Комуністичної партії Західної України, а до КПП? Вони не розуміють одного: КПЗУ сягала своєю діяльністю тільки до Сяну, а на захід від цієї лінії треба було належати до КПП. Отже навіть українські комуністи відреклися від лемківщини. А це, коли, з одного боку, проходить колонізація, а, з другого, комуністи у програму впускають інтернаціоналізм як основу своєї ідеології – то нам здавалося, що за комуністичної влади прийде заспокоєння культурних і соціальних потреб людей. Коли ми вийшли з партизанського руху в Гвардію лядовій, побачили, що відбуваються якісь дивні справи. Раніше ніхто з нас не думав про яке-небудь переселення. У час окупації у партії національної проблеми не ставилися. Зрештою хто міг узяти в голову, що інтернаціоналістична влада може створювати в цій ділянці якісь проблеми! Що зможуть заборонити комусь організувати шкільництво, як воно більш-менш було

за санації. Ніхто не передбачував яких-небудь проблем. Це парадокс, проте така є правда, що подібних проблем не було за австрійської влади, ні за санації, ані за німецької окупації. Такої ситуації, яку створила т. зв. "народна влада" історія досі не знала.

З. Це гіркі слова в устах людини, яка спричинилася до побудови нової влади при її початках...

М. Д. Так, бачите, було. Коли скінчилася окупація ми почали творити по селах свою владу, (н. п. висувати своїх "солтистів") й створили власну організацію, назвали її Селянсько-робітничий комітет Лемківщини, тобто не лемківський, бо це означало б його виключно етнічний характер, бо ми хотіли, щоб було більш інтернаціонально, адже зразком для нас була КПП. Отже ми творили наш Комітет для всієї ледності Лемківщини, зокрема, однак, для лемків, та на українському національному принципі. Серед нас не було великих політиків, усе робилося "на ходу". Спершу ми створили комітет і його відділи в Горлицькому повіті. Відтак у Яслі й в Криничі. Хотілося розширити його діяльність також на Короснянщину й Синіччину, тобто охопити всю територію Лемківщини. Ми знали також, про подібний комітет - Українську раду Пряшівщини по той бік гір. Там нам зробили печатки польською і українською мовами.

На розроблення статуту теж не було часу, отже ми просто заклали: комітет діє за програмою РРП. Й очолив його діяльність. У Горлицях ми знайшли приміщення, дістали телефон і друкарську машинку, одне слово - створили свій секретаріат. Люди в сія приносили харчі, бо ми працювали суспільно. Я хотів залучити до праці також інтелігентів, але ніхто не бажав працювати з нами. По селах почали ми творити з бувших партизанів самооборону, бо всілякі озброєні групи, а то й прямо банди нападали на села.

З. Чи не були польські групи?

М. Д. Так. Натомість перший відділ УПА, щось з 20 осіб, появилось в нас дуже пізно, навесні або влітку 1945 року. До цього моменту в нашій частині Лемківщини УПА не було. Були тільки Гвардія андова й Армія андова.

На початку нашої діяльності нас запросив на Пряшівщину організаційний комітет З'їзду руського населення Пряшівщини. Отримавши від військового коменданта перепустку на Словацьчину, ми пішки поїхали туди, спершу до Вардїнова, а потім до Пряшова. Приходимо, дивимось - аж на з'їздівському будинкові по-українськи написано: "Українська Рада Пряшівщини". Ми стали прислухатися до розмов - люди говорили галицьким діалектом української мови. У одного з організаторів ми запитали, чи, бува, ми не помилилися й прийшли на інший з'їзд. Він сказав, що ні й пояснив: "Ви знаєте, ми хочемо полегшити справу, щоб нас приєднали до України. Коли назвемо себе українцями, то легше буде цього досягнути, бо нас прилучать тоді до України, а не до Росії". А ми йому на це: "Та й нам би це пасувало". "То ви напишіть листа до Сталіна, що хочете увійти в склад Радянського Союзу". І ми разом з ним такого листа склали. Це впливало з розчарування нових наших владок, адже ми спільно боролися за визволення, а нас мали переселати. Саме намір поляків був причиною того, що ми рішили написати листа так як люди на Пряшівщині. А лист

дотепер лежить в архіві у Львові.

На Пряшівщині не погоджувалися на яке-небудь переселення, хоч влада й робила тиск в цьому напрямку, подібно і в нас. Однак там люди сказали: "Оскільки ми вам непотрібні, то віддайте нас разом з землею".

З Пряшівщини на Україну поїхало більш 15 тисяч людей, а після 1956 року дванадцять повернулося. Чехо-словацький уряд не тиснув більше на виселення.

З: Чи ви також виходили з положення, що або приєднувати частину Лемківщини до України, або залишатися на старих місцях проживання?

М. Д.: У партії не задумувалися над такими справами, проте я й одноподумці дотримувалися саме такого погляду. Ми не були підготовані залишати Лемківщину. Уважали, що маємо рівне з поляками право організувати національне життя на нашій землі. Проект виселення на Україну був дуже несподіваний, на таке розв'язання справи ми ніяк несподівалися, ми розгубилися.

Однак після поїздки до Пряшова й перших масових виїздах з нашого терену на Україну ми рішили, що й нам треба поставити справи в такий сам спосіб. У нас були зорганізовані два повіті: Горлицький і Ясельський, тепер поїхали до Криниці. Воєнний комендант дав нам дозвіл на влаштування мітингу й сказав про всяк випадок, що нікого з нас не дозволить арештувати. На мітингу для людей з криницького повіту я сказав: тепер є нова Польща, маємо рівні права, можемо організуватися, творити своє шкільництво й культурне життя. Тому хочемо створити Комітет, який вже існує в Горлицях і Яслі. Тоді підвівся віїт Петрих і сказав: "Ми ту нічого не хочемо, ми ту не будемо організувати - ми виїжджаємо". Я відповів: хто захоче, той виїде, а хто ні - виїжджати не мусить. І комітет удалося нам зорганізувати. Його підтримав згадуваний вже редактор "Лемка", Методій Трохановський і командир загону ГЛ Поруцідло, останній діяв разом з полковником Золотарем - командиром "Соединения советских партизанских отрядов в Польше". Із ними ми пішли до секретаря повітового комітету ПРП й він схвалив утворений вже Комітет. Роботу можна було почати зразу таки, бо ми спиралися на структури ще з часу війни.

Після заснування Комітету в Криниці я висунув потребу створення Центрального комітету Лемківщини. У Криниці, яка найбільше підходила на його осідок, ми представили місцевому секретареві наші потреби: приміщення для комітету, обладнання друкарні, поновлення вчительської семінарії, віддача будинку Союзу українських кооператив. Секретар погодився на все. Робота розгорталася прекрасно.

Ми вернулися до Горлиць, де секретарем нашого комітету був Дмитро Перун, а головою інженер Собин (він нещодавно помер у Вроцлаві). Я звійшов до приміщення Комітету, там сиділо якихсь двох п'янів. Собин познайомив мене з ними, одного з незнайомих назвав головою Преселенської комісії, його прізвище було Ткачук. Він сказав: "Ми приєхали вас переселять". А мені дрож пройшов по тілі, таж ми всь зиму їздили по селах, переконували людей, організували, аж тут треба переселятися. Це був для мене удар, однак я не показав невдоволення і відповів, що добре, але ми ставимо свої вимоги: по-перше, послати своїх людей, щоб вибрали відповідне місце для поселен-

ня; по-друге, переселення буде відбуватися цілими селами; по-третє, на станціях можна буде організувати польові кухні. А він зразу на це: "Это невозможно. Нет времени!". Тоді я: "Если нет времени, тогда, пожалуйста, переселяйте, но наш комитет включаться не будет". Він був дуже невдоволений такою відповіддю. І почалося.

Потім вони тиснули на ліквідацію Комітету, бо люди ждали нашого рішення й не хотіли виїжджати. До секретаря повітового комітету ПРП прийшов наказ арештувати мене. Секретар був моїм другом, отже сказав лишень, що краще буде, коли виїду з того терену. Так само порадив мені радянський дорадник при Уряді безпеки - "бо Ви можете тут і загинути".

Під час виселявання, тобто влітку 1945 року, з доручення горлицького комітету партії, я поїхав до Варшави на нараду в Раді міністрів з питань ситуації в Польщі. Міністр поставив питання, чому українці не хочуть виїжджати на Україну, що дозволило б остаточно розв'язати польсько-українську проблему. Я і двох інших представників "народних рад" з того терену відповіли, що більшість людей вже виїхала, а позосталі дуже прив'язані до своєї землі. На нараді ніяких рішень у цій справі не прийнято.

Коли я вернувся на Лемківщину, нічого вже не застав в нашому Комітеті. Рідне село теж виявилось пусте, на станції я не застав навіть батьків.

З: Описані події проходили під час примусового виселення влітку 1945 року?

М. Д.: Ні. Примусове виселення на Схід було пізніше.

З: Хто виїжджав: люди пов'язані з русофільським чи з українофільським рухом?

М. Д.: Здебільшого виїжджали люди пов'язані з рухом русофільським. Люди не відрізняли України від Росії. Як на них, Україна була тільки до Збруча, а далі вже простягалася Росія. Не хотіли виїжджати з сіл з вищою свідомістю: Висової (тут діяв пан Гика, на Україні він видав збірник лемківських пісень), Пантної, Маластова (тут був під час війни хор професора Пришляка, який був родом з України). Потім їх примусили виїхати. Їх вивезено на станцію, та вони повернулися по двох тижнях сидіння на ній, бо довідалися про закон, що оскільки хтось не підписав декларації про добровільне переселення, то його не можна переселити - друга сторона його не приймала. Однак тих, хто знав про це невзабарі виселили на західні землі Польщі.

Цікаво було також у селі Мацина. Кількох молодих хлопців поїхало подивитися, як люди живуть на Україні. Вернувшись, сказали людям не їхати туди, бо там страшна біда. Потім вони, як і всі інші хто виступав проти переселення, мусили скриватися. Якраз у Мацині арештовано кілька осіб. Інші під тиском НКВД, яке знаходилося в Горлицях підписали угоду на виїзд. Почали пакуватися, коли це побачили інші люди, стали й собі шикуватися в дорогу.

А в Зиндрановій роблено ще по-іншому. Мішана польсько-українська комісія сім днів сиділа вже в селі - ніхто не зголошувався. Так вони рішили піти вночі й прибити до дверей листівки з погрозами якоїсь ніби то організації, що на випадок відмови виїзду згорять хати. Трохи людей перелякалося, та небагато. Урешті члени комісії

ходили й вибивали вночі шибки в вікнах.

З.: Ви також виїхали на Україну. Коли це сталося?

М. Д.: Я виїхав осінню 1946 року й перебував на Україні до 1958 року. Перед виїздом рік жив у Варшаві. Ніякої діяльності не можна було тоді вести.

З.: А чи на Україні лемки якось zorganizували собі культурне життя?

М. Д.: Там не існувало можливості офіційної культурної чи організаційної праці. Адже весь час мова йде про страшний період сталінізму. Я їздив по місцях поселення лемків, хотів побачити, як влаштовують собі життя. Люди зустрічалися найчастіше під час свят, весіль. Тоді часто згадували Лемківщину й гірко плакали.

З.: Після повернення до Польщі Ви проживали спершу в Горлицях?

М. Д.: Спершу треба сказати, що вернутися було дуже важко. До договору між Радянським Союзом і Польщею про репатріацію додано-бо примітку, що раз переселені люди не можуть переселятися вдруге. Два роки тривав час підготування документів на виїзд. Повернувшись, я не мав постійного місця проживання, укінці почав жити в Ряшові. Однак це було друге повернення, бо вперше я приїхав до Польщі в 1956 році на відпустку. А потім їхав з ясною метою. Відвідавши брата в Перемишлі, я побував у всіх осередках, де були наші люди. Я всюди мав знайомих. Ми думали про якусь діяльність, хоч влада запідозрювала, що мене прислано спеціально. Під цю пору лемки відходили від УСКТ. Товариство не виправдало їх сподівань, бо попри загальне бажання людей повертатися на рідні землі, воно й "Наше Слово" пов'язували їх. Радили ждати офіційного дозволу, а такого дозволу для всіх ніколи ніхто не дав. Хто вернувся своєю волею, той знов жив на власній землі. Інші залишилися.

Пригадую, у Кунковій в наших хатах поселилися гуралі. Вони побували кооператив, проте вернулися до себе, коли приїхали наші люди. Гуралі зрозуміли - це не їх земля, приїхали правдиві господарі.

З.: Чи причиною відходу лемків від УСКТ було тільки їх негативне ставлення до ролі, яку відіграло УСКТ у справі поворотів? Чи вони не розуміли, що справжньою причиною заборони поворотів була політика уряду?

М. Д.: Лемки вважали, що УСКТ допомагає польському урядові в цій справі. Адже на початку лемки були активними діячами Товариства. Чимало брало участь у I з'їзді УСКТ.

У 1959 році мене викликали до Центрального комітету на розмову з секретарем Славом відповідальним за справи національних меншостей. У мене питали, яким способом розв'язати проблеми лемків. Потім у того ж Слава відбувалася нарада, вирішено, що при УСКТ слід створити секцію регіональної лемківської культури. Центральний комітет передав справу Товариству, воно мало створити статут секції. Після деякого часу в Ряшові відбулося перше організаційне засідання секції.

Спочатку ми організували гуртки художньої самодіяльності. Перший їх фестиваль відбувся в Лосі в 1962 році. Товариство тоді ще не організувало своїх загальних фестивалів. Потім завдяки моїм знайомствам та участі в ЗБОВід-і вдалося нам побудувати в Усті Русько-

му, тепер Горлицькому, пам'ятник загиблим лемкам-членам Гвардії людowej та Червоної Армії. Ми робили заходи біля радіопередач секції в рамках українських передач, які в Ряшові вів пан Чорнобай.

Другий фестиваль ми мали намір провести в Дуклі, сподівалися на приїзд лемків з Пряшівщини. У нараді в цій справі брав участь Степан Демчук - представник Головного правління УСКТ. Головному правлінню не подобалось, що ми працюємо краще, ніж саме Товариство й тому перебрало організацію фестивалю в свої руки. Таким чином фестиваль відбувся в Сяноці. Суди приїхав Славко Троханівський зі своєю групою з західних земель. Був 1967 рік

Наша діяльність, фестивалі, гуртки самодіяльності тощо, створили атмосферу, що сприяла поворотам. "Офіційні чинники" добре це розуміли - довелось організувати фестивалі на півночі, у Кошаліні. І ми їздили, бо було що показати. Інструктором працював спершу Павло Стефанівський, потім Славко Троханівський, який був на штаті інструктора ГП УСКТ на Лемківщину. У 1970 році на Лемківщині було дванадцять гуртків УСКТ і дванадцять гуртків художньої самодіяльності. Ніхто не говорив про який-небудь сепаратизм. Ми, можливо, не надто й сильно проявляли своє українство, проте співали українських пісень, повітовий секретар партії в Горлицях обіцяв нам створити сім пунктів навчання української мови. Наша мережа була вже настільки сильною, що ми рішили створити воевідське правління УСКТ. Це було в природне завершення нашої структури на рідних землях. Проте нашим планам не судилося бути здійсненими. Виявилось, що офіційна політика влади не відповідає реальному ходові подій: починаючи від ПОРП, а кінчаючи на повітових комітетах, скрізь були довірені уповноважені особи, які відповідали за політику щодо національних меншостей. Без них не приймалися ніякі рішення. А в цьому відношенні злам 60-х і 70-х років лише погіршив ситуацію.

Під цю пору ми вже мали досить самого співання й танцювання - хотілося вирішити основні проблеми нашого громадського життя. Ми хотіли добитися: розвінчання акції "Вісла", урегулювання майнових справ, урегулювання справи поворотів на рідні землі, припинення антиукраїнської пропаганди, по радіо й в школі, виведення УСКТ з-під "опіки" міністерства внутрішніх справ й підпорядкування його міністерству культури і освіти. Ми багато чого сподівалися від змін пов'язаних з приходом до влади Герека. Тим-то ми написали листа до Центрального комітету ПОРП та до партійного з'їзду, а'ясували свої вимоги. У листі йшла мова про справи, які сьогодні підносить вся українська громада в Польщі, та нас потім засуджено за сепаратизм. Листа підписали голови всіх дванадцяти наших гуртків. І почалася акція проти нас. З ГП УСКТ приїхав Григорій Боярський, з Перемишля. Стех. У них були заздалегідь підготовані заяви, які мали підписати голови гуртків. Зміст цих заяв зводився до того, що наші відмовляються від своїх підписів на листі, бо вони підписувалися, не розуміючи листа. Однак ніхто не підписав цих заяв. У результаті ГП рішило розв'язати воевідське правління УСКТ, змінити голови гуртків. Це, разом із входом Польщі в період "однаціональної держави", означало великий удар по нашій культурно-освітній діяльності.

Свою негативну роль відіграв тут ще один неприємний для влади

момент. До нашого воєвідського правління приходили люди й розповідали що на Дуклянському перевалі ще лежать кості радянських вояків. Я почав ходити до ЗДОВІД-у, до комітету партії, ТПРД, та ніхто справою не зацікавився. Так одної неділі я і кількох хлопців самі пішли й винесли з лісів біля 30 трупів, ми звели їх до Полян. Мавчи намір зробити похорон, я запросив радянського воєнного аташе з Варшави, щоб він їх роздивився, бо нас вже почали звинувачувати в похороні бандерівців. Він сказав що це напевно радянські солдати. Тим часом "безпека" вже "чесала" за все наших хлопців, я розповів про це аташе. Здається, він мусив гостро заважити місцевій владі, бо вона міцно розсердилася на мене. Хтось від них тоді сказав "ми вам покажем". І показали - відібрали церкву в Полянах і до сьогодні не віддають.

У 1973 році, після візиту рязівського секретаря ПОРП у Москві, де, мабуть, не забули про справу похоронів, влада сама вже стала шукати інших кістяків. Однак у Рязів приїхала тоді група людей з Варшави, щоб через Комісію партійного контролю виключити мене з партії. Мені стали докоряти, що, мовляв, мої брати не загинули у партизанському русі, а як офіцери живуть у Англії. Згодом створено спеціальну комісію, підготовано спрепаровані обвинувачувальні матеріали. Мене засуджували у всьому, навіть у заснуванні гуртка УСКТ, докоряли за критику "Луни в Б'єщадах" як обов'язкової для прочитання в школі книжки. Водночас з Рязова приїхав Боярський, товариш Хжонстек з адміністративного відділу воєвідського ЦК порадив йому виключити мене з призмидії ГП УСКТ, бо з УСКТ ніхто не захоче говорити, воно не буде визнаватися на місцях. Відтак у Варшаві вже Боярський сказав, що я компрометував владу й запропонував мені відійти з ГП за власним бажанням. У відповідь я нагадав йому про мої повідомлення про кості солдатів, бо я сам як бувший солдат просто не міг стерпіти що інші солдати лежать без похорону, а тим більше, що серед них було багато українців. Щодо поради відійти з ГП я відповів, що не добачаю такої потреби, мої вчинки не виходили поза статут УСКТ, "якщо хочете, то викиньте мене самі" - додав я накінець. Тож на одному з засідань правління розглянуто мою справу. Проти мене використано лист якогось Стрепка зі Львова, він винував мене в якійсь розбишацькій роботі на Україні, де ніби то мене і судили. Пленум проголосувало за виключення мене з ГП, проте були голоси в моїй обороні, а пан Боярчук з Люблінщини сказав навіть: "З чим я поїду до людей? Що я їм скажу? Що ми ще одного викинули?.."

Для виключення мене з партії зібралася комісія, однак не всі хотіли брати в ній участь, то вона зібралася тільки раз. У міському комітеті я зустрівся з секретарем, це був лемко на прізвище Бік. Він сказав, що мене покликано у зв'язку з виключенням з Президії ГП, а я є голова воєвідського правління УСКТ в Рязеві. Я відповів: мене викинули не за мою діяльність, а через те що ви так наказали. Тоді пан секретар прочитав мені всі звинувачення, у яких сконстатовано: "Донського треба зняти з усіх постів, бо він може стати верховодом не лише лемків, але всіх українців у Польщі". І справді, мене виключили з ЗБОВІД-у, з Історичної комісії при ВК ПОРП, з Комітету охорони місць боротьби й мучеництва при Народній раді в

Петро Гуменюк Вертеп

Ряшові, а згодом таки і з партії та й з роботи.

Я не погоджувався з звинуваченнями. Між іншим, він поставив питання про мій погляд щодо слушності виселення 1947 року. Я скористався думкою з "Військового історичного квартальника" за 1962 рік, де написано: "Акція "Вісла" проведена у зв'язку з діяльністю "Банд УПА", тому переселено також українську людність. Чи було це правильне рішення - покаже майбутність". Однак він запитав про мій погляд як члена партії. Тоді я вже не вдавався до ніякої тактики: "уважаю, що переселення не було слушне. Боротися треба було проти УПА, а не проти дідусів, жінок і дітей" - відповів я й додав - "До речі, польських банд було більше, проте нікого з поляків не переселено". Після перерви мені заявили про виключення з партії "за націоналізм". На моє питання про який націоналізм ідеться, не дістав я відповіді. Я звернувся до ЦК партії. На засіданні присвяченому моїй справі найбільше говорилося про мої контакти з організацією "Карпатська Русь" з США, бо, між іншим, мене звинувачували в співробітництві з націоналістами з Чехословаччини, України та США, не подобалася теж моя оцінка виселення. Коли в останній kwestії я повторив свої думки висловлені в Ряшові, уже ніщо не повздержало комісії перед рішучим виключенням мене з ПОРП.

Таким чином біля мене створилася дуже неприємна атмосфера. Це й було одним з головних причин мого виїзду до США.

3.1 Яку роль відіграла у Вашій діяльності Церква? Тоді була це переважно православна Церква?

М. Д.: Узагалляючи: де існував гурток УСКТ, там була також Церква, де існувала Церква, там був уєскатівський гурток. Сповідія була дуже добра. священиками були здебільшого білоруси, вони не розуміли наших справ й не надто помагали. Однак при Церкві люди сміливішали, що полегшувало заснувати гурток УСКТ. Влада надіялася, що при допомозі православної Церкви замене лемків до костелів, адже перед війною серед лемків переважали греко-католики, а влада не прагнула віднови греко-католицької Церкви. У цьому обряді богослуження на нашому терені заборонялися. Однак православні священики прийняли греко-католицький стиль богослужень й люди охоче йшли до церкви, хоч влада й не була цим вдоволена.

3.2 Був, однак, після 1956 року час, коли з Лемківщини переводили священиків-лемків на інші терени, бо вони підтримували тут національну свідомість. Сяноцьким деканом був тоді Левяж. Виникає питання: була це ініціатива самого Левяжа, чи він тільки виконував чийсь доручення?

М. Д.: Декан Левяж був у всьому підпорядковий урядові з питань віросповідань. Тоді справи православної Церкви дуже занепали, церкви віддавали тільки зруйновані, або там, де не було людей. Свідомим священикам роблено багато перешкод. Пригадаю, якийсь отець відслужив панахиду в Завадці Морохівській в наміренні вбитих польських військом у 1945 році мешканців цього села. Йому докоряли, мовляв, "пішов за бандерівців відслужити". А правда була інша - ціле село вирізало польське військо в спосіб, так би мовити, систематичний: хата за хатою, дітей, жінок, старих, усіх один за одним. Коли різня дійшла вже до половини села, стався випадок: офіцер побачив доку-

менти одного хлопця, якого оце вбив. Хлопець нещодавно повернувся з Німеччини з робіт, він був українець, та щоб приїхати додому до Польщі і вписав собі національність "поляк". Побачивши його документи, офіцер наказав спершу перевіряти національність селян, щоб не вбивати поляків. Завдаки пережило кілька осіб, між іншим двох хлопців, яких накрили своїми тілами їхні матері й таким чином встерегли перед розстрілом. Один з них живе тепер у Франції, а другий на Україні.

З. У початковій стадії організування громадського й культурного життя українців у Польщі лемки часто звинувачувалися в москвофільстві. Це ніби то мало бути проявом їх відрубності від решти українців. Пізніше москвофільство замінено звинуваченнями в лемківському сепаратизмі. Коли сталася ця зміна? У чому, на Вашу думку причина звинувачування лемків у сприянні цьому рухові?

М. Д. Почати слід від зазначення, що русофільство на Лемківщині значно відрізнялося від сьогодишніх уявлень про нього. Воно прийшло сюди не з Москви, а зі Львова, де був його головний центр. На меті мало зберігання "руської" свідомості, пов'язаної не так з Російським Імперієм, як з давньою історичною Руссю. Звичайно, були й такі політики, громадські діячі, письменники, які вважали себе членами "великого русского народу". Це були наївні люди, вони кормилися офіційною програмою й не добачали дійсного стану справ. Так було в австрійську добу, так і в міжвоєнний період. Така постава сполучалася ще й з різкою антиукраїнськістю, нагадати б тут хоча Дмитра Вислоцького (Ваня Гунянка). Вони найбільше агітували за виїздом "у Росію", бо там добре жити. Ви уявляєте весь парадокс й трагізм ситуації: Гунянка перекладає "Как закалялась сталь" Островського на лемківську говірку, видає "Нашу книжку" й "Правду о Росії", де пише про "благо" життя в Радянському Союзі - а під цю пору на Україні люди умирали, як мухи. Наприкінці свого життя Гунянка, живучи на Україні, написав "Що лемкам треба знати в Америці". У цій книжечці він поставив дві тези: 1) лемки є українці, 2) лемківська земля належить до поляків і лемки не мають на неї права.

Про лемківський сепаратизм мова пішла десь при кінці 60-х років. Нас тоді звинувачували в ньому, хоч ми виступали всьди як українці, вимагали прав для всієї української громади, звичайно, на першому місці ставляли справи свого регіону, бо ми як воєвідське правління також мали завдання. Ці звинувачення посилювалися зокрема під час цюкувань 1970-71 років. По всій Польщі в українських середовищах роблено пропаганду, мовляв, лемківські сепаратисти задумали якусь справу проти українського Товариства. А це була чиста неправда.

З. Чи тоді роблено якісь заходи з метов заснування лемківського товариства?

М. Д. У другій половині 60-х років ми намагалися створити своє товариство. Я вже казав, самого танцювання, співів було нам досить. Ми хотіли, щоб нас перестали трактувати як злочинців проти держави. Ми заявили про нашу приналежність до українського народу, уважали, що лемки - це регіональна група української нації. На нас тиснули з двох сторін: влада й УСКТ. Можливо, Товариство не робило цього сво-

єм волею, навіть ЦК ПОРП звертав увагу Головному правлінню, що воно легковажить потреби лемків. Легше було б це перенести, коли б це робили чужі, а не свої. Однак Товариство, на відміну від майже всіх інших громадських організацій в нашій країні, підлягає міністерству внутрішніх справ, це великий парадокс. І тому більше роблять в УСКТ місцеві активісти ніж штатні працівники Товариства, від них не йде майже ніяка допомога.

3.: Нещодавно в Лігниці створено Об'єднання лемків. Ви були на засіданні засновницьких зборів Об'єднання 5 лютого поточного року, проте не вписалися в його члени. Чому?

М. Д.: На засновницькі збори запрошено ще й інших діячів з Лемківщини. Крім мене були: брати Троханівські, Теофіл Дубець, Стефан Гладик. Ми їхали до Лігниці з думкою, що зможемо подискутувати про потребу творити таке товариство, а якщо воно й необхідне, то яким способом вести діяльність. Однак, виявилось, нас запрошено не на дискусію про доцільність нового товариства, а на розмову вже про форми його праці та організаційні структури. Ми підписали список присутніх, проте я спостеріг, що його організатори використовують як список членів. Тоді я піднявся й запропонував створення списку членів, його й зроблено. У ході розмов я заявив: я голова Лемківської секції УСКТ, яку засновано 30 років тому і яка діяла увесь названий період, крім перерв спричинених зовнішніми обставинами, і тому я не можу стати членом вашого Об'єднання. Потім Василь Шост також заявив, що як голова УСКТ у Вроцлаві він не може стати членом Об'єднання, подібно висловилися пан Гладик, Дубець і Славко Троханівський. Наші заяви прийнято спокійно.

У наявній сьогодні ситуації вважаю, що нам треба зосередитися на основних справах й не втрачати сил на малі діла. Для лемків найважливішою повинна бути Лемківщина, тут повинен бути центр нашого культурного життя. Нашої землі не перенесемо десь за гори або на захід. Не можна давати людям замінників там, де ці замінники засуджені на швидкий чи повільний, та все ж занепад. І, по-друге, це відтягає людей від поворотів в гори, до рідних місць.

У країні проходить великі зміни, у Львові створено Товариство "Лемківщина", звідти можемо надіятися на поміч для нашої культурної діяльності. Ніщо не в силі змінити факту, що більше ніж 60% лемків виїхало на Україну й сьогодні вони є свідомі українці.

Чотири-п'ять років тому дуже гостро стояла справа заснування Товариства любителів лемківської культури - задуму не udałóся здійснити, не отримали ми згоди. Після створення Товариства "Лемківщина" представники влади з Нового Санча запросили до себе одного з організаторів нашого "любительського" товариства й сказали: тепер таке товариство можна заснувати. Я був проти цього, бо сьогодні маємо іншу ситуацію - свої цілі можемо здійснювати у відновленій Лемківській секції УСКТ, а для якихось великих справ нема в нас удосталь людей. Відокремитися від українців, від України означає порвати зв'язки з тисячами наших земляків, означає загнати себе в безвихідну ситуацію. Адже досвід міжвоєнного періоду вказує, що творення окремих азбук, букварів довело до вживання латинки, а в результаті мало закінчитися якимось "добрим людком". Мені відомі

аргументи, що оскільки відокремимося від українського товариства, то будуть гроші на всяку нашу діяльність. Я на це відповідаю, що напевно так і буде. Напочатку так воно й буде. Але на чому закінчиться?..

З.: Ви голова Лемківської секції УСКТ. Які завдання ставить вона перед собою?

М. Д.: Наші завдання по суті не змінилися протягом 30-ти років. Ми їх формулювали в згадуваних уже листах 1970-71 років: збереження й розвиток лемківської культури, створення мережі українського шкільництва, ліквідація дискримінаційних законів, офіційне засудження акції "Вісла" як безправної антилюдської пацифікації, припинення антиукраїнської пропаганди, вірогідне висвітлювання нашої історії, урешті припинити роботу спрямовану на розбиття єдності нашої людності й творення штучних поділів. Жадасемо теж виведення нас з-під підпорядкованості міністерству внутрішніх справ.

У вужчому розумінні хочемо здійснити такі задуми: побудувати "Будинок лемківської культури" (будучи в США ми створили незалежний Комітет допомоги Лемківщині й зібрали певну грошову суму), створити ради цього фонду лемківської культури, відновити Історичну комісію нашої секції з осідком у Вроцлаві (думаю, що це візьмуть на себе вроцлав'яни), хочемо теж створити дискусійний клуб, на якому разом із спеціалістами ми розв'язували б деякі хвилюючі нас питання. Заяви про фондів та відновлення секції при Головному правлінні УСКТ ми подали вже понад рік тому, проте ГП досі нічого не вирішило. Терпець позові вривається, отже доведеться прискорити розв'язання цих питань. Маю надію, що це вдасться при допомозі українських діячів з інших теренів. Ми хотіли також зайнятися організацією Лемківської Ватри, проте з цього приводу між нами, тобто Секцією і членами ансамблю "Лемковина" виникли непорозуміння. Так ми дійшли згоди створити спільний незалежний організаційний комітет Ватри.

З.: Наша ознайомленість з лемківським середовищем дозволяє зробити висновок, що молоде покоління лемків, особливо ж люди з вищою освітою схильні належати скоріше до Об'єднання лемків, ніж до УСКТ, принаймні так діється початковому етапі діяльності Об'єднання. У чому добачаєте причини такого явища? Чи це прояв незадоволення діяльністю УСКТ?

М. Д.: Треба сказати - люди скрізь не мають охоти на яку-небудь суспільну активність. Наслідки нашої праці в 60-их роках великомірові знищено. А надто, наприклад, у Горлицях люди не показують свого українства. На західних землях легше назвати себе лемком, ніж українцем, нема тиску. А ще впливає негативний стереотип українця серед поляків. Отже люди відхрепуються від зв'язків з усім українським. І тому деякі вважають: назвавши себе окремою етнічною групою, окремим народом незв'язаним з українським народом, зможемо скинути з себе весь тягар. Однак вони помиляються, політика щодо лемків і українців є однакова. Усе це дуже короткозоре.

З.: А чи не думаєте, що ідея окремого від українців нового народу може служити як засіб заохочування до переходу на свій бік молодих людей? З розмов з ними робимо висновок, що деяку популярність здо-

були погляди професора Павла Магочі з Канади про карпаторуський народ.

М. Д.: Знайте, коли б такі ідеї були висунуті сто років тому, я підписався б під ними обома руками. Але сьогодні... З чого будувати цей народ? З кількох тисяч лемків у Польщі, які живуть на західних землях і не хочуть називатися українцями? А північний бік Лемківщини обезлюднений, Закарпаття й Пряшівщина – українські. Сумніваюся чи можна тепер творити народ. І до чого це доведе?.. Тільки до колонізації.

На мою думку, теорії професора Магочі не матимуть сприятливого ґрунту на Лемківщині. Я зустрічався з ним, будучи в Канаді. Він добрий науковець, веде широку наукову й видавничу діяльність. Також і політичну. Однак стоїть окремо від "Лемко-Союзу", бо ця організація має великоруський напрям, її члени співпрацюють з церквами, а слід тут зазначити, що майже всі карпаторуські церкви американізувалися, не ведеться культурно-освітня робота, нема шкільництва.

У Польщі ідеї професора Магочі я зустрів у якогось молодого науковця чи студента з Кракова, зустрівши його колись у Зиндрановій. Хоча знаю, що прихильників цих ідей є більше, то знаю теж: їх дуже мало на Лемківщині. Думаю, усе й надалі буде жити в малому гурті.

А нам треба всі сили віддати боротьбі за свої права, які нам справедливо належні. Треба зняти тавро бандитів з українців, тоді й ситуація з національним самовизначенням лемків стане набагато простішою.

З.: Дуже дякуємо за розмову.

інтерв'ю взяли: Мирослав Чех
Богдан Гук

Андрій Гуменюк *Ex libris* **М. Левицького**

Лемки - сьогодні

Брошура Ярослава Гуньки

з'явилася польською мовою в 1985 році виданням

Студентського гуртка Бескидських провідників у Варшаві

Зовсім не пам'ятаю, коли я саме дізнався, що я - лемко. Жили ми в селі, так узбіч кось. Мені було три, а може й чотири роки, як, разом з сестрою, зіткнулись ми з сусідським хлопцем найменованим Лешком... Ми були здивовані, що деякі предмети називає він по-іншому. Проте ми розумілися непогано і ті різниці ніяк нам не заважали в грі. Ідилія, однак тривала коротко - вже у п'ятих році життя ми переїхали в містечко і щойно тут - досить швидко - я усвідомив свою "інакість". Пригадую, як насміхалися діти, коли кликав я: "няня!"

Я почав стидатися.

Потім навчили мене боятися...

Ми були одинокі в містечку. Батько заборонив нам вживати отого "няня" і запровадив "тато". Це нам лишилось по сьогодні. І того саме сьогодні соромлюся! Який же я шлях пройшов - щоб, накінець, після років, вернутися до вихідного пункту.

Яку дорогу пройшов мій народ, який - як уважав - до того пункту повертає?

Дуже довго я нічого не знав про нас самих. Удома мовилось, що ми лемки вирізаю у значенні нації, а водночас проявлялася якась дивна симпатія до Русі (як цілості), що автоматично передавалося і нам - дітям. Батько подеколи згадував, що давніше називав сою національність як руську.

Тимчасом, російську мову мусив же я вивчати майже так, як і товариші. Тоді думав я - як усі, здається, поляки, - що "руський" (або теж, як говорив батько, "русак") це те ж саме, що й росіянин.

Майже "з материнським молоком" вислав я любов до гір і, хоч від народження живу я на заході, вважаюся горянином. Найкоротша і, зрештою, донедавна влучна дефініція звучить: "лемки - плем'я руських горян".

З часом ми дізналися, як нас переселено (довго ще ми не знали чому - батьки, по суті, теж не дуже), як, після війни, ходили банди і, всупереч тому, що говорилося у школі про "Луни в Б'єщадах", у нас (західня Лемковина) це були польські банди. Грабували людей, часом

кахливо були.

Зимов, з 1946 на 1947 рік, батько, проявляючи небуденну відвагу, сам пішов уночі, без ніякої зброї, по слідах узброєної банди засніженими, зарослими лісом горами і викрич, з якого села і з яких хат походили люди, які пограбували в сім'ї моєї майбутньої матері останню корову...

Ми чули теж від матері, як батько мудро й енергійно після війни господарював, які були в нього надії-мрії про розвиток його села й околиці.

Тут, на заході, батько постійно не міг пристосуватися до життя в нових умовах. У зіткненні з поляками виявляв ще більш м'яким, нестійким до конфліктів і легковірним. Страшенно легковірним! Був зовсім безпорадний.

Що ж, зрілих дерев не пересаджують...

При тому був досить очитаним і посідав великі загальні знання. Для мене він надовго лишався "альфов й омегов", але його інформації на тему Русі або історії лемків не зовсім мене задовольняли. Часом розповідав нам, що лемки жили колись ще далі на захід і північ, аж до Кракова. Старий Санч звався тоді "Старий Сутеч", а Новий Санч - "Новий Сутеч". "Сутеч" мало означати місце, де "сутікалися" дві ріки. У випадку Старого Санча - Дунаець і Попрад, а Нового Санча - Дунаець і Кам'яниця. Це було досить логічне пояснення, та озброєний кількома історіями, я зовсім не вірив у нього. Яким же було моє здивування - коли шукаючи (далеко пізніше) своїх коренів, я натрапив на такі ж теорії у вагомих джерелах, що їх батько аж ніяк знати не міг (ще їх не видано)

Виходило з них, що ми виводимося з племені білих хорватів, яких поселенський стержень знаходився над верхньою Вислою з центром в околицях Кракова... Це плем'я, у переважній більшості, переселилося у першій половині VII ст. на Балканський півострів. Тих, хто залишився, в наступній сторіччя витіснено у малодоступні гори, або їх асимілювали сусідні племена. У результаті цього процесу наступив розрив племінної території хорватів в околиці Моравських Воріт у X ст. існували вже два відломки того племені. Західний - в басейні верхньої Лаби аж до Ізери, існування якого підтверджують чеські джерела, та східний, згадуваний у руських переказах - від ріки Раби до джерел Пруту й Серету. Менша, західна частина, зникнула без сліду, натомість східна, приєднана до Русі, у великій мірі збереглася, досьогодні проявляючи культурну й мовну відмінності - всупереч прийняттю назви русинів.

Тоді я почувався, як написано у вірші пана Павла Стефанівського:

"...І вірте мені, затерті сліди я знайшов..."

Якось так "по дорозі" я ознайомився із офіційною теорією, проголошуваною волоське (опісля вже волосько-руське) походження лемків, які буцімто мали примандрувати в Бескиди в XVI, або, найраніше, XV ст. Тимчасом, є докази, що лемки жили в Бескидах вже у XIII і XIV

віках, тобто на два сторіччя скоріше, як допускає теорія.

На мою думку, тут підводиться теорію до дійсного стану, сугеруючи, що Казимир Великий зайняв 1344 року етнічно польський обшир і поселив там волохів та русинів.

Українська теорія - теж "дає пропуски". За нею ми - просто українці, які з древніх часів мешкали у Бескидах, а мовні різниці походять звідси, що ми були піддані польським впливам. Отже, польським впливам ми беззаперечно також підлягали. Проте, на мою думку, це були передусім руські впливи (чи українські - як належало б сказати за нинішньою номенклатурою). І тим треба пояснювати факт, що у східній Лемковині і на лемківсько-бойківським пограниччі наголос зачинає ставати рухоним, коли тимчасом лемки на Словаччині мають постійний наголос на передостанньому складі - всупереч бракові контактів з поляками!

Згадувані дослідниками словекізмами чи полонізмами в лемківській мові можуть також походити з давніших часів, коли входили вони у склад старослов'янської мови - спільної для дуже багатьох племен, - тільки в інших мовах зникли або перетворились, натомість збереглися в лемківській, польській чи словацькій мовах.

Так чи інакше, чиї б і які б сильні не були ці впливи - вони не були настільки серйозними, щоб заіквідувати нашу свідомість відрубності.

Вагомим чинником був факт, що Лемковина не опинилася після світової війни в межах радянської України. Офіційно визнані за українців, ми не мали б жодного вибору. Не хочу, звичайно, сказати, що розпорощення нас по Польщі є таким величезним щастям. Прямо навпаки. Це, від часів Верестейської унії 1596р., є найбільшим нещастям. Проте, маємо якусь можливість (хоч неавичайно скромну) вибирати свій власний шлях. Нинішній стан дійсності цей вибір остаточно обумовив.

Вертаючи, однак, до теми, вважаю, що наша теорія є найбільш обгрунтована і вона задовільно пояснює питання зв'язані з відмінністю лемків. Річ, звісно, вимагатиме поглиблених досліджень та мовних аналізів, та вона настільки цікава, що думаю, зробимо це ми - самі лемки. Адже та наша діаспора має і добрий бік. Сьогодні, як ніколи досі в історії, розпоряджаємо величезним інтелектуальним потенціалом.

Лемки горнутья до науки. Видається, вони пересічно більш освічені, як поляки. Це дається пояснити наявністю комплексу і бажанням знівелювати його при допомозі саме освіти. Хіба всі меншості мають таку тенденцію - тому в історії Польщі багато видатних людей з прізвищами, які по-чужому звучать. В кожному будь разі, у селах, в яких ми це перевіряли (три села), лемки в середньому були більш освічені. Неповні дані з двох малих містечок цей факт, здається, підтверджують.

Приймаючи, що походимо з білих хорватів, історія нашого народу сягає V століття, коли-то: "карпатськими перевалами і Моравськими Воротами

мандрували (...) на південь дуліби, серби і хорвати, які досі жили над верхнім Бугом, Дністром і Вислом" ("Історія південних і західних слов'ян" - Ежи Сковронек, Мечислав Танти і Тадеуш Василевський, ПВН Варшава 1977, 19 стор, 5-7 рядки знизу. Див. і карта на 23 стор). П'ятнадцять віків історії - це ж, здається, достатній привід для гордості?

Саме так я почав гордитися своїм походженням.

Тимчасом діти моїх батьків зростали. Я почав "бувати" на забавах, "приватках", дискотеках.

Вдома ніколи не сказали мені прямо "не в'яжися з польком". Однак, завжди при таких нагодах я помічав у материнських очах приховуване напруження й тривогу. Батько мовчав і, навіть, не дивився на мене - та я ж знав!

Не ходи туди! Не йди! НЕ ЙДИ!!! - стриміло, майже дзвонило в повітрі. Я ходив сміючись - не візьму ж, зрозуміло, польки. Повинні мені довіряти.

Коли брати почали в'язатися з польками, я зрозумів - не повинні. "Не можу переболіти, - сказала колись мені мати - що я не втручалася в ваші особисті справи. Не мала б я принаймні жалю до себе самої".

Ніколи я того не забуду! Переношені болем обличчя батьків та очі. Очі, які крім розпачу виражали здивування. "Це ж бо не може бути правдою!!!"

Однак, це була правда.

Бувало, ходив я на т. зв. "українські заходи" (організовані УСКТ), де котрих було, видається, більш як 90% лемків, і тоді мене, не словами, а зором, жестом, усмішкою й загальним радісним настроєм у хаті - благословили. При тім цікаво, що зв'язування себе з українцями - майже так само не бажане, але батьки його не побоюються. Українізація для молодих лемків - зовсім неатракційна.

Здається, що українські діячі строго підвелися на своїй політиці опроти нас. До співпраці лемків зваблено після 1956 р., обіцяючи широку автономію в межах УСКТ, що якраз тоді творилося. Віддано їм у розпорядження частину прес-органу товариства "Наше слово" і названо ту частину "Лемківське слово". При Головному Правлінні УСКТ, в якому досить численно були репрезентовані лемки, створено Лемківську секцію. Та лемків досить швидко з правління витіснено, Лемківську секцію зліквідовано, а "Лемківське слово" замінено на "Лемківську сторінку", яка зараз лише по назві лемківська. Тобто, пишеться ще про лемків, але вже найчастіше по-українському.

У 50-их і на поч. 60-их рр. засновано мережу шкіл з навчанням українською мовою, та в лемківських середовищах ця ініціатива, після кількох років, звелася нанівець. Спроба українізації - не перша в історії - не вигоріла, проте українізація ведена "Нашим словом" процвітала - і ведеться далі. Українські діячі напевне

вийшли з такого положення, що лемки, які хочуть уникнути полонізації, будуть змушені зукраїнізуватися. Вкінці ж українська мова лемківській набагато ближча ніж польська.

Це - хибна теза. лемки можуть залишитися ще собою, а коли вже денационалізуються - тоді це і є полонізація! На взято до уваги, що молодому поколінню ближча якраз польська мова. На протилежність українській, володіємо нею досконало - хоч би тому, що всю освіту ми здобули у тій мові. До того ж у Польщі поширене вельми неприхильне ставлення до українців (той "Львів" і ті "Луни в Бещадах"). Отже, чому б нам зукраїнізуватися - якщо ніколи ні ми, ні наші пращури українцями не вважалися? Для того немає ні однієї логічної причини - жодної принади, ніякої атракції і, врешті, жодної користі. Тому наші батьки і не думають боятися українізації.

По правді, вдійсності у нас лише один гідний, хоч і незручний шлях. Залишитися собою!

Того, немов спасіння, прагнуть наші батьки - щоб ми брали собі за партнерів у житті лемків. Безсумнівно - воно найприємніше та найвигідніше. Найчастіше теж натискають на дітей в такий спосіб: "хай буде яка собі хоче, аби лиш лемкиня", не створюючи при тім своїм "надіям" жодних умов, щоб ті побожні бажання могли збутися (найчастіше десятки кілометрів не уздрим жодного лемка). До того польські дівчата загалом більш діловиті й активні в аморових ділах, яквні лемкині. Подібно з хлопцями. Вони, найчастіше, земало ділові навіть супроти польських ровесників, а стан розпорошеності нашої молоді вимагає від них більше, "агресії" та діловитості. На додачу, вищезгаданий тиск батьків викликає в молоді якраз протилежні наслідки. Молоді беруть "під скельце" евентуальних кандидатів з боязню перед тим, що це якийсь "неповновартісний продукт", і прискіпавться до чого-небудь.

"Спершу хай то буде хтось, хто мені подобається і кого сам підчеплю. А щойно потім - о Ісусе! - щоб це була лемкиня".

Скільки ж разів, милуючись своїми Аннами, доводилось мені такого зазнавати. Якимось дивним збігом обставин мені майже завжди подобалися Анки.

Де ж зараз ти - моя Анно?

Само це ім'я - невисловимо мені дороге. Воно найпрекрасніше в світі. Для мене - це синонім жіночої краси, мудрості, доброти. Недавнім часом я рисував портрет Е. - та знову в мене вийшла Анна.

Ох, Анно, Анно... Щоб хоч ти не мусила бути лемкинею!

Який же надалі сильний національний бар'єр - а є ще й інший, майже таксамо могутній, що пробігає серед самих лемків - реємежовує і ділить їх на два ворожі табори. Це бар'єр віросповідання.

"Знаєш - сказала мені нещодавно Оля, студентка математики - "Цезар", коли я виявила, що є православною, покинув зустрічатися зі мною". "Ну й йолоп" - подумав я та подався думати думу над тим нашим

великим нащастям.

Нечисленні, розкинені по світу, ми ще ділимося на уніатів і православних. Підступом і силою запроваджена у 1596 р. Берестейська унія до нинішнього дня народжує свої жажливі плоди. Це, мабуть, діло самого сатани переодягненого в єзуїтські шати.

Адже Бог – один, і "одна над нами Лемковина".

Тут, на заході, є містечко, в якому (та в околицях) живе чимало лемків. Виразно значиться і релігійний поділ. Православні посідають прекрасну, немов собор, церкву – давній євангеліцький костел, якого поляки, після війни, зайнявши поблизу католицький костьолик, не скотили. Тим костьоликом, знайшовшись у позиції випрохувачих та терплячих всілякі примхи хааяїна, користуються також уніати. Бувало, поляки їх прямо гнали з костюлу, примовляючи: "co tu szukacie łemki, gdy dwieście metrów stąd macie łemkowską cerkiew?" ("чого ви тут, лемки шукаєте, адже двісті метрів звідси маєте лемківську церкву?"). Траплялося, влаштовували їм грубі витівки, а наші лемки зносили це з великою покорою, яка іноді межує з відсутністю гідності.

Коли про це подумав, вуха мені палають – це ж бо мій народ і я б хотів мати змогу тим гордитись. А от цікаво, що православних лемків поляки нібито більш вшановують та, навіть, присвячують їм трохи уваги в засобах масової інформації. Аж само проситься, щоб зараз навести відомий вислів: "негр зробив своє, негр може відійти". Уніат теж уже нікому ні до чого не годиться, поготів тим, які творили унів...

Брати, ідіть до нас. До нашої церкви. Не дайтеся поневіряти попідтинню. Ніхто вам слова лихого не скаже, ніхто не гляне скося. Навпаки ж. Безперечно, не одному із вас завертілася б сльоза в очах. Сльоза збентеження і радості. Це ж бо кров від крові нашої, друга половина нашого народу.

Прийдіть, браття. Разом нам краще, веселіше стане. І легше подолаємо всі перепони. Ні, ми вас не хочемо перетягати в православ'я. Будьте собі й поклонниками Магомета, коли є така ваша воля, але ви – лемки, і крім нас, а ми крім вас – нікого опріч себе самих не маємо...

Посеред старших лемків панує така сильна – а, проте, важка для обґрунтування – нехоть уніатів до православних, аж важко собі уявити, що могло б такий стан справ змінити. Однак, серед молоді зачинає щось діятися. Молодь пробує з собою розмовляти і доходить до висновку, що цей поділ – просто ідіотський. Релігія починає ставати особистою справою, а лемківське походження – найважливішою. Ті перші ластівки, сповіщаючи, що "кінець приходить нашій дурноті", невисказанно нас радують. Гадаю, що недалеким є час, коли уніати, плече в плече з православними, працюватимуть на ниві національної культури, збереження традиції, рятунку фольклору та пам'яток нашої матеріальної культури. Досі така діяльність, майже виключно (з нечисленними славними винятками) лягала на спини православних. Це буде

просто наша спільна, національна справа. Тепер вже лемки "не підходять" до ніякого іншого народу і як не називати цього формально - якщо вони ще не окремий народ - то вони становлять етнічну групу, яка широким кроком прямує до усвідомлення собі того, що є народом.

Ми, незаперечно, не росіяни, ні не білоруси, ми не є також українцями і бути не хочемо. Русинів, у значенні народу, який жив колись на Русі, вже нема - бо й немає Русі! (Ми й не спостереглися, як русини поназивалися по-іншому). Безсумнівно, проте, належимо - на нинішньому етапі розвитку - до цієї ж групи, що й видінені східнослов'янські народи. Хто ж ми, як не четвертий східнослов'янський народ, який, побіч тих, вириває з історичного поняття русинів?

Це, на жаль, наслідок нашого географічного положення і, мовити б, історично-політичних процесів. Заперечування чи недобачання цього процесу призводить до відриву від лемківської дійсності.

Рік тому, хіба, сиділи поруч: Ніна, якій не хотіли реєструвати цього імені (бо не було у польському календарі) і в паспорті має інакше, Оля (у паспорті - як вище), Кася (було в календарі), кількох Іванків, Володимирів та ін. Всіх не пригадує. Студенти й випускники вищих шкіл. Кількох з них по-лемківськи зовсім не вміло говорити. Про себе, радше, теж знали небагато. Сьогодні - це міцна група з лемківським національним свідомством. Вона прагне, порозумівшись з польськими культурно-освітніми діячами, створити у Вроцлаві лемківський фольклорний ансамбль, видати лемківський пісенник, ірміє по словник лемківської мови.

Це - мірило швидкості перемін, що проходять у національній свідомості лемківської молоді.

На одну з товариських зустрічей прибув якийсь українець, неприхильно наставлений до т. зв. "лемківського сепаратизму". На запитання - "чому лемківська справа не може бути внутрішньою справою УСКТ?" - він дістав відповідь: "тому, що для УСКТ питання зовсім не існує!!!". Лемки - просто українці і ні про що тут говорити.

А тимчасом, якщо питання не торкають - це ж не значить, що його не має. Українці, стверджуючи, що це сепаратизм та послаблення і так вже слабого українського середовища у Польщі, і не думають про яку-небудь автономію в межах УСКТ. Протидіють також всіляким спробам створити якесь окреме "Лемківське Товариство". Я в якісь мірі їх розумію. Мають у тім свій інтерес. Одначе, ніяк не розумію поляків, які нівечать чергові спроби створення якогось відрубного "Товариства любителів лемківської культури". Чи це, на такі аргументи, якими обставляються українці, не дивно?... Чи це не побоювання перед якимось вимогами повертання свого? Коли так - воно необгрунтоване. Лемки вже закоренилися в нових місцях і не думають вертатися в Бескиди. Молоді лемки - вже в більшості не пастухи й не орачі. Що б їм там робити?

Розкинені по Польщі, поволі підкоряться асиміляції (правда, як воно гарно зветься?). Чи ж зараз не найвищий час - щоб лемків взяти під охорону? Адже охороняється гинучих тварин, ба, навіть

рослини. А ми ж, крім можливості легально діяти, нічого не потребуємо. Лемки завжди були супроти польської держави лояльними та аполітичними. Національним меншостям, зрештою, мудрішої дороги, як політичної нейтральності, немає.

Халь дивитися на людей, які вибирають "негідний, та вигідний" шлях. Вони й своєї тіні бояться! Змінюють імена та прізвища (як той, що вже і "Базилім" і "Вацлавом" був – та поляки все-таки кажуть про нього "Василь"). Вже навіть і в хаті по-лемківськи не говорять. Діти теж вчаться виключно по-польськи і досягають якраз протилежні до бажаних результати. Поляки, замість шанувати, погорджуть ними (пам'ятаючи при тім про своє багатомільйонну колонію, яка теж повинна зберегти свою національну totoжність), лемки дивляться зі співчуттям, часом розжальються. Мішані подружжя найохочіше ізолюють, отже вони пробують засновувати якісь групи "мішаних". І там спокійнісінько асимілюються. Часом, однак, крякне немиле батьківська лемківська мова. На якихось фестинах штрикне в печінки лемківська пісня. Тоді щось в середині заболить, відігветься неспіливо совість і – утопиться в горілі.

Ми всяку долю переживали на протязі історії і не розплинулися цілковито в жодній, які були навколо, стихії. Безсумнівно велике значення мало наше положення на крає, на стику трьох народів – руського, польського і словацького, та на границі східної і західної групи слов'янських мов. Впливи сусідів якось взаємно протидіяли один одному. Важко, однак заперечити, що є щось, в тому тихому, спокійному, веселому народі, який згинається в розбурханій історії, та весь час не дається зламати. Після кожної бурі, то тут, то там хтось підводиться і розглядається. Де ж свояки? Чи хтось ще лишився?

Л и ш и в с я !!!

І от, вставть "вні, гранітні лави".

Пригадую, як плакали батьки, коли побачили по телебаченню ансамбль "Лемковина". "Боже наш, ми думали тоді, після війни, що вже кінець, що ніколи ніхто не почує лемківської мови. Що нас дідько візьме протягом п'яти-десяти років".

Однак, з небуденною наполегливістю, всупереч всякій логіці та розпачливій безнадії ті люди вчили дітей лемківської мови.

Заповіли нам стільки, скільки самі знали й могли, коли лише знаходили хвилину передишки.

СЛАВА ВАМ БАТЬКИ

Ваші серця світитимуть мені вічно, немов дороговкази на шляху, з якого вже не зійду ніколи!

Ярослав Гунька

Пс. Коли б хтось захотів зробити з вищенаписаного висновок, що лемки "не люблять" українців – помиляється.

Якщо знаємо хоч трішки історію - важко не любити й не шанувати того народу (українські пісні в нас дуже поширені й відомі). Натомість не любимо людей, які визнають своє право на існування - а нам у ньому відмовляють.

переклав Віктор Бень

Петро Гуменюк Жебри

Важливе те, що є тепер

Розмова з Андрієм Копчою головою Об'єднання лемків, заступником директора Драматичного театру в Вальбжиху

Зустрічі: Починаючи розмову про нестворене Об'єднання лемків, яке Ви очолюєте, хочеться запитати спершу про причини та генезис його заснування.

Андрій Копча: Можу говорити тільки про те, що сам знав. Спроби заснувати окреме лемківське товариство, яке не було б опозиційним до УСКТ, та водночас не діяло б в його рамках, робилися віддавна. Задумувано творити окреме об'єднання, тому що не всі лемки підписувалися під спробами залучити їх, вибачайтесь на слові, в один український "кіш". Не треба пояснювати цього якимось "супернаціоналізмом", просто не всі погоджувалися з програмов УСКТ та не всіх приваблював один з членів його назви - українське. Адже відомо, що проживаємо в Польщі, де до українців не ставляться з симпатією. Можна сперечатися чи воно правильно, чи ні, та все слід проти цього боротися й разом з тим годі вимагати від людей, наприклад від лемків, щоб це робили якщо вони не вважають себе причетними до подій, які дійсно сталися в минулому. Це історія, ніхто не може змінювати її ради власної користі. Такі причини намагання створити окреме лемківське об'єднання. Вони, на жаль, не дали якого-небудь результату.

У другій половині 50-их років робилися спроби заснувати таке товариство, проте лемківський актив домовився з УСКТ, щоб справа пішла своїм ходом - і створено "Лемківську секцію" в Сяноці. Такий стан тривав до сьогодні. УСКТ, як указує сама назва, повинно забезпечувати задоволення потреб перш за все української громадськості, натомість весь час відкритою залишається проблема: чи лемки це українці, чи ні? Більшість з них не визнає за собою українського походження. Силою цього факту навіть у випадку пропозицій діяльності з боку УСКТ вони все ж не скористалися б ними, перевагу віддавали усяким загальнодоступним формам розваги, наприклад танцювальним вечіркам.

Існує загальніша проблема. Лемкам завжди втовмачували, що вони якась культурно відстала етнічна група. На мій погляд, протягом сорока років вигнання лемки добилися власної інтелігенції, групи людей, що зуміють дати лад певним справам. Надійшов час, щоб про наші справи перестали рішати інші, а не ми самі. Згадаймо передвоєнну "Просвіту", що завжди щось нам накидала. Я вважаю, що ми самі повинні про себе говорити. Ось і є один з чинників, який становить генезис виникнення нашого об'єднання.

Не відкидаємо співробітництва з іншими товариствами національних меншостей, зокрема ж з УСКТ. Однак хочемо бути рівноцінними партнерами, а не кимось, хто менш важливий. Досі трактували нас з певним "прижмуrom". Коли хтось і пробував щось робити у рамках ансамблю "Лемковина", то назустріч ішли намагання припинити всякі ініціативи. Так, наприклад, було у випадку "Лемківської Ватри".

Спрацював принцип зводження до "належного напрямку", бо щось стало не піддаватися контролю. Ідеться тут про УСКТ. Ми і не засуджуємо - такі були його настанови. І тому вважаю, що лемки повинні тримати свої справи у своїх руках, співробітничавши з УСКТ на принципі взаємоповагування, а не на рівні секції, бо ж знаємо, що секція - це тільки секція.

Об'єднання засноване в Лігниці. Це, між іншим, тому що навколо Лігниці проживають здебільшого лемки. Лігницьке УСКТ це, з одного боку, верхівка визнає себе українцями, й, з другого, самі лемки, яким ця організація нав'язано. Щоправда членство добровільне, та коли нема нічого іншого, то люди належать до того, що в даний момент існує. Крім усього іншого, вважаю, що УСКТ зовсім занедбувало лемківські справи й трохи прикро, що зацікавлення лемками починається тоді, коли вони починають дбати за себе самі.

Люди прагнуть мати своє об'єднання, яке в назві мало б слово "лемківське". Ми хочемо вийти таким бажанням назустріч.

Історія виникнення нашого об'єднання дуже коротка, це всього два місяці. Перша, місцева зустріч відбулася в Лігниці під кінець січня, а на початку лютого відбулися вже загальнопольські збори.

З. За чий ініціативою відбулися ці зустрічі? Скільки людей було в ініціативній групі?

А. К. Ця група походила передусім з Лігниці, саме на її базі створено тимчасове правління, якого склад представляється ось так: Андрій Копча - голова, Петро Троханівський - перший заступник голови, Степан Косовський - другий заступник голови, Ярослав Горошак - секретар, Стефанія Дубець - скарбник. Крім названих осіб у склад тимчасового правління входять ще звичайні його члени. Вони походять з різних місцевостей: Кракова, Гохова, Вроцлава, Криниці.

З. Коли відбулася реєстрація об'єднання?

А. К. Наше об'єднання зареєстровано 7 квітня, це ще за чинності старого закону про творення спілок. Усе відбулося без будь-яких клопотів.

З. Об'єднання лемків - це організація загальнопольське. Яка на сьогодні його структура, де знаходяться осередки?

А. К. Осередки знаходяться в цілій Польщі, докладніше - там, де проживають лемки. Ініціативна група налічувала 50 осіб, а її члени приїхали з різних місць Польщі.

З. Чи в ініціативній групі переважали люди з вищою освітою?

А. К. Їх досить багато, однак годі тепер перевіряти рівень освіти. В об'єднанні є всякі люди: робітники, різьники, молодь, тобто воно за складом подібне до інших того типу організацій.

З. Об'єднання ще дуже молоде, однак, може спробуйте відповісти на питання про це чи ідеї об'єднання завоюють симпатії лемків, чи, можливо, виступатимуть тут якісь труднощі?

А. К. Чи люди зразу підтримають об'єднання? Годі висловлювати певні судження тепер. Коли б я хотів упевнено відповісти на це питання, то необхідно було б вдатися до демагогії.

На засновницькі збори ми запросили людей з Лемківської секції в Сяноці. Це дуже заслужені люди. Ми довго розмовляли про цю справу. Виявилося, що Об'єднання лемків їх не задовольняє, просто в них

інша орієнтація. Отже, нам необхідно враховувати й такі постави, та ми й не сподівалися на 100 відсотків людей з лемківським родоводом у членах об'єднання. Не маємо наміру силоміць забирати в УСКТ дітчих у ньому лемків - пропонуємо дуже модний сьогодні плаврізм. Натомість життя само поставило тут свої вимоги. За членів будемо боротися, спираючись на інформацію, усілякі імпрези, які можуть сприяти ототожнюванню з нашою організацією. Однак, як вже було сказано, це не означає, що в наших лавах буде 100 відсотків лемківського населення.

З.: Таким чином ми наблизилися до питання про цілі об'єднання, до-тепер знаємо-бо тільки загальну: незалежне вирішування власної долі.

А. К.: Цілі в нас визначаються статутом, а в ньому записано: 1) інтеграція лемківського населення без огляду на погляди й віросповідання, 2) рятування, опіка, розвиток й популяризація лемківської духовної та матеріальної культури, 3) навчання лемківської мови, 4) поширення знань з історії лемків, а також їх життя й діяльності поза межами Польщі, 5) пропагування польсько-лемківської дружби та співробітництва з товариствами інших національних меншостей в Польщі, особаю з Українським суспільно-культурним товариством.

Природне, у нас цілі мове внести коректи само життя, мове бути мо деякі з них виявляться неадієсними або потрібно буде визначити нові. Як на мене, найважливіші ті, що записані в статуті й послідовно запроваджуватимемо їх в життя.

З.: На початку Ви сказали, що УСКТ, це організація, яка об'єднує українську національну меншість у Польщі. Чи Ви ідентифікуєте УСКТ з українською меншістю, чи це відмінні справи, тобто УСКТ може не вважатися репрезентантом всіх українців?

А. К.: Відповідь коротка: це справи УСКТ. Мене вони не цікавлять. Я не вважаю себе українцем, отже, це питання мені байдуже. Репрезентує УСКТ всю меншість, чи ні - це справа самого товариства.

З.: Чи план діяльності Об'єднання лемків передбачує видавання часопису, який поширив би ідею та мету Вашого товариства?

А. К.: У статуті записано видавати не тільки часопис, але й власну літературу. Значи поліграфічні труднощі, розуміємо, що в цим легко не доведеться, та все ж таки, маємо такі наміри. Лемківськом мовою пише досить значна група людей, отже вони прагнуть також пропонувати увазі читачів твори написані цією мовою. Нам дуже залежить на збереженні цієї мови. Рятувати її хочемо, між іншими, шляхом розвитку літератури лемківськом мовою.

З.: А які тоді плани щодо шкільництва?

А. К.: Це дуже складна справа, бо до сьогодні ми не мали на неї форми - нас відсунуто. Нам відмовляли в праві мати власну мову. Форми, які пропонувало УСКТ нас не задовольняли, бо ж воно й смішно, коли діти виховані лемківськом мовою ходили до школи з українськом мовою навчання, а потім виявлялося, що дитина не знає як одної, так другої мови. Квєстів шкільництва попри все її складність мусимо розв'язати. Зрештою, це одна з цілей нашого об'єднання. Почнемо розмови з відповідними відділами освіти, щоб добитися кадрів, які офіційно навчатимуть лемківської мови. Однак основна відпо-

відальність покладена, звичайно, на нас. Поки що нічого розраховувати на швидкі адміністративні рішення. Починаємо, отже, від самих основ.

З.: Власне шкільництво вимагає підручників з відповідними систематизованими знаннями, тобто сформулювання певних загальних а потім і часткових поглядів, суджень на тему лемків та Лемківщини. Отже, на які історичні й культурові моменти повинні спиратися такі знання?

А. К.: А мені здається, що питання мало бути сформульоване так: які засновки того, щоб лемки мали право вважати себе окремою етнічною групою? На мій погляд, справа дуже проста. Історія не рішає про національну свідомість, бо ж історію можна довільно змінювати відповідно до чийсь користі. Про кінцят нашої національної свідомості рішаємо ми самі. І ніхто не буде нам чого-небудь накидати, спираючись на викривлені інформації. Не історія – найважливіше те, що існує сьогодні, тепер. І найважливіше те, до чого приємо, що треба нам зробити. Одне слово: історію творимо ми самі!

Історія Лемковини дуже заплутана й неясна. Усі добре про це знають і тому кожен комбінує, як і собі потягнути що-небудь з того розгاردіау. Наше походження й досі нез'ясоване. Безсумнівно, є деякі спільні з українцями риси. Адже всі ми були колись русинами. Створений пізніше поділ на українців і лемків має за собою чисто політичні причини й відомо до чого мав довести та хто за цим скривається.

Чи історія детермінує нашу діяльність? Звичайно, так. Проте історія доволі жорстоко позначилася на нашій долі. Підготовуємо в Лігниці п'єсу па. "Відрізані корені" про 33-ох річний період постійної лемківської кризи, тобто від 1914 до 1947 року. Він починається в Талергофі, кінчається виселенням. І якось воно дивно ведеться, що лемки завжди страждали за інших. Отже, історію знаємо, хоча ті, хто страждав не знав механізмів тої історії, не знав за що страждає. А звідси брався ряд розчарувань, гіркота, сльози, нещастя. З вищесказаного випливає, що питання про нашу історичну свідомість тут ні до чого.

Назва "лемко", подібно як назва "українець", утворена штучно. Названо нас так досить злосливо. Наші батьки, діди не казали, що вони лемки, а русини або руснаки. Свідчить то про певний зв'язок лемків із Сходом. Він напевно був і ми від нього не втікаємо, та й не хочемо, щоб хтось силою майже нав'язував нам признаватися до нього. Наші батьки й діди, а треба знати, що вони мені авторитет, дуже добре знали чому, опинившись між двома можливими тоді на Лемковині політичними орієнтаціями: москальофільською й проукраїнською – вибрали третю – автономічну. Мабуть спричинив це прикрий досвід, який зв'язаний був з двома першими орієнтаціями.

Узагальнюючи, можна сказати, що не історики рішають про наші постави, орієнтації. Люди самі вибирають те, що їм відповідає. Народ складається з багатьох елементів, та це аж ніяк не означає, що всі ті елементи подібні до себе й напевно підуть за головною течією. Покладався на майбутні дослідження істориків. Вони дійдуть спільного висновку про походження лемків, та під сьогоднішню пору

Андрій Гуменюк Ex libris Т. Каспрук. 87 р.

не це найважливіше. Найважливіше тепер - урятувати все, що можна й треба. А могли б ми врешті-решт дійти надійних висновків, що походимо звідти або звідси, та по дорозі виявилось б, що нас уже нема: не вміємо говорити своєю мовою, не знаємо нашої культури, ми забули кштал давніх звичаїв. Усе це загине, бо виявиться, що всі зайнялися пошуками родоvodu. А такого статися не може, бо покоління, до якого я належу - це вже покоління останнє, яке спроможне як-небудь рятувати нашу культуру. Якщо і так складемо руки, то дуже ймовірно, що

радне сполонізуємося, ніж зукраїнізуємося, бо живемо в таких а не інших умовах.

З.: Ви гадували про політичні вибори, пошуки виходів. Здається, що й Об'єднання лемків опинилося в ситуації коли необхідно вибрати. Адже сьогодні існує серед лемків певний стан національної свідомості. Найпростіше можна визначити три групи: лемки-лемки, лемки-українці, лемки-поляки. Як діятиме Ваше об'єднання в такій ситуації, бо ж дуже ймовірно, що силою факту доведеться йому вибрати. Це може спричинитися до виникнення гострого конфлікту серед самих лемків, які дуже прив'язані до своєї лемківської тотожності. Такий конфлікт зародився б, отже, всередині лемківської громадськості, не було б зовнішнього втручання у її справи.

А. К.: Прийнятий після довгих дискусій пункт про приналежність до організації передбачає: "Звичайним членом об'єднання може стати кожна фізична особа, повнолітня, яка визнає себе лемком. лемкинем або в неї лемківське походження, й підтримує статутні цілі об'єднання". Формулювання доволі ясне. Можна подумати, що є тут й деяке завушення, проте ми виходимо з погляду, що оскільки хтось вважає себе лемком, то декларацію підпише. Вона не йде в розріз з переконаннями лемка, який свої національну свідомість пов'язує з Україною. Пригадую, в іншому пункті статуту записано "інтеграція лемківського населення без огляду на погляди й віросповідання". Серед засновників об'єднання є люди, що вважають себе за українців, та водночас і лемків, однак дотримуються думки, що в певних справах не потрібно обмежуватися. Отже, нікому не закриваємо дороги до нашої організації.

З.: Це пояснює багато питань і статут у цьому справді ясний. Хочеться однак продовжити мотив поділів у нашій розмові. Маємо на увазі справи віросповідні. Репетиції Вашої п'єси відбуваються паралельно з Службою Воюю в греко-католицькій церкві. Чи не побоюєтесь, що таким способом частина лемків - греко-католики - вилучається з активної участі в вашій діяльності? Чи не породжує це поганої атмосфери вже на старті праці об'єднання? І наступне питання: наскільки в Ініціативній групі Вашого об'єднання відбиваються погляди Ярослава Гуньки, що православ'я становить віросповідання, яке повинні визнавати лемки? Цей погляд викликав досить бурхливу реакцію серед багатьох лемків.

А. К.: На перше питання відповім, хоч це й виходить поза поле діяльності об'єднання. Саму п'єсу я задумав два роки тому назавд на "Лемківській Ватрі". Не один раз я хотів здійснити задум, бо знав, що спектакль з синтетичним підходом до історії Лемковини напротязі останніх 33 років незвичайно потрібний. Пишучи, я не надто цікавився поділом на православних і греко-католиків. Я лемко, лемко, який виховався далеко від православних чи греко-католицьких храмів. Знав одне: Бог є один.

Генезис того, що репетиції відбуваються в залі православної пафії простий. Одного разу я випадково опинився на зустрічі присвяченій історії лемків. І я запропонував свій спектакль. Коли б я був директором театру в Лігниці, а не у Валбжиху, то репетиції відбувалися б, мабуть, у театрі саме. Прийняли мене православні -

репетиції відбуваються тут, а це випадок. Учасники вистави, це здебільшого православні,, отже збираємося тут. Це не є поява легко-важення греко-католиків, що час репетицій збігається з Службою Божою в греко-католицькому костелі. Просто, коли хочу мати людей, то мушу їх мати вразу після Служби. Зрештою наші зустрічі відбуваються крім неділь також в середу й п'ятниці, що вже нікому не може мішати. Іще одно. Театр, це моя приватна ініціатива, здійснию її лише завдяки допомозі прекрасних людей. Усі кошти витрачаються з нашої кишені, принаймні до створення Об'єднання лемків. А зал коштує. Коли б ми хотіли винаймати, то ні звідки було б взяти гроші. Ми вибрали місце, де ми собі самі господарі.

У наших розмові прозвучало питання про перспективи нашого об'єднання. Коли б на його існування впливали погляди типу: "я греко-католик, отже туди я не піду, бо там православні" або навпаки, то було б погано. Зрештою, хтось мудро сказав, що об'єднання повинно мати приміщення в уряді міста. Однак отримати його неможливо, усі це розуміємо, а власники того залу, де розмовляємо, не натякали навіть що бажане було б, щоби приходили тут лише православні. Ми не вважаємо на віросповідання людей, їх погляди щодо походження лемків тощо. Важливо одно: здійснювання цілей об'єднання. А цілі в нас універсальні й так очевидні, що дискусії на тему політичних або релігійних поглядів кого-небудь не мають сенсу.

З. А що скажете про перспективи контактів з лемківськими товариствами поза Польщею?

А.К. Скористаєся мовою пропаганди: "Визнаємо співробітництво на принципі взаємопомощи й партнерства". Надієся, що будуть можливості співробітництва з подібними товариствами закордоном. Цього нема в статуті, та воно само собою зрозуміле.

З. Після деякого часу створиться організаційна структура, будуть школи, словом, об'єднання розв'яже свої актуальні проблеми. Чи не викликає побоювання це, що після створення організаційної мережі, випуску книжок з викладом історії, мови й культури лемків не надіде час так званого "вичерпання проблеми"?

А.К. По-перше. Ми нікого не хочемо вводити в тісні рамки, не хочемо "каналізувати". Хочемо лиш інтегрувати, розуміючи це не догматично, тобто не вважаємо наших пропозицій єдиноправильними й безсумнівними.

Щодо навчання мови - хочемо лиш її рятувати. Не можна творити нової мови, бо ж існує стара. А ця так засмічена, здебільшого полонізмами, занедбана, що під теперішній момент втрачає поволі риси мови. На жаль, і в мене клопоти з нею, хоча зумів де-що сказати лемківською мовою.

Чи не забракне тем?.. Це справа не одного покоління. певні цінності покаячасові й не піддаються змін. Культура не кінчається на нас. Ми будемо плекати стару культуру, а водночас творити нову. Таке є життя. Воно примушуватиме нас шукати нових вирішень. А по-друге, покоління теперішніх підлітків не є останнє покоління. Адже роботу хочемо вести послідовно.

З. Чи, на Ваш погляд, статус етнічної групи, який на Вашу думку характерний для визначення суспільного статусу лемків, - буде ста-

тичний, чи, можливо, зазнаватиме змін?

А.К.: Хочемо втримати деяку окремішність. Поодиноким людям це не вдається, гуртові – так.

З.: Невже лише збереження окремішності? Професор Поль Магочі з Торонта на науковій конференції про лемків, яка нещодавно відбулася в Гонолулу ствердив, що під сучасну пору спостерігаємо національно-творчий процес серед лемків. Він констатує виникнення лемківської нації, яка в майбутньому може увійти в склад більшого організму – карпато-руську націю.

А. К.: Я можу говорити лише на тему лемків проживаючих у Польщі. Тут нас більш-менш 100 тисяч. Годі створити народ із сотисячного населення. І це слід пам'ятати, що лемки самостійним народом з такою ж державою ніколи не були. Знаємо, що після І світової війни були спроби створити Карпатську Русь. І був це єдиний приклад того що лемки самі пригнути творити власну державу. Тут цікаве ще й те, що лемки не хотіли творити держави разом з великим українським народом, ні з словаками – хотіли спертися на власні сили. Звичайно, це була своєрідна утопія, бо ж була то своєрідна "державка", та все ж проби були.

Очевидно, коли б зібрали всіх лемків з цілого світу, то було б трохи людей. А де ж їм жити тоді? Ситуація подібна, як з Ізраїлем. Де батьківщина людей розкинутих по всьому світу?... Звичайно, існує Лемковина, земля, де родилися наші діди, навіть батьки, однак підходячі практично, вертатися неможливо, можливий лише якийсь символічний поворот. Підрізано в нас корені, почеплено нас в просторі – тоді неможливо ідати нам аж зникнемо як етнічна група?..

Фінансова й господарча ситуація та схильність до вигідного життя (порівнюючи бо з тим, що лемки застали на заході, теперішнє життя в горах набагато важче), не дозволяють повертатися. Отже, рятуймо хоч те, що врятувати ще можна, переважно саме на заході. Тут нас більше. До речі ми говорили про місце осідку об'єднання. Серце підказувало, щоб у горах. Розсудок – тут. Вирішальним був голос людини звіти, Петра Троханівського, яка сказала: "Там нас кілька чоловік, хменька". Воно аж ніяк не означає, що тут є Лемковина. На заході, урешті, проживає більшість нашої інтелігенції.

Очевидно, ніхто не хоче творити державу. Нема такої можливості. Усякі розмови про це, як на мій погляд, це непорозуміння. Виникнення об'єднання ще нічого не розв'язує. Воно мусить стати великою, активною групою, яка діятиме. Не хочеться повторити долі організацій, де є "мертві душі", де платять за когось членські внески. За основу своєї діяльності маємо статут, мусимо, отже, виконувати його положення. Веде авангард. Він, як завжди, мусить здобути довіру інших для своєї діяльності, й до діяльності, яку репрезентує.

З.: Дякуємо за розмову.

*Інтерв'ю взяли: Мирослав Чех
Богдан Гук*

Лігниця 09. 04. 1989 року

Лемки — тобто русини-українці в Бескиду Низького

Брошулка Михайла Долинського з'явилася польською мовою в 1989 р.

Збігнєв Вуйцік у вступному слові до "Описів України" Е. Ласоти та В. Воплана пише: Назва Україна, український протягом XVII ст. починає вживатися як термін з щораз сильнішим громадським правом присутності. Саме в цю добу термін "український" став означати південноруську мову та народ. У XIX ст. територіальні межі поняття Україна розширилися, охоплюючи всі етнічно українські землі. Разом з тим занепадає вживання назв Русь, русини і т.п., а натомість повсюдно вже входять терміни: Україна, українці, українська мова. Неприхильні, а то й ворожі супроти України й українців деякі польські і зокрема російські осередки, відмовляли в праві називати себе українцями а свою батьківщину Україною, народом, що заселяв велику територію на південь і на південний-захід від Чорного моря не то що в XIX, але й в XX ст. Назви Україна, український з офіційного реєстру слів вживаних у царській Росії викреслено". Русинів, які прагнули називати себе українцями намагалися засимілювати від заходу польські осередки, а від сходу — російські. Царська Росія змагала зрусифікувати не тільки підвладну їй східну Україну (таке було спрямування Ємського указу 1876 року, що заборонявав розвиток української культури й мови). З думкою про збирання руських земель у єдину й неділиму Росію, що її південний й західний кордон мав визначатися церковними куполами, царська влада прищеплювала через своїх ємісарів русофільську ідеологію спрагненій освіті, часто неграмотній сільській людині у віддалених від культурних центрів гірських місцевостях, зокрема русинам теперішньої Словаччини, Бойківщини, та Лемківщини. Осередками русофільства стали засновані у Львові та в цілій Галичині включно з Лемківщиною читальні імені Степана Качковського та православна Церква. Освіта поширювана вчителями-русофілами обійшлася галицьким русинам стражданнями в австрійських концентраційних таборах (Талергоф, Грац, Лінц), де австро-угорська влада зачиняла запідозрених у москалофільстві русинів, частина яких радісно вітала вхід російських військ у Галичину у серпні 1914 року.

У той час, коли царська Росія русифікувала Наддніпрянщину й вела агітацію за русофільством, серед русинів проживаючих в австро-угорській монархії, за душі боролися також польські осередки. Вони, подібно як ідеологи москалофільства, заперечували існування окремого українського народу і його мови та змагали до колонізації русинів. Мавчи на увазі спершу XIX ст. необхідно тут назвати Спілку польського народу, потім Головну раду та польську інтелігенцію об'єднану біля "Національного Дзєнніка", а відтак співтворця антиукраїнського демократично-ліберально-шляхетського блоку графа Агенора

Голуховського, чи накінець, керівника Національної демократії й посла до II і III Державної думи Романа Дмовського та Станіслава Грабського - головного творця польсько-російського замирення підписаного 1920 року в Ризі, унаслідок якого Польща відреклася підтримувати принципи самовизначення білоруського, литовського й українського народів.

На протязі XIX ст., попри русифікацію земель Русі-України в царській імперії, зазіхання польських осередків відняти в русинів-українців культурні, національні і політичні права, серед русинів всієї української території швидко проходив процес формування повітньої історичної свідомості. Найпершими зачинателями національного відродження в Галичині були діячі об'єднані в літературному гуртку "Руська Трійця", на чолі з Маркіяном Пашкевичем, а згодом доктором Кирилом Вінковським та автором "Голосу перестороги" священником Василем Подолинським з Лемківщини, "в якого особі політична і національна думка галицьких русинів доби революції 1848 року знайшла - як підкреслює Ян Козік - найвидатнішого представника, що підтримував ідею безумовного національного й суспільного визволення. Додаймо, що отець Василь Подолинський розглянув кілька напрямків політичного розвитку галицьких русинів - пропольський, австрійський, галицький, проросійський і проукраїнський. Пропольську концепцію, тобто об'єднання Галичини з Польщею, автор рішуче відкинув: "Польща через чотириста років намагалася нас денаціоналізувати й записалася дуже чорною барвою в пам'яті русинів. З'єднання з Польщею означало б для нас національну загибель. Не можна також сподіватися нам добра від передачі Галичини австрійським німцям. Вони зовсім байдужі до наших національних змагань, зрештою, вони планують згерманізувати нас. Окремий галицький народ не втримається між ворогами. Галичина не може також стати московською, бо Москва-Росія гнобила й гнобить Русь-Україну хтозна чи не гірше, ніж це чинила колись історична Польща. Єдиноможливою залишається п'ята концепція: соборна, самостійна й суверенна українська держава, до якої повинна належати й Галичина, бо це одинокий спосіб збереження її національного обличчя" (аворотний переклад з польського перекладу з М. Демкович-Добрянський, Українсько-польські стосунки у XIX ст.). В. Подолинському багато місця в праці "Між реакцією і революцією..." віддав Ян Козік. Він підкреслив, що автор "Голосу перестороги" "не уявляв собі життя без волі. З дотеперішнього досвіду конституційного життя він зробив висновок, що при деспотичному уряді воля майже неможлива. Польсько-українська незгода нікуди не веде, тому, що в обох сторін є трохи рації. Зовсім природне є змагання українців до визволення, нічим отже закінчиться невизнання їх національної окремішності. На брідню скидається погляд, що їх рух це справа "московських рублів", бо які жрублі зробили німців німцями, французів французами і т.п. Подолинський вірив у вільну й самостійну Україну, хоч і не сподівався на її швидкий прихід". Подолинський закликав земляків підтримувати єдність і приятельство з польським народом, та не ціною денаціоналізації русинів. На його погляд, їх життя в польській державі могло б бути досить стерпними, "та за одним умовом - прийняти польську мову. Саме ця

справа відштовхує українців від Польщі. Українці – це споконвічні мешканці тієї землі і стоїть за ними природне право, право господаря; за поляками стоїть право давності проживання та гостинності, скріплене християнською любов'ю й громадянською рівністю, позоставим же народам (німцям, жидам, вірменам) не можна відмовити в правах національної меншості. Поляки повинні це зрозуміти й будувати Польщу не для сполонізованих або освічених українців, бо вони можуть пересилити себе, але для всього простого люду, що його їм не сполонізувати. Хочуть того поляки чи ні, українці прагнуть бути народом і ним будуть, хоч поки що, не виють по-українськи писати... "Не варт польського імені той, хто не хоче визнати українця", та заодно "не варт українського імені той, хто не хоче визнати поляка" – казав автор "Голосу перестороги"... Подолинському чужий був націоналізм, хоча, як писав дослідник, він найбільше кохав Україну; до Польщі ставився по-братерськи, а до слов'янщини – по-синівському. Отже, якщо Польщі бути, нехай вона не буде самолюбна, а толерантна, не унітарна, а федеративна, бо українці можуть прийняти свободу від кого завгодно, не приймуть натомість національності. Вони прагнуть бути народом вільним і окремим, а усвідомлення собі тієї відрубності ними самими є причинов українського сепаратизму". Тут має своє значення і той факт, що викриті 1847 року й арештовані в Києві царською владою члени українського Кирило-Мефодіївського братства на чолі з Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем і Миколою Костомаровим, подібно як і русин В. Подолинський з Лемківщини, уявляли собі Україну як самостійну Річ Посполиту в Слов'янській спілці.

Нічого вже сьогодні пригадувати загальновідомі гасла "минуле майбутньому" з доби романтичних національно-визвольних воєн чи нагадувати політологам, що "історія – це сьогодні, тільки трохи даліше" і що погляди Василя Подолинського, що їм так багато уваги приділив м. ін. Ян Козік, можуть сьогодні, як і в XIX ст. викликати небажані думки про Русь-Україну й українців серед – як окреслив то З. Вуйцик – ворожих до них "певних польських, а зокрема російських осередків". Адже правда, що в Яна Козіка, найвизначнішого польського спеціаліста з питань національнотворчого процесу серед галицьких русинів, коли він повертався з кількомісячного наукового відрядження на Україну, в кінці 70-тих років, відповідна влада (не скривавши запідозрення у сприянні "ворожим українським силам") вилючила на кілька місяців всі його матеріали. Чотири місяці довелося ждати їх повернення. Протягом цього часу із здоров'ям у хворого на серце краківського дослідника погіршало і вневдовзі Ян Козік, працюючи над третью, недокінченою книжкою, присвяченою польсько-українським відносинам у другій половині XIX ст., помер на 47 році життя, залишивши сиротами дві кільканадцятирічні дочки.

Характерно, що в ту саму добу, коли в царській імперії чинним залишився Емський указ про заборону назви "Україна, українці", яких називають "малоросіянами" або з презирством "хахлами", у Галичині, де серед русинів дедалі жвавішим стає процес національного усвідомлення, польська література, називаючи русинів, щораз частіше вживає такі регіональні назви, як волиняни, підляшуки, гуцули, бойки,

лемки.

У міжвоєнний період, одним з головних засобів денационалізації національних меншостей в II Речі Посполитій, мали стати сепаратистичні товариства бойків, гуцулів і лемків. Для потреб діячів з табору Національної демократії, які займалися їх творенням надано величезні кошти. Особливе значення колонізаційні заходи мали саме на Лемківщині. У кварталному часописі "Лібертас" (1984, 1) пише про це Ян А. Степек: "Яну колонізаційну програму становлять директиви голови Підкомітету з лемківських питань начальника повіту Лаха щодо праці на Лемківщині в 1938-1939 рр.: "Праця влади й польських організацій на Лемківщині повинна йти в напрямку поступової асиміляції й колонізації лемків - підкреслюється в директивах. Щоб сприяти праці польських організацій на Лемківщині, слід поступово зменшувати руські впливи на цьому терені ... З огляду на спеціальну мету колонізації лемків не маємо наміру творити лемківську інтелігенцію". З таким призначенням, не деінде, а саме в Криниці почало видаватися сепаратистичне письмо "Лемко". "Криницький "Лемко" мав у нашій історії дуже коротке життя, та він дуже відомий тим, що започаткував трагедію нашого племені" - пише свідомий русин з Флоринки в брошурі "Лемки - сьогодні, полеміки" (стор. 7), яку видав 1986 року Студентський гурток бескидських провідників у Варшаві.

Через те, що у міжвоєнний період польській владі не вдалося сполонізувати русинів з Лемківщини, після II світової війни польські неоєндецькі осередки (перед усім у Новому Сончі та у Варшаві) колонізаційні заходи поділили на два етапи. Спершу вирішено відірвати русинів з Лемківщини від спільного кореня їх візантійсько-руської культури, історії, традиції, а також назви, що значною мірою й здійснено через виселення й розкинення руських гірняків по західних та південних воєводствах ПНР. Допомога тут також посилена антиукраїнська пропаганда, яка виселених русинів почала ділити на бандитів-українців та лагідних, бідних і покритих українськими бандитами лемків. Останні, ляхаючись звинувачення в ділах українських націоналістів, покинули свою передвоєнну назву русини й дедалі повсякдніше стали вживати нову назву "лемки", добачаючи в ній щось наче захисний колір. Перша з мрій довоєнних діячів - "зменшення руських впливів" на території Лемківщини - в умовах ПНР мала здійснитися за посередництвом творених згідно з замовленням теорій про "волоський" й "білохорватський" родовід лемків. З думкою про поширення серед русинів Лемківщини й в польській літературі назви лемки і перш за все створити прірву між ними й їх руськими коренями, видано псевдонаукову працю Андрія Квілецького "Лемки". Рецензенти цієї книжки, Збігнєв Вежбіцький і Андрій Потоцький ("Люд" 1976), поставили під сумнів матеріал, на основі якого виведені авторомі міркування про національне самовизначення лемківських дітей, том що, на погляд рецензентів, "національне самовизначення дітей чи визначення з їх допомогою національності батьків" немає ніякого значення, "коли візьмемо до уваги, що може тут бути вплив поглядів винесених з дому, зачутих у школі й середовищі, де все ж постійно наявний стереотип українця-вбивці беззахисних поляків (включно з дітьми). Чи факт, що 13 лемківських дітей (половина

опитуваних) назвало себе поляками (крім цього 3 назвало себе лемками і поляками) (стор. 288) не означає простого ототожнення національності з місцем народження, яке знаходиться на території держави, що її називано Польща? А чи, бува, дуже поширені серед лемків протести проти називання їх українцями (стор. 160, 318) не становлять доказу розкладу української національної групи (хоч автор висловлює погляд, що лемком українська національна свадомість чужа), та це скоріш результат згаданого тиску середовища, що впливає як на дітей, так і на старших".

Велику живучість і поширеність антиукраїнського тиску в ПНР засвідчує навіть надрукована в "Газеті Краковській" (1986, ч. 135) розмова з Єжи Гарасимовичем. Участь лемків, що співали свої регіональні й всенародні пісні під час шевченківського концерту в Краківській філармонії він назвав "полум'ям і здвоженим буряном націоналізму", який буйно виростає на Вєсикдських полонинах. Поет застерігав лемків перед прилюдним ототожнюванням себе з українським народом, тим-то статтю передрукували "Аргументи" і "Пшекруй", не поміщаючи натомість, і замовчуючи, низку листів від лемків, які вважали себе частиною українського народу, бо їх автори не поділяли погляду Гарасимовича. Ось фрагмент листа Богдана Праха з Горлиць, він м.ін. писав: "Я лемко, на тему цієї розмови розмовляю з багатьма своїми одноплемінниками, та всі, насправді всі, обурювалися на думки пана Гарасимовича... Як на мене, автора "Лемківських елегій" найбільше схвилював факт, що лемки кохають Шевченкову поезію, козацький одяг і такі ж думи - це лише тло й аргументи для зачіпки. Не хочу кого-небудь образити, та чому ж пан Єжи не забороняє польським гірнякам пишатися Міцкевичем? Ажте між Вільном і Закопанним відстань не менша ніж від Полтави до Команчи..."

Більшими щодо масштабу й далеко субтєльнішими від роботи "Газети Краківської" (бо справи пішли далєше, ніж лякання приєдом націоналізму) стали заходи неоендекіє з Нового Санча, спрямовані на відділення русинів з Лємківщини від Шевченка та їхньої спільної батьківщини - Русі-України. У Видавничій конторі створеній у цьому місті, стали виходити лемківським діалектом і по-польськи, збірки віршів Петра Троханівського, Володислава Грабана, Стефанії Троханівської, Павла Стефанівського - поетів родом з Лємківщини та польський переклад своєрідної русинської епопеї Семена Мадзєляна "Смак долі".

Наміри Видавничої контори в Новому Санчі ставтє проіновістими, якщо познайомитися з декількома результатами видавничої та коректорської праці Видавця. Наведемо приклад: П. Стефанівський надрукував у варшавських "Магурах 1982" вірша, у якому був і такий фрагмент: "Лєт голубє сьвятий наш з добром вістком до руснаків и оливу голузку ім занєс одновлєня нашу українську". Його в збірці виданій 1985 року в Новому Санчі змінєно ось так: "Лєт голубє сьвятий наш з добром вістком до руснаків и оливу галузку ім занєс одновлєня нашу стару руську". (Ікона, лємківський пейзаж, стор. 11).

А тепер фрагмент післямови Тадеуша Трайдоса до "Смаку долі" написаної й виданої проти волі автора цього твору Семена Мадзєляна: "...Обгрунтована нехїть лємків до брутальної українзації, яку здійснювало галицьке греко-католицьке духовєнство, адомінованє україн-

ськими шовіністами, викликала масову тенденцію до переходу на православ'я, чому перед I світовою війною сприяла російська агітація. Виникли дві орієнтації - регіональна (староруська), а водночас русофільська та українська з власними організаціями, газетами й системами пропаганди. Ці справи не один раз уже описувано, тож їх тут не заторкуватимемо. Однак трагічні наслідки останньої війни відчутні й сьогодні, хоча б через уперті намагання примусити лемків до прийняття нібито української національної свідомості, попри те, що переважна їх частина ніколи її не відчувала. Та це справа свідомого вибору національної приналежності. Саме вона є фундаментальне право кожної людини. Натомість, випадає пам'ятати про дійсний, а не видуманий етногенезис власної спільноти. А лемківська спільнота виникла саме внаслідок волосько-балкансько-руської колонізації, що приходила в XIX ст., зливаючись з корінними польськими мешканцями Бескидів. Отже, історичний "українізм" цієї спільноти - це абсурдна фальш.

Пишучи про "фундаментальне право кожної людини" на "свідомий вибір національної приналежності" д-р Тадеуш Трайдос, як співвидавець і автор післямови до "Смаку долі", відмовив у цьому праві авторові тої "гіркої долі" Семену Мадзелянові. Останній, попри протести, не зміг забрати машинопису свого твору з друкарні Новосанцівської Видавничої контори. М. Трайдос не скотів зрозуміти аргументів С. Мадзеляна, який, протестуючи проти поміщення післямови до його "долі", підкреслював у листі до видавця: "пишу як очевидець того, що мої батьки ніколи не називали себе лемками (у селі Флоринка на Санцівській землі). Тодішній міквоєнний уряд у наших документах, як в паспорти, посвідки про особу, військові книжечки і т.п., скрізь вписував "Національність - русин", що у сьогоднішній термінології означає - українець. У школі від першого до сьомого класу, крім обов'язкової офіційної мови, була також "рідна" мова з такими творами як Шевченківський "Заповіт", твори І. Франка, Лесі Українки, Б. Лепкого і т.д. Криницький "Лемко" мав у нашій історії дуже коротке життя, та він відомий тим, що започаткував трагедію нашого племені... Нікого засудити за вандалізм, топтання моїх предків (на кладовищах) - то вони провинилися, бо були лемками, русинами, українцями (а не волохами)..."

Сім'ї та Семену Мадзелянові, перебуваючому тоді в США, польсько-го перекладу "Смаку долі", (що друкувався раніше лемківським діалектом в українському тижневику "Наше Слово" на "Лемківській сторінці"), взяти назад з новосанцівського видавництва не вдалося, так як і не викуплено - був і такий план - цілого накладу, щоб витати й знищити Трайдосове післяслово. Під час палких дискусій про аферу видання "Смаку долі" здійснено ще один видавничий задум, а це вже з участю проживаючого у Вроцлавському воєвідстві Ярослава Горощака-Гуньки, молодого інженера родом з Лемківщини, православного за віросповіданням. Горошак, добачаючи, з якою погордою ставляться в ПНР до його греко-католицьких співплемінників з Лемківщини інші люди, написав під псевдонімом Ярослава Гуньки на замовлення Студентського гуртка бескидських провідників, жалюгідну щодо рівня історичної аргументації антигреко-католицьку й антиукраїнську брошуру

"Лемки сьогодні". Видало її паралельно із "Смаком долі", тиражем 500, або, можливо 1000 примірників, видавництво СГБП. Набувши майже цілий наклад свого невеликого твору, Ярослав Гунька, разом із групою кільканадцяти молодих товаришів (вони були здебільшого випускниками або учнями середніх шкіл) влаштував рейд по Лемківщині. У селах залишав брошулку "Лемки сьогодні" та часто немилий спогад корінних русинів Лемківщини, що добавали в тій цілеспрямованій акції наступну спробу освітити їх і знов змінити їх національну орієнтацію, у даному випадку на білохорватів. Про те, що русини з Лемківщини не визнавали спасаючих властивостей тієї перспективи, свідчать полемічні висловки на адресу Я. Горожака-Гуньки, шість з-посеред багатьох інших завдяки Тадеєві А. Ольшанському появилось роком пізніше як брошулка "Лемки сьогодні, полеміки" (СГБП Варшава 1986), та набагато меншим накладом (біля 150-200 прим.). Характерно, що русини з західної Лемківщини в кожному з шести надрукованих голосів пояснювали свою приналежність до Русі-України і українського народу.

У той критичний для "лемківської справи" момент на Ватру '86 приїхав у пошуках Ярослава Гуньки канадський професор Пол Роберт Магочі. Разом з ним прибув на Ватру Андрій Земба, кандидат наук Ягайлонського університету, де П.Магочі зачитав реферат присвячений лемківській тематиці, у якому піддав критиці дотеперішні методи досліджень і запропонував власну методологію дослідів з цієї ділянки. На самій же Ватрі П.Магочі назвав себе "карпатським націоналістом, що шукає лемківських націоналістів" і розповів про свої погляди щодо походження, культури й життя мешканців Лемківщини, переконуючи русинів-лемків, що піддурила їх власна інтелігенція, яка не повинна усвідомлювати свій народ, а обмежитися описами його звичаїв, обрядів, і щойно тоді стане відомо хто є лемки. Пан П.Магочі висловив також критичний погляд на поміщення в газеті "Голос Ватри"86 принагідної статі про визначного українського поета родом з Бойківщини Івана Франка (1856-1916), тому що він "не є лемківський поет".

Один з лемків-русинів, Михайло Ковальський, на "Лемківській сторінці" "Нашого Слова" визначив погляди П.Магочі, як позадняцькі, характерні для періоду 150-ти літньої давності й крайньо відмінні від поглядів будителів новітньої національної свідомості русинів в Галичині, об'єднаних навколо "Руської Трійці". Саме тоді внаслідок подібного тиску й дискусій, Іван Вагилевич став прихильником пропольської орієнтації, а Яків Головацький поповнив ряди москвофілів. Натомість Маркіян Шашкевич та багатьох інших творців загальноукраїнської культури залишилися вірними ідеям "Руської Трійці", серед них не один був родом з Лемківщини, хоча б згаданий вже В.Подолінський, єпископи Йосиф і Сильвестер Сембратовичі, Тома Полянський, Діан Палеш, Йосафат Коциловський. Письменники й поети, що писали літературною українською мовою, на чолі з Богданом Ігорем Антоничем з Новинці, чи сучасним в'язнем сибірських таборів, всеукраїнським поетом-десидентом, Миколом Горбалем, народженим у 1941 році у Волищі біля Горлиць.

Сьогодні переважна більшість русинів з території, що її звуть Лемківщиною (від Завниці по Сянік в ПНР, та Пряшів у Словаччині)

відчуває свій історичний та духовний зв'язок з своєю великою, загальнонаціональною батьківщиною. Руссю-Україною й вважає, що становить багату регіональними традиціями частину нації русинів, яка під тиском русифікаційної політики була примушена прийняти нову назву 'українці'. Не зважаючи на різні життєві зміни, "Смаки долі" чи політичні орієнтації родом з XIX ст., віроїсповідні поділи й міграційні пересування, включно з виселенням 1945 і 1947 років, про свою приналежність до українського народу заявляють сьогодні як правило всі нащадки русинів, не становить винятку також їх лемківський рід, тобто русини-лемки-українці в Словаччині, де назва 'лемки' невідома та русини-лемки-українці на Україні, де заснували вони проукраїнське товариство 'Лемковина', чи русини-українці в США, що об'єдналися в товаристві "Оборона Лемківщини", останніми роками натовість значно занепаз русофільський "Лемко-Союз". І врешті частиною українського народу в глибині душі визнають себе попри ведену від багатьох років, в ПНР антиукраїнську й антигрекокатолицьку пропаганду (Й. Гергард, Е. Прус, А. Бата) всі русини, лемки східної й середньої Лемківщини, включно з Команчею, Беднаркою й околицями Горлиць.

Андрій Гуменюк *Ex libris* Петра Г'

За винятком слід прийняти тут села західної Лемківщини, де переважна частина русинів зберігає нерозривний зв'язок з русько-українською традицією, та, визначивши свою тотожність, проявляє прив'язаність до старої назви - русин, а буває, що й остерігається нової назви - українець, особливо серед представників старшого сільського покоління. Це віддзеркалилося під час дискусії на Ватрі, в Бортному 1986 року, де відбулися виклади присвячені етнографічній назві й регіональній культурі, що її визначають як лемківську, та процесові формування загальноукраїнської національної свідомості серед русинів з терену Лемківщини. Доповіді зачитали: русин-українець з Пряшова в Словаччині, доктор Микола Мушинка і русин-лемко-українець, професор Іван Красовський родом з Лемківщини, який проживає нині у Львові. Після доповідей слово взяв також біля 70-ти літній мешканець села Бортне, і сказав: "Пани професори все заплутуть, бо так як мій дідо й батько, так і я з діда-прадіда є православний русин з Бортного, а українець ніхто мене не звав". Веселим сміхом і плесканням у руки привітала майже тисячна публіка слова русина з Бортного. Ведучий дискусію, Петро Троханівський, назвав її "історичним документом", інші побачили в них свідчення прив'язання старшого покоління руських гірників до старої назви "русини", а ще інші схильні були потрактувати її як прояв русофільських симпатій, що й досі втримуються серед православних русинів, зокрема по селах, а найбільше в Бортному. У цьому селі стоять дві церкви: дімча нині православна і греко-католицька - замінено її на музей і крім них стоїть кам'яний хрест з кириличним написом: "Жертвам Талергофа і борцям за русську ідею Благодариме Бортняне 1933".

Не заплановані раніше організаторами, спонтанні виклади професорів родом з Лемківщини й викликана їх словами дискусія мала своє продовження. Голос православного русина з Бортного, що був відголосом суперечок між русинами москвофільської і національної, проукраїнської орієнтації в XIX і першій половині XX ст., усвідомив Видавчим Новосанчівської контори, що голос начальника Лаха з 1938-1939 років дійсний і сьогодні й "щоб сприяти праці польських організацій на Лемківщині слід поступово зменшувати руські впливи на цьому терені". Деякі польські осередки перебрали нині передвоєнні директиви щодо зменшення руських, тобто українських за сьогоднішньою термінологією, впливів. Свідчать про це ось які дії та реакції офіційних чинників на прояви суспільно-культурного життя русинів на терені Лемківщини: 1) неприховуване вимушення по урядах, щоб у паспортах русини з Лемківщини не вписували "ради власного добра" української національності, а лемківську національність; 2) зауважування диригенту "Лемковини" після участі в Шевченківському концерті в Кракові в 1986 році, що "Лемковина" має бути лемківським, а не українським ансамблем, співавчим у Краківському телебаченні своєрідний український гімн "Рече та стогне Дніпр широкий" Тараса Шевченка; 3) сугестивнайти приміщення для ансамблю "Лемковина" за умовою створення його членами Товариства любителів Лемківщини, мало б воно діяти як одно з регіональних гуртків Новосанчівської землі й незалежно від УСКТ, що пропонував також Єжи Гарасимович, висувавши план створення (як колись у Кримиці) газети "Лемко" "для тих, хто

залишився лемком"; 4) відмова куратора й директорів шкіл на Лемківщині позитивно вирішити заяви про відкриття пунктів навчання літературної української мови в школах, де навчаються лемківські діти, про що інформувала "Лемківська сторінка" в "Нашому Слові".

Характерним фактом є це, що постійні редактори видаваної з нагоди фестивалю в Бортному присвяченої Ватрі газетки "Голос Ватри" Гелена Дуць і Петро Троханівський користуються послугами Новосанчівської Видавничої контори на окреслення себе, своєї мови, своїх віршів й нарисів друкованих в часописі, яке весь час редагують, почали вживати тільки такі поняття як "лемки, лемківська мова, лемківська поезія" й остерігатися скрізь поняття русини, а ще більше русини-українці, українська мова або народ. Перед тим попереджувала лемків, які хочуть жити "між поляками" - "Газета Краківська". На сторінках цієї партійної газети, яка обіймає також Новосанчівське й Тарновське воєводства, звинувачено співучасника концерту в честь Т. Шевченка в Кракові поета Павла Стефанівського з Білянки, який, на погляд Є. Гарасимовича "наче з дня на день з лемка стає українським націоналістом". Входом у "безтямний націоналістичний чад, що тяжким туманом заступає все деяким людям у бескидських долинах" назвав краківський поет на адресу "Лемковини" співання народних і козацьких пісень, виступи в українському народному одязі, прояви своєї приналежності до українського народу й захоплення з подорожі до столиці України Києва, куди в мандрах дійшла дівчина з Кункової коло Горлиць у вірші П. Стефанівського, щоб поклонитися іконам Київсько-Печерської Лаври. Націоналізм це також то, що дівчина з Кункової на Лемківщині "дає своєму синові на ймення Святослав й перетворюється в українку", а ще й зважується голосно признаватися до цього, указуючи водночас своїм землякам, що живуть справами парафій відділених горами, напрямок мандрівки по власну національну свідомість. Бо на Київському пагорбі, під хрестом св. Володимира Хрестителя Київської Русі вона зрозуміла, що після тисячолітніх мандрів: "Пора вертатися в рідні гори з іменем українського роду для лемка". Є в дівчини з Кункової біля Горлиць, що відбула духовну прощу до столиці Русі-України, невід'ємне право вертатися "з іменем українського роду для лемка", та є й природні основи, щоб туди іти й поклонитися іконам тих самих святих, що на них молиться вона щоденно перед іконостасом своєї чудом уцілілої лемківської церкви. Зійти - чого винагала "Газета Краківська" - з іконостасу спільних усім русинам (лемкам) і русинам (малоросам)-українцям ідей трудніше буде Святославі з Кункової, ніж Ярославу Горошаку (Гунці), бо останній виріс не засланим в виселений сім'ї, яку позбавлено щоденного безпосереднього контакту зі своєю тисячолітньою традицією, історією, через що загубила вона пам'ять і рідну мову. Ярослав Гунька живе в не надто прихильному до русинів-українців польському середовищі, пише тільки по-польському, у парі з названим іде також негативне ставлення до своїх одноплеменників з Лемківщини греко-католицького віросповідання (вони здебільшого ідентифікують себе з традицією й культурою Київської Русі) і швидше за своїх ровесників з Комаңчи, Кри́ниці, Устя Руського (Горлицького), Білянки, Бортного чи Свидника й Пряшева забув про "казковий час святої Русі Володимира". А заду-

мурчись над тим, як русини з Лемківщини повинні жити "серед поляків", Ярослав Гунька агідно зі сподіваннями "довбиша їх справи й хорунжого національних знаків" Є. Гарасимовича, мертвого визнає традицію Русі, бо вона йому далека й незнана, а натомість створив власну ідеологію окремого лемківського народу. Як основоположний камінь цієї ідеології Я. Горошак поставив тезис про те, що "русинів у значенні народу населяючого колись Русь уже нема, бо нема Русі! Ми й не помітили, як русини поназивалися інакше".

Усякі причини на протязі тисячолітньої нелегкої історії русинів впливали на те, що русини почали називати себе, чи просто були примушені називатися інакше, та в глибині душі й далі були упорними русинами знаними з приказок, а навіть, за їх же бажанням, українцями, хоча їх безпосередні сусіди, поляки й росіяни, не давали їм права на цю нову назву й на буття народом та незалежне вирішування власної долі. Натомість невеличка частина русинів, що вживає слівця "лем" (тільки), з часом звикла до свого прізвиська "лемки", яким стали називати цих русинів, так як і русинів-бойків, їх найближчі сусіди. Ярослав Горошак назвав їх тільки лемками ("лем лемками") чи русинами під тиском тих же причин, через які лемками-поляками, як цього хоче "Газета Краківська" та Є. Гарасимович, назвали себе русини з Кросна, що повірили антиукраїнській пропаганді, нібито історія польсько-українських відносин почалася від 1943 року й обмежується до "шовіністів з УПА", які "залишилися в своїх хатах, є в них національні церкви, а морально згвалтовані ними лемки зазнали побоїв, від яких не можуть прийти до тями". Крім цих винятків, тобто "лем лемків" і тільки лемків та лемків-поляків, усі русини-лемки-українці зі східної і середньої Лемківщини та переважна більшість з західної Лемківщини вважають себе частиною української нації й з різних причин не хочуть брати участі в штучній від років дискусії, про т.зв. лемківську проблему. Свідчить про це фрагмент листа Миколи Бендзи до "Тижодника Повсехного":

"Шановний Пане Редакторе, лист пана Антонія Крога, поміщений у Вашому часописі в 39 с. 1984 рік, спонукав мене - лемка проживаючого в Польщі - висловити кілька зауважень, які хочеться помістити на Ваших сторінках. Дуже рідко буває так, що, дискутуючи над лемківським справам в Польщі, редакції запрошували взяти участь самих зацікавлених справом. Розумію, що після того, що зроблено з лемками в 1947 р., не хочуть вони брати участі в таких дискусіях, дотримувчись погляду, що нічого сподіватися на чесну розмову, що все ж таки буде це участь у лицемірному орудуванні фактами на догоду різним середовищам, які завдяки тому здобудуть політичне алібі, що "не знехтували тією проблемом". Саме такий настрій панівний серед більшості лемків, зокрема серед молодого лемківського інтелігенції, що народжена, або тепер виростає в Польщі. Це принципова недовіра до польських намірів, коли поляки починають розмову про лемків, а лист пана Крога, як могу покладати з реакцій знайомих лемків, ще й підтверджує цю недовіру. Я лемко, і тут же, ради припинення здогадів і спекуляцій, скажу: я є й був українець. Не знав ні одного лемка, що дотримується відмінної формули визначення своєї етнічної приналежності...

Ми ніколи не були нічо інше, як лиш частина українського народу, ніколи. Коли вивозили нас у 1947 р. в скотячих ешелонах на Захід, коли горіли наші бідняцькі чорні хати, коли наші матері десь на незаних залізничних станціях народжували в брудних вагонах наших молодших сестер чи братів, коли молоді солдати гукали там до наших сестер: "ей ти, бандерівська курво, ходи до нас" – весь той час ми знали, що все це спадає на нас як у к р а ї н ц і в , і тільки за те, що ми у к р а ї н ц і..."

Подібних висловлювань лемків-українців багато, проте вони не появляються на сторінках польських часописів і не впливають на поточну свідомість суспільства та публіцистів, які найбільше зраділи б тоді, коли б в Польщі проживали не русини, а ще більш русини-українці, а якісь волохи чи зовсім відірвані від Русі-України лемки, а ще краще лемки-поляки. Щоб досягнути цієї мети польські публікації наголошують на матеріалах, що мають свідчити про лемківський сепаратизм й підтримувати негативний стереотип українця. Буває й так, як у добрий передвоєнний час, коли появилася книжка "Лемки забуті поляки", сьогодні Андрій Банах у книжці присвяченій Никифорові Дровняку з Крикиці (1983) помістив розділ "Про польськість Никифора". Пишучи про страждання маляря, що три рази пішки вертався від Щедіна до Крикиці, А. Банах вживає ось яких слів: "Никифор хотів бути іншим і став іншим ніж його оточення, національність же була для нього не правом, а фактом. Сумна польськість його погляду, трагедія чутливості, польськість скарги в його рисунках становлять свідомство, що Никифор закінчив школу польського життя. Це була несвідомо постава, проте дійсна постава всієї його екзистенції, прикмета його праці. "Я не намагався творити так, щоб бути артистом для всіх: я не шукав, як бути поляком. Я ним є" – сказав у Парижі режисер Єжи Гротовський. Сказав би так і Никифор, коли б умів говорити". Беручи на увагу вищенаведені міркування й погляди та враховуючи першу об'єктивну оцінку виселенської акції "Вісла", яку дав Тадеуш А. Ольшанський, а ці думки й оцінки відомі також П. Магочі й А. Зембі, можна поставити під сумнів наукову чесність ствердження, що "післявоєнна політика польського уряду була й є далека від підтримування лемківського "сепаратизму". А вже чистом демагогією є вислів, що "якраз навпаки, від 1947 року їх офіційно визнано як українців", чи підсування погляду, що "лемки – це сьогодні проблема не так польської, як української совісті".

Адже відомо, супроти всіх русинів-українців та русинів з Лемківщини використано збірну відповідальність, а відтак насильно й беззаконно не тільки покарано й виселено, але внаслідок антиукраїнської пропаганди становлять вони вже третє, майже дозріле покоління, що знов "збірно – на жаль, як пише Казімеж Подляський – засуджується у злочинах людинобвства, які ще не втратили чинності". А саме саме створенням невинного тиску підтримується лемківський "сепаратизм", про що свідчать м.ін. лист переслідуваного лемка Дмитра Станьчака надрукований в 24 номері "Тижневика Солідарність", який не втратив надії й вірить, що "може бути й надійде такий день, коли вернуся на землі своїх предків. Там я б був щасливий. І що знімуть з мене ім'я бандита – бо це ніяк стерпіти".

То й жаль, що в повідомленні з сесії про лемків, яка відбулася в Гонолюлу, майже половину місця відведено наслідкам підтримуваного в ІІ Речі Посполитій і в ПНР протягом багатьох років лемківського сепаратизму, який дуже до вподоби також П. Магочі, а майже нічого не сказано про тези доповіді професора Петра Я. Потічного, що "спираючись на великий джерельний матеріал з архівів УПА, переконливо пояснив причини й розмір участі лемків в українському підпіллі 1939-1947 років". Інформація про причини й розмір підтримування українського підпілля лемками була б тут дуже доречна й тому, що русинів-українців у ПНР ділять - як правильно написав у польськомовному томі місячника "Сучасність" Андрій Сулима-Камінський - на добрих, добродушних лемків та українців-бандитів, що знушаються над першими. Вважають таки їх винними виселенню лемків, а не тих, хто проводив акцію "Вісла". Дволичністю підбита також твердження П. Магочі про нечисту совість українців, які повинні "зрозуміти факт, що оскільки вони народ розвинений в такій мірі, як на те вказує їх історична спадщина, то повинні бути також підготованими посідати своїх тирольців й баварців?". Бо ж воно правда, що русини-лемки стали найактивнішими співзасновниками Українського суспільно-культурного товариства в 1956 році. У рамках УСКТ існувала, нещодавно знов відновлена лемками, Лемківська секція, а на постійній "Лемківській сторінці" в "Нашому Слові" друкували й друкують тепер свої твори лемківської говірки, як і літературною українською мовою всі навчені писати рідною мовою автори родом з Лемківщини. Один з діячів-співзасновників регіональних відділів УСКТ на Лемківщині, (що їх у 70-тих роках здебільшого зліквідувала влада ПНР), популярний поет Яків Дудра з Лося, мріючи про те, щоб писати про Лемківщину, так як його земляк з Новиці Богдан Ігор Антонич, заохочував лемків вивчати не лишень польську літературну мову, але й власну - українську.

Навіт ганьба нагваряти
До такої конечной справи
Таких людей, як ми лемки
Що до всього барз цікави

Бо який ти українець
І яку ти маєш науку,
Як бесіда не учена
Лем така, як сук на суку?

І літературной мови
Виучайте в школах діти
Бо з том мовом науковом
Всяди будут їх любити

Іщи вам раз, лемки, спомну
О літературній мові,
Бо хто красно вберат тіло
Най ма красно і в голові.

Читання віршів Я. Дудри створює враження, що цей справжній народний поет, подібно як і Шевченко, хоч не так як Кобзар степової України талановито, зумів простим і влучним способом висловити відчуття й переживання, що їх часто не вів висловити навчений, але не темний народ. Інакше ніж Шевченко, Антонич або Дудра, тобто як бездумну масу, яку повинен сформувати й завести в обітовану землю поет-пророк - схильні трактувати своїх земляків гнівні лемківські поети. Вони й досі мають на серці власний гімн, призначений для своїх "телят", яких не зміг сам "у кучу загнати, доки приятелі йому не підпомогли". Одним з енергійних і постійних, та - виявляється - не безкорисливих підпомагачів "лемківської справи" став автор контрверсійних праць з історії України, згаданий вже П. Магочі (американський нащадок угорця й русинки з Закарпатської України), якого канадський уряд призначив на завідувача Кафедри історії України Торонтського університету. Канадський професор, часто перебуваючий в Польщі, Словаччині і СРСР, закинув давні дослідницькі методи, що остерігалися брати до уваги роль інтелігенції в процесі формування національної свідомості, і на сесії в Гогольові в 1988 р. заявив, що "коли сприятимуть обставини, то й лемки теоретично спроможні стати окремою нацією", тому, що лемки "стали на шлях класичного національного розвитку інспірованого інтелігенцією". Відтак він як одну з можливостей подав об'єднання польських лемків з іншими русинами в Карпатах у "один карпаторуський народ", ідею якого саме обстоює проф. Магочі. Мріючи про припинення плину частини гірських потоків-приток українських рік і спрямування їх у одно штучностворене озеро наступного карпаторуського народу, канадський професор започаткував і став фінансувати різноманітні наукові й видавничі програми, наприклад дослідження на місяцях серед русинів в Югославії, які доручив випускниці відділу русистики й психології Ягайлонського університету, Гелені Дуць. Доручено їй також, ради надання лемківській говірці значення національної мови, складання лемківсько-польського словника, що увійшов у видавничий план Польської академії наук. Та все ж найважливіше завдання з метов творення окремої лемківської національності поклав на себе Ярослав Городак-Гунька. Він та кількох його однодумців склали до суду в Нижньому Шлезьку заяву про реєстрацію Товариства лемків, які прагнуть до створення окремого лемківського народу. Заяву про відновлення заснованого колись польською владою проти волі русинів-лемків Товариства лемків склала сьогодні група лемків, що, як видно, виховалася в умовах ПНР, бо їх земляки з гір, хоч і були запрошені до участі в засновницьких зборах лемківського товариства, та не підтримали того - на їх думку - видимо сепаратистичного почину, і представивши власні аргументи, що вказували на приналежність лемків до українського народу, від'їхали, крім Петра Троханівського, який свою участь у творенні нової організації пояснював бажанням безпосередньо спостерігати за ходом подій у організації, що якраз виникала.

Дуже ймовірно, що сепаратистське Товариство лемків зареєструють, оскільки постійно пропонували це поляки об'єднані навколо Новосанцівської Видавничої контори та Є. Гарасимович, який робив відповідні заходи вже від 1986 року, бо ж на сторінках "Газети Краківської" писав: "Справу місячника "Лемко" віддав зокрема увазі голові Відділу культури Центрального Комітету ПОРП Вітольду Навродькому та Міністрові культури й мистецтва Казимиру Жигульському".

Сьогодні, коли вже появилася довгождана група лемків, що склала заяву про реєстрацію такого часопису й товариства, так як це пропонувала "Газета Краківська" та Новосанцівська Видавнича контора, що оце виникає, висунув на сторінках "Тижодніка Повшехнего" учасник конференції на тему лемків у Гонолюю - Андрій Земба. Право називати себе окремою нацією є навіть у чотирьох чи п'ятьох лемків, - як сказав на симпозиумі в Лодзі Ян Юзеф Ліпський - однак нема в них права репрезентувати всіх лемків. Отже не дивує те, що виникнення окремого лемківського народу радо привітали 6 ті польські середовища, які нехить до українців поєднують із плеканням ідей Романа, Дмовського.

Михайло Долинський

переклав: Богдан Гук

Петро Гуменюк Подорожній біля П'ятницької церкви

Повернути ліси

Інтерв'ю з Павлом Стефанівським, визначним лемківським діячем, етнографом, поетом.

Зустрічі:

Вісімдесяті роки, а особливо їх друга половина характеризуються великим зростом зацікавлення лемківською проблематикою серед польського суспільства й всіх українців в Польщі, як і зростом активності самих лемків. У поточному році з новими ініціативами виступила Лемківська секція УСКТ, нещодавно зареєстровано Об'єднання лемків у Лігниці. Натомість Ви є автором наступної ініціативи - Лемківського громадянського кола, чи, як пишете на своїх анкетах Коло громадянського лемків. Які саме проблеми хочете розв'язувати ця нова організація, які проблеми спричинили її виникнення?

Павло Стефанівський:

Безпосередньою причиною створення нового руху, нової організації, було бажання згуртувати лемків на Лемківщині, однак проблема є ширша й стосується всієї української людності в Польщі. Її переселено з рідних земель, які знаходяться в політичних межах польської держави. Переселенців позбавлено всього майна, господарських будинків, лісів. Усе це стало передусім державною власністю. Минуло вже понад сорок років - жодної з криад заподіяних українцям не направлено. Не отримали вони ані моральної, ані матеріальної винагороди, у їх психіці й тепер утримується відчуття кривди. Діється прямо навпаки. Досі до українців ставляться через призму банд УПА. Оскільки так важко йде реабілітація українців, зокрема лемків, у аспекті насильного виселення, то все ж набагато легше можна справитися з майновою справою, передусім йдеться тут про повернення лемкам лісів. Уважав, що цю справу наша держава, наша влада спроможна вирішити. Тому зродилася в мене думка згуртувати лемків, щоб добиватися у нашої влади повернення лісів. У анкеті, яку я написав говориться про це ось як: "Є надія, що повернуть нам ліси. О то одначе ми самі мусимо старатися спільними силами, бо на місці нам ніхто цього не принесе. То торкається всіх лемків - громадян Польщі (не лем тих, що вернулись вже на Лемковину)".

Вже постали такі Коло в кількадесяти наших селах і середовищах, де проживають українці з Лемківщини, а треба, аби постали в кожній місцевості, також на вигнанні. Потім об'єднаємось у один - Крайовий коло.

Як зорієнтуєтесь з залучених статей нам самим треба добиватися і добитись рівних громадянських прав для рівноправного економічного й суспільного та культурно-освітнього життя. Тоді ми самі скажемо світлому польському народові про нашу невинність і горе створене силою багнету".

Зустрічі:

Отже почали Ви від лісів, тобто хто-зна чи не найближчої кожному лемкові справи. Усі знаємо лемківську прив'язаність до землі, лісу.

Цікаво довідатися про яку поверхню ідеться, скільки було в лемків лісів перед виселенням?

П. Стефанівський:

Спираючися на власні дослідження про рільничу культуру лемків з 1968 р., можу сказати, що в одного лемка перед виселенням було біля чотирьох гектарів лісу. Стан цих лісів був дуже добрий, дерева мали вже біля 80-ти рр. Лемки дуже ошадно користувалися деревом, бо воно допомагало їм у всьому, допомагало утримувати якусь фінансову рівновагу: коли на лемка була біда, то стинав ліс і сплачував податок. А треба знати – були й такі "газове", які мали по тридцять чи й більше гектарів лісу. Особливо біля Криниці і Регестова, де були т.зв. "камеральні ліси" – лемківські господарі мали тут і по сорок гектарів лісу. Сьогодні вартість такого лісу сягає мільйонів злотих. Держава ніколи не розраховувалася з виселеними лемками щодо лісу. На заході якщо дали якусь хату, якусь землю, то лісів таки нікому не давали. Тому влада, якщо хоче зменшити лемківські кривди, повинна насамперед віддати лемкам ліси. Адже вони тепер у руках держави, бо інакше є з землею й будинками, які здебільшого належать сьогодні до польських осадників. Розуміємо, що сьогодні віднімати в них господарства й повертати нам це і для нас самих велика моральна проблема, а більша матеріальна проблема для держави. Однак ліси – це тепер державне майно, тому повернення їх лемкам, законним власникам, не повинно, на мою думку, зустріти труднощі з боку влади. Крім справи лісів, слід було б вимагати змазання з нас тавро виселення, тавро бандитизму, дати моральне полегшення, і перш за все, поінформувати польське суспільство про нашу невинність. У мене тут такий погляд. Був уряд, який нас виселявав і нас не розумів, потім був уряд, що міг вже дати дозвіл повертатися, та все ж затримував нас на заході (вернулося лише кілька тисяч, але власною волею і зусиллям), тепер інший уряд і якщо навіть він нам не допоможе, ми повинні показати – а то наш святий обов'язок – показати широкому польському суспільству нашу кривду. І зможемо сказати, що поляки нас покривдили, тоді, коли польське суспільство не стане на наш захист як громадян Польщі. Тут знову наведу частину тексту моєї анкети: "Ми самі скажемо світлому польському народові про нашу невинність і наше горе, створене силою багнета".

Кривду вчинено польським громадянам. У Вас, у мене, є таке щось, як паспорт громадянина Польщі. А я не мав можливості, не мав права на спадок по своїх батьках. Це аномалія, яка існує в Польщі супроти нас. Я не знав інших громадян крім українців, які не мали б права на успадковування майна власних батьків.

Лемки, як і українці з інших регіонів, холмчани, бойки, люди з околиць Перемишля, дуже прив'язані до своєї землі. Це їх історична й культурова цінність. Польська держава повинна використати їх бажання й діяльність нашого Кругу. Ми їм можемо допомогти. А на сході є ще багато вільної землі, яку можна заорати. А ліси, коли їх передати назад у лемківські руки, і потім залишаться на одному місці – лемки нікуди їх не заберуть.

Зустрічі:

Коли Ви почали поширювати ідеї Лемківського громадянського кругу

і яке зараз його територіальне поширення?

П. Стефанівський:

Усе почалося в місяці лютому. Я створив уже згадувану анкету й почав гуртувати біля себе людей. На кожній анкеті, де підписуються бажаючі вступити до Лемківського громадянського кругу, є й мій піпис. Це тому, аби я міг репрезентувати людей з різних сіл перед владою, а також мати право виступити від їх імені. Сьогодні в майже всіх селах Лемківщини, у яких проживають лемки, повстали сільські круги. Тепер слід перекинути діяльність також на західні землі. Там теж уже є понад десять сіл, могу тепер назвати Козлиці, Тжмель, місто Олаву, Бобровиці. Наш Круг, думаю, згідно з моїм наміром, пошириться на всю Польщу, стане загальнокрайовим. Тепер треба буде вибирати раду Кругу, творити організаційну структуру і подамо заяву про реєстрацію, бо він був досі ще на етапі організації.

Зустрічі: Як реагують люди на Вашу ініціативу. Чи вважають, що справа закінчиться удачею, що уряд все-таки дозволить?

П. Стефанівський: Я вважаю, що все вдасться. Справа вже появилася на сторінках новосанчівської преси. Мене запрошено до "круглого столу", який zorganizувала газета "Дунаєц". Під час розмови я виступив зі справою повернення лісів лемкам. Суспільство мусить дізнатися про наші прагнення. І мусять про них знати всі лемки і українці з інших регіонів. Разом зможемо добитися правсної рівності в економічному, культурному і політичному житті. Адже це наші основні права, а не привілеї.

Зустрічі: Дуже дякую за розмову.

Інтерв'ю взяв:

**Мирослав Чех
Богдан Гук**

Андрій Гуменюк *Ex libris* **І. Калиня**, 87 р.

“Няню, а чом ти деси в Вроцлавю ся вродив, а не ту в Устю?”

У гори йдуть улітку, коли проходять “Карпати” — пагорби, лісове зеленав'я, луки, пологіни-кичери, а ще, чи може, перш за все: люди, свої люди й те, що від них залишилося після того, як на втрати заподіяні гітлерівськими полками упав руїний прах переселень і акції “Вісла”. Колишню спільноту підляшуків, холмщан, перемишлян, бойків і лемків розкинено по всьому світу. І вже від понад сорока років йде затяжне намагання не допустити до втрати дідовської спадщини, скарбів духовності й культури, що тисячоліттями формувалися на території, де проживали люди, які називали себе українцями. Наше технізоване, могло б здаватися, радісне двадцятье сторіччя принесло цій культурі найбільші випробування, піддало важкому, на грані втрати національної тотожності, іспитові. Цей іспит складаємо всі разом і кожен окремо: у затишку свого дому, на публічних зборах.

Ми їхали в гори на початку квітня. Днина видавалася погожа, сонце, розкішно вигравало кльорами, щедро красувалося весною. У нас був чудовий, відсвіжаний після великомісних буднів, настрій.

Задумали дорогу до Устя Руського, нині його офіційно звуть Горлицьким, воно недалеко від Горлиць. У цьому селі часто зустрічаються мандрівні групи “Карпат”, заходять у прекрасну церкву, не минають і пам'ятника лемківським партизантам-членам Гвардії Людової й Червоної Армії. А ми хотіли поговорити з Олександром Маслесом, чи, простіше, Ольком, що співає в “Журавлях”, нашодень працює в Устянському ПОМ-1, а під час його прогулянок з дружиною Лідією біля їхніх ніг “шпортається” малий Борис.

Хотілося почути людину, яка в зрілому віці переїхала на землі батьків, повернулася (Олько раніше жив у Вроцлаві), причому накладалися на себе два бажання, перше, зовнішнє, випливало з потреб “лемківського номеру” “Зустрічей”, а друге й ближче нам — як воно добре поїхати до своїх... Олькова історія життя почалася десь тридцять років тому в селі біля Вроцлава. Тут разом з двома іншими лемківськими сім'ями довелося жити його батькам-виселенцям. Дома всі говорили “по-своєму”, проте виявленню власного походження сприяв й інший чинник, за словами Олька — “З ідентифікацією своєї національності я не мав багато проблем — поляки на кожному кроці про це говорили. Тим більше, що поляки з сусідніх сіл походили з-під Львова. А у школі то вже треба було точити справжні бої аби “вийти на своє”.

Батько у хаті також говорив, що вони українці. Він залишив закопаними під деревом усі свої книжки, думаючи: переселення потриває всього якийсь час, потім ситуація зміниться й повернемося додому. Олько каже, що батько не був якимсь бідним лемківським газдою, разом з лісом було в нього сорок вісім гектарів землі. На Заході отримав натомість не цілих два гектари, одну четверту стодоли, одну четверту стайні, половину хати. І він ждав зміни ситуації, три рази за спеціальним дозволом їздив у рідне село Угрин у 1948, 1949 і 1950 роках. Коли поїхав утретє, уже рубали його буковий ліс, не зайшов навіть до села. Коли вертався його обганяли вантажні машини з великими буковими колонами, давній знайомий поляк сказав йому — “Ланю, то твій ліс їхат”. Від батькового лісу залишилося ще 10 гектарів ялиць,

тепер цей терен став заповідником, отже вони ще стоять.

Про шкільні роки кожен з нас може щось сказати. У Олька було більш-менш так як у всіх. Під впливом неприємного ставлення у хлопця почав виникати комплекс неповноцінності. Щораз настирливіше приходило питання: чому? Відповідь знайти було нелегко. У Олькового брата був ось який випадок. Він був у середній школі дуже добрим учнем, був лауреатом престижної вроцлавської "олімпіади" "Дісце пуер". Проте при вступі у вищу школи прийшли труднощі, у анкеті треба було подати національність. Брат спитав у батька яку писати. Той йому - "як-то яку писати? Українську!" Брат так і зробив, а після іспиту виявилось, що він математики не склав навіть на "двійку". А він знав - написав добре. Тим і поїхав до радянського консула в Познані боронити своє українство. Консул сказав - якщо ти б був громадянином Радянського Союзу, то ти міг би написати, що ти українець. А коли в тебе нема радянського паспорта, то ти поляк..." Такі були часи - брежнєвщина".

І розповідь триває далі. Ще про школу. Після початкової батько радив вибирати український ліцей в Лігніці, проте Олько ніяк не погоджувався: "Я мав вже досить прикрошей в початковій школі". Отже середню відбув у Вроцлаві, у цьому місті закінчив теж вищу школу. Почав цікавитися своєю історією, культурою, став членом гуртка УСКТ, поволі вростає, міцно вростає у своє рідне.

Українську літературу вивчив настільки, що доволі швидко нею читає й пише, однак, як сам признався "маю поганий наголос і вживаю багато лемківських слів, бо нащодень говою по-лемківськи. Тільки на зльотах "Журавлів", у розмові з священиком в церкві чи на якихось загальноукраїнських імпрезах говорю літературною мовою. Зрештою, те, що в мене поганий наголос не доводить мене до стресу, бо лемківську мову вважаю діалектом української мови. А я дуже вдячний батькам, що говорять дома по-лемківськи і що мене так навчили, бо лемківська говірка не повинна загинути. Та й треба дивитися на неї як на говірку й робити так як поляки. Один полк не виправляє мови другого поляка. У них свідомість знаходиться на вишому ніж мовний рівні. Коли я був на Україні з "Журавлями", то переконався, що українська мова навіть в устах наших польських "чистих українців" все-таки досить відрізняється від тої ж української, та з України. Тобто хай наші "мовні спеціалісти трохи менше чваняться".

Наша розмова поволі доходить до місця, де майже само собою виникає питання про мотиви повернення тут, у гори. А наш друг усміхається, бо не ми перші хочемо про те дізнатися. І нагадує відповідь дану колись пригледові з Перемишля. - "Колись мій син мене запитає: няню, а чом ти деси в Вроцлаві ся вродив, а не тут в Усцю?"

Рішення повертатися молоде подружжя Маслеїв прийняло в 1982 р. Сказали одне одному так: якщо є така можливість, то повертаймося. Жінка є лікар, а тоді лікарям давали помешкання, аби лиш поселятися в горах. Тобто трохи допомогла їм економічна ситуація країни. У Вроцлаві довелося б жити разом з батьками Лідії у одному помешканні, або так само з Ольковим братом. А тепер можуть сказати - "Тут ми у себе, самі собі господарі. Ми на своїй землі. Знали, що вернутися треба й треба показувати людям дороги й першими їх прокладати. Я знав - буде тяжко, ні від кого ждати помічі. Проте вже є перші наслідки нашого рішення - за нами приїхали тесті з жінкою. І таким чином стало на ще одну свідому сім'ю більше".

Звичайно, нелегко було складати заново життя, на "нових" місцях. У Олькові пам'яті багато прецікавих випадків з того часу. Ось один. Олько спершу працював у Горлицях. Якийсь водій з його підприємства одного разу

сказав — "Ти, Маслей, напевно русин". Олько заперечив. "Но, як ти не русин? Хто б сюди приїхав як не русин". І знов заперечна відповідь. "То як? Та ж тут всі кажуть — ти русин". А Олько відповідає — "Чого ти інших питаєш, а не мене самого? Мій дідо й батько, може, були русини, але я вже українець". Після цього ніхто вже в Олька не питав про національність. Олько тепер каже — "це була конкретна робота. На підприємстві сказали, що я цікава людина. Не вважаю себе русином, я є українець. Услід за описаним випадком пішов наступний. Якось перед першим травня робітники вишали червоні та червоно-білі прапори. Польський національний упав якимсь чином у калюжу. Маслей сказав робітникам: "Ви б піднесли цей прапор". А котрийсь з них у відповідь — "Так, ти не піднесеш, бо він не твій, твій є з тризубом".

У Олька є багато знайомих серед людей з вищою освітою, вони знають про його національне походження, але не викликає воно якихось негативних реакцій. По-іншому реагують неосвічені люди, по-перше, вони часто вважають, що на схід від теперішнього кордону Польщі вже є Росія, а в ній "руське", а по-друге, деякі сприймають українців за уособлення всіх негативних якостей. Якось на похороні одного старого лемка він почув такі слова: "Данковський не був поганою людиною. Маслей поганий, бо він українець. Він казав, що всіх поляків буде вішати по деревах".

Після цієї цитати ми весело засміялися, адже самі ледве живемо, а виходить — люди насправді бояться тебе. Нічим тут гордитися, навпаки, саме так проявляється вплив "Заграв у Бешадах", такий кшталт мають свідчення про трогічність ситуації у польсько-українських відносинах. І це має місце саме на тих землях, де ці відносини повинні кращати, йти до нормалізації. Хоч не хоч пригадується заголовок статті нелєгєвіршенєго в неїависимїї справї Едварда Пруса з "Жиця Літерацкоґо", що українськи націоналісти сьгодні розсварюють весь світ...

Відтак розмова пішла про відмінність проживання наших людей на Заході проти життя в своїх горах. Олько каже, що "я щойно тут зрозумів чому не можу соромитися свого лемківства, свого українства. Тут є моя земля, тут ніхто мене не зачіпить, бо я є в себе дома. Наші батьки повезли з собою з гір страх, якщо побачили якогось поляка на віддалі 500 метрів, то зразу починали по-польськи говорити. А мати сказала, що й ми, діти, уже змалечку автоматично робили так само. Дома ми розмовляли "по-своєму", а коли довелося йти до лікаря чи перекинутися словом з сусідами, діти не говорили ні словечка. У школі перші два тижні вони також провели мовчки.

У горах прийшло також Олькове зрозуміння важливості, чи то й гостроти віросповідного чинника, хоч він саме каже, що, на його думку, не можна на основі віросповідання говорити про яку-небудь національність, будувати на ній національну тотожність. Така проблема наявна серед лемків. Деякі кажуть: справжній лемко це православний, а інші: справжній лемко — це греко-католик. Такий поділ характерний і для інших меншостей у Польщі, наприклад, білорусів, здається, немовби розвиток свідомості зупинився на рівні XIX ст.

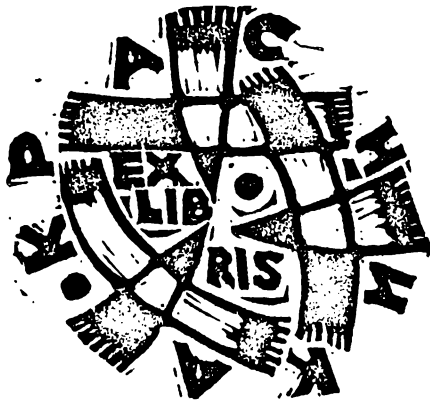
Коли Маслей приїхали до Устя, назовімо його все-таки Руським, тут не було богослужень у східному обряді. За п'ять кілометрів від Устя, у Ганчовій, була найближча церква, православна. Маслей є греко-католики, церква його віросповідання була за двадцять кілометрів від Устя, де тільки у велике свято приїжджав греко-католицький священник. Отже вони найчастіше відвідували Ганчову, обряд нічим не відрізнявся, одна була також мова. Після відкриття греко-католицьких богослужень в Устю Маслей перестали йдти до Ганчової. Тоді люди почали ставити питання: "То як воно? Ти, Маслей,

зміниш собі церкву?" Він відповідав, що не визначає своєї національності через церкву... І став людям якимось "іншим", менш "своїм". Зрештешо справа не в Олькові одному, на греко-католицькі богослужби до Устя стало ходити більше людей. Наш господар сказав, що ті справи докінця зрозуміти важко. Перед війною сама Ганчова була греко-католицька, повернувшись в 1956 р. з переселення, люди й далі хотіли молитися в цьому обряді, проте такого статися не могло через заборону влади. Тим-то люди почали ходити до православної церкви.

У ситуації, яка тепер склалася на Лемківщині багато чого залежить від священиків, як православних, так греко-католицьких. (...)

Наш приятель дуже добре розуміє складність ситуації на Лемківщині. Лемки проживають тут в умовах меншості. Їх менше в горах, ніж на західних землях. На рідній землі живемо, немов у діаспорі — каже. Люди верталися на свою землю з великої туги. Вони не могли примиритися з перспективою життя на нових місцях. У 1956 р. вернулися найбільші патріоти. Олька також вело відчуття патріотизму, хоч у нього була вже інша свідомість порівнюючи з тодішніми втікачами з Заходу. Він міг вибрати й Перемишль, однак тут є його батьківська земля, зараз же за горою народилася мати, там і могила його баби. Він мусив її розшукати, привіз маму, щоб показала місце, де бабуса похоронена. Навіть матері важко було його віднайти. Він поставив там хреста, зробив малу огорожу, ходить класти квіти. Каже: "Можливо, цього не було в нашій традиції, але це символ, а в нас дуже мало символів. На Лемківщині для всіх єдиним символом був і є хрест". І в Устю після довгих розмов поставлено хреста на Тисячоліття Хрещення Київської Русі. Хоч його ставили лише дві родини, то він якже гідно стоїть сьогодні біля церкви, міцний, дубовий. Олько не сердиться на людей, що не помагали, знає — вони пережили велике горе й біду, як перед виселенням, так і після нього. Нікому було будити свідомість, вона була на низькому рівні. УСКТ тут не змогло вжорінитися, довго не було інтелігенції. Освіта дуже поволі доходила до селли, та освіта, яка зберігала б і розвивала свідомість, культуру. Тут молодий Маслей згадує про одну з найосновніших справ. Ми й самі пам'ятаємо як два роки тому весь загально-польський український "світ" збула вістка, що на Лемківщині нарешті відкриватимуться пункти навчання рідної мови. Однак справа "пропалася". Люди вказували на різні причини, немало було нарікання на "сепаратизм". Тепер ми мали нагоду довідатися правди, бо Олько Маслей був серед тих, хто закликав батьків записувати дітей на навчання української мови. Усього зібрано біля 200 підписів з різних сіл: Гладішова, Снітниця, Устя, Кункової, Ганчової, Висової. Куратор, побачивши таку кількість підписів, наказав директором шкіл "поговорити" з батьками. Розмови проходили за звичайним у таких випадках сценарієм: нашо дитині додатковий предмет, коли, дивіться, у неї проблеми з фізикою, математикою, а його доведеться зараховувати, як і інші предмети. Хоч і знаємо про результати цих "розмов", то був випадок, коли батько сказав директорові: "Нехай моя дитина й отримає двійку з фізики чи математики, то буде десять разів ліпше, бо принаймні десять років буде вчитися української мови й добре її вивчить..."

Не вдалося, бо, як каже Олько "страху з людей не виженеш так легко". Хоч батьків і переконували, що та наука буде їм на добро, бо буде кому в церкві "апостола" прочитати, коли старших вже не стане. Тут Маслей витягнув з шухляди святочну картку з Великоднім бажанням від особи, яка виїхала недавно з Польщі, на листівці написано: "Веселих свят Воскресення та смачної паски жичит Марися". Це було написане... латинкою. Олько коментує: "Можна сказати, воно добре, що хоч свідомість залишилася аби написати своєю мовою. Але це якесь каліке..."

Андрія Гуменюк Ex libris Красника

Лемківська мова — продовжував він — не розвивається. Вона завмирає, не збільшує вже своєї традиції. Це було можливе тоді, коли лемки проживали поголовно на даному терені. Тепер нема того чинника, немає також школи — у мову потрапляють страшні полонізми, люди й думають по-польськи. А мене колись не залучили до праці біля "Лемківської ватри", бо ствердили, що в мене забагато українізмів. Виходить, що полонізмами можна говорити, а українізмами — ні.

Добре знаємо, що сьогодні, а зокрема в майбутньому, вирішальний голос у всіх справах матиме покоління Олька Маслея. Тож хочеться почути відповідь про перспективи лемківського життя на Лемківщині. Відповідь отримусмо після деякого часу, бо ж відповісти нелегко. "Перспективи... регіональна культура не дає молодому поколінню лемків відчуття власної вартості, воно вважає, що їх культура є на нижчому рівні ніж польська, немає доступу до своєї літератури. У результаті багато хлопців і дівчат входить у мішані подружжя саме з відчуттям меншевартості. Ім, урешті, так по суті нема й чого зберігати. Трагедія полягає в тому, що в молодих лемків нема чого переказувати своїм нащадкам — їх звичаї стали польськими".

— У чому причина такого стану? Чому багатьох лемків не прймає як свою української культури? — питаємо.

— Причиною є — відповідає невтомно наш співрозмовник — наявний тепер у Польщі негативний стереотип українця. І йдеться не тільки про образ "українця-різуна", такий живий в офіційній польській пресі, бо я часто чув і таке: "Якби не руськи, то поляки давно б нас шапками накрили". А за цими ж поглядами українець — це ворог "руського". Зрештою, на що лемкам спертися свою свідомість, якщо, я вже говорив, нема елементарних знань, навіть уміння писати кирилицею. Не існує свідомість місцевої традиції. Колись я дивувався, що один з присілків Устя називається Київ. Молоді теж не знали, проте я довідався від старших. Отже, Устя колись було містечком. Хата стояла біля хати, молодим подружжям ніде було поставити собі дім. Натомість за Устям було вільне поле, й вони стали там будувати свої хати. А люди тоді їм і казали: "Го, то тепер будете мати так як в Києві, плуцу багато й вшиткого". Свідомість лемків треба будувати цеглина по цеглині, проте вся будова буде слабка, оскільки не подолаємо негативного стереотипу українця".

І переходимо до наступної важливої справи — інтелігенції. Адже вирішальне значення матиме справа вибору лемківською інтелігенцією напрямку дальшого розвитку. Кожний народ іде за своєю інтелігенцією, вона повинна правильно керувати його духовним розвитком. Так думає Маслей і воно правда. Лиш які прийматимуться рішення?

Якось Олько задумав дорогу до Криниці. Там і зустрів студента політехніки, майбутнього інтелігента тобто. Почалася між ними розмова про національну свідомість. Студент сказав, що почувасться, лемком-поляком, а лемки походять від білих хорватів. Олькове питання було про те, чи він прочитав "Нашу книжку", передвесні криницькі календарі. Студент не прочитав ні одного. А чи прочитав ти якісь лемківські видання "Просвіти", наприклад часопис "Наш Лемко", якщо не читав видань "Лемко-Союзу?" — знов питає Маслей. Теж не читав. То звідки в тебе оці теорії про білих хорватів? А від "одного нашого історика". І Ольків коментар: "Ось вам наслідки всіляких теорій різних деморошених "істориків", що поширюються на Лемківщині, а на них дехто будує національну свідомість багатьох лемків".

— Найбільша біда в тому — далі веде Олько — що лемківська інтелігенція немає де висловити своїх поглядів. Про лемків часто пише тепер польська преса, а погляди є різні. Лемки вибирають з цього те, що їм відповідало, і за що ніхто їх не лаятиме за українство. Так працює інстинкт самозбереження. Тоді де висловити свою справжню думку, бо в польській пресі важко добитися місця для нормальних статей? У "Нашому Слові"? "Лемківська сторінка" зовсім не виконує ролі такого форуму. Я написав статтю про національну свідомість, а її не надруковано. У інших газетах все виходить напівправдиве,

Кожен робить свою політику й не захоче інтерв'ю в когось, хто не відповідає його бажанню як розв'язати лемківську справу. А слід представити погляд різних людей. Нехай скажуть своє слово представники різних орієнтацій і різних лемківських "національностей". Однак усім треба поставити питання про те, що з культури польського, словацького, російського чи й інших народів залишилося й взагалі існує в культурі лемків.

Лемки ніколи не думали, що будуть переселятися, то й не залишили багатьох писаних пам'яток свого існування. Великим свідком нашої традиції й культури є церкви, уся матеріальна культура. А де в ній сліди культури вище названих народів? Нема!

Будучи з "Журавлями" в Києві, я зайшов до одної церкви. Дивлюся на ікони й подумки кажу до себе: "Боже мій, Устя. Ця ж свята княгиня Ольга, цей сам святий Володимир! І таке саме як в Устю було в них зображення церкви. Звідки стільки спільного...? Отже є єдність, є спільність. Ії нічим не закриєш, нічим не відріжеш. І я подумав: "Шкода, що вас, лемки, тут у Києві немає, то ви все побачили б". Скільки спільного з нами я знайшов на Україні, того, що об'єднує нас в один народ!

Лемкам треба лиш показати дорогу, яка перед ними стоїть відкрита. Тут і всім українцям у Польщі є що робити. Вони не повинні ставитися до лемків з упередженням, не кепкувати з лемківського акценту й деяких слів. Усі ми повинні якомога зберігати свої окремішності, щоб наше спільне було багатше".

Ми ще довго говорили з собою. Урешті-решт попрощалися, знов побачимося, мабуть, аж на "Ватрі". Почалася дорога до Варшави. У поїзді ми питали один у одного чому народилися "деси" на півночі й заході.

*У Олександра Маслея і його сім'ї гостювали:
Богдан Гук і Мирослав Чех*

Лемківські ліси

Перше спостереження: майже ніщо тут не змінилося на протязі восьми років! Може, лиш те, що тоді, хоча й тепер і тануть снігові залишки, що тут залягають довше проти інших країн Польщі, у ліс ми брели пішки, тепер їдемо в отоплюваній кабіні нового тлгача Етора, який належить ждинському солтисові. Цей трактор, а також інші машини в кожному з 36 тутешніх обість це видимий довід, що й тут, у горах, де сніг так довго лежить і звідки до найближчого містечка треба їхати кількадесять кілометрів, може добре, а навіть дуже добре газдувати. Можна, коли є вміння, коли на своєму і коли ніхто іззовні не заважає. Трактори й машини показують також, як могла виглядати Ждиня та й інші не існуючі вже села, що від них залишилися тільки назви: Радочиці, Липна, Незнайова. Довге, якби не трагедія, яка сталася сорок два роки тому. Бути може, Степан Дзямба перебільшує кажучи, що коли б не тодішні події та їх наслідки, давно б ми наш державний борг сплатили, проте факт той, що якщо перед війною тільки в одній Ждині було за 200 господарств, хіба й праці було адосталь не тільки господарям, але й кільком сотням наймитів, а на щомісячні ярмарки приїжджали до села торговці з товаром навіть з Угорщини. Сьогодні залишилося 36 господарств, щоразу більше землі замінюється в переміг, а та, яку передано Державному кінському господарству, за символічною оплатою арендується підгалянським бачам, що привозять тут улітку овець. Також на колишні поля щораз даліше входить ліс, той сам, який я оглядав тоді, а який, обступивши село звідусіль, самим своїм існуванням день за днем нагадує про пережиту кривду й беззаконня.

Тоді, вісім років тому, ждинські господарі були сповнені оптимізму. Адже мову завели ми в три місяці після підписання Ряшівських порозумінь, у 9 пункті яких виразно було записано, що "У всіх випадках беззаконного або кричущо кривдного переходу на власність усуспільногого господарства нерухомого майна, що входить в склад індивідуального господарства, слід після заяви зацікавленої особи повернути це нерухоме майно, а коли неможливо так учинити — компенсувати його господарством-замінником або грошми".

Це був і недвозначний запис, тим ми й думали, що відняті колись в нас без усякого права чи, коли докладніше, силою декрету від 1949 року ліси, швидко повернуть до своїх давних законних власників. Адже навіть на тлі інших кривд і беззаконня, яких, на жаль, протягом минулих сорока років було в Польщі чимало, те, що випало на долю жертв так званої Акції "Вісла" було беззаконням особливим і кривдою вражаючою найсильніше. Вона й поготів вражає тому, що протягом багатьох років глибоко заховувалася.

Акція "В" — майстерна піраміда на брехні.

У нашія найновіші історії небагато фактів і подій такої глибокої та багатогранної брехні як Акція "Вісла", тобто масове виселення української людності, що від віків проживала на південно-східних теренах сьогодишньої Польщі. На популярному рівні історії роки 1944-1947, коли-то на цих теренах точилася кривава боротьба, представлялися засобами вестерну чи радше "easternu", де ролі розплановані заздалегідь, а про те, на чиєму боці рація можна здогадатися з чорно-білої схеми, за якою їх укладають. Партизани з Української Повстанської Армії Армії, що борються проти відділів Польського Війська незмінно звуться бандитами й приписуються їм всілякі можливі злочини, натомість вояки регулярних польських відділів незмінно є геройські

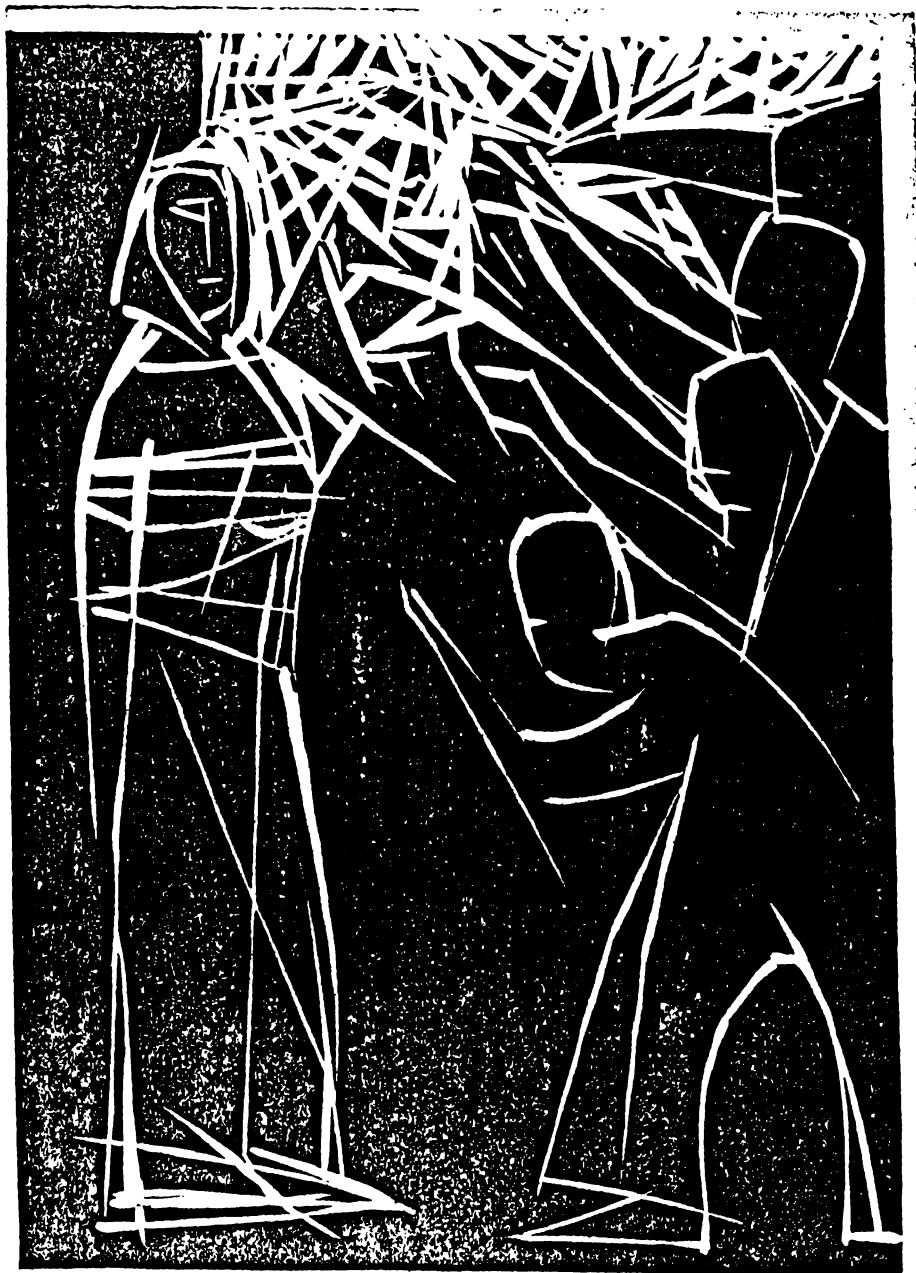
й шляхетні. Унаслідок накладання такого спрощеного образу тодішніх подій в свідомості одержувача на драматичні спогади з часів польсько-української боротьби й різні під час окупації на теренах, що на схід від лінії Керзона, він сприймається беззастережно. За таким же принципом, знов без глибокої рефлексії, сприймається найчастіше теза з детальніших офіційних праць про воєнну необхідність насильного виселення, бо без цього неможливо було б остаточно зліквідувати "банди".

Аж див бере, що в країні, якої солдати так часто називалися "бандитами" і в якій так часто дії партизанських відділів оберталися цивільній людині покараннями силою принципу збірної відповідальності, ніхто не спромігся на рефлексію, що навіть попри евентуальну правдивість офіційної версії обґрунтування проведення Акції "Вісла", то по суті це становить призначення в суворому зламі Польським Військом усяких конвенцій і принципів щодо способів ведення війни. Адже Газька конвенція 1907 року а згодом також Женевська конвенція однозначно забороняють вживати в якій-небудь формі збірної відповідальності супроти цивільної людини заселяючої терени, де ведуться збройні дії. Причому в Женевській конвенції, яку підписано вже після трагічного досвіду II світової війни, дослівно ствержується: "...насилені переселення, масові або індивідуальні, забороняються прямо без огляду на причини".

Відділи УПА, що боролися проти Польського Війська звинувачувалися в багатьох злочинах. Безсумнівно, бої, про які йде мова, як і кожнa громадянська війна, ставали за своїм характером жорстокими, хоча як я уже згадав, механічне перенесення досвіду з 1943-1944 років з забужанських теренів на події 1945-1947 років, попри участь як в одному, так і другому випадку відділів УПА, становить надмірне спрощення. Праця Антонія Шенсняка і Веслава Шоти - єдина на сьогодні монографія про бої цього періоду - хоч повністю ґрунтується на польські матеріали, здебільшого з міністерства внутрішніх справ, і написана надто тенденційно, у фактографічному розрізі не містить надто багато доказів якоїсь особливої жорстокості відділів УПА, зокрема супроти цивільної людини. Можливо, саме через заперечування стереотипових уявлень, її уже після надрукування, арештою мізерним 3 тис. накладом, вилучено з книгарень і бібліотек й віддано перемолоти - сьогодні це справді рідкісне видання. Звичайно, необхідні наступні, в міру об'єктивної історичної дослідження - українські праці звинувачують солдатів Польського Війська в звірствах і злочинах - проте повторюю, якщо й наведено б докази злочинів відділів УПА, не було б це будь-яке виправдання вжиття збірної відповідальності, причому відповідальності, яка керувалася національним критерієм. Згадані конвенції дуже промовисто забороняють реванш на людині завойованих територій за расовим, віросповідним або мовним критерієм.

Усе написане мною не означає, ясна річ, що не розумію загрози, якою для відновлюваної після воєнної руйни держави були добре зоорганізовані, вишколені й ведучі змагання з великою детермінацією відділи УПА. Ніякий уряд, незалежно від своєї політичної чи ідейної орієнтації не може терпіти на своїй території озброєних відділів, які заперечують не лише законність влади, але навіть державну приналежність території, на якій діють. Збройне покінчення з українськими відділами було необхідністю, хоча не виключається, що можливою була також якась форма угоди, п.пр. широка амністія. Справа в тому, однак, що ніякі військові чи політичні причини, навіть великого значення, не можуть бути виправданням реваншу супроти цивільної людини. Масова депортація з метою знищити суспільні зв'язки, розбити існуючі громади, а також знищити відвічну культуру тих теренів, становила особливо жорстокий реванш.

Багатоповерхова брехня полягає, однак, у тому, що в момент приймання рішення про депортацію не було вже ніяких військових причин, які хоча

З книги гравюр. «Одержима»
 Р. Лобода - 8, 1986. Одержима

Володимир Лобода З книги гравюр "Одержима" ч.16, 1986

частково могли б оправдати таку акцію. Тут знов спираємося на офіційні матеріали. Як і пишуть у своїй "Дорозі нікуди" Шота й Щенсяка, у грудні 1946 року українська політична влада наказала як цивільній, так і військовій організації зійти в глибоке підпілля, уникати бойових дій, а зокрема не починати наступальних. Зимою здійснюється частинна демобілізація відділів. Їх особові склади значно зменшуються. Ян Гергард, якого годі запіздрювати в проукраїнських симпатіях, писав: "У органів безпеки під цю пору була вже достатньо розбудована розвідувальна мережа й вони ліквідували представників ОУН по селах, і, що найважливіше, припиняли постачання грошей, ліків і т.п. Масово нищено бункри з харчами. Наслідків не довелося довго ждати. До військових поразок приєдналися хвороби, зокрема, тиф, який цієї зими винищив багатьох бандерішів стиснутих у задурлиивих, брудних бункрах. УПА почала переживати гостру кризу, прелюдію остаточної поразки. Двадцять другого лютого 1947 року оголошено декрет про амністію. Тоді вийшло з підпілля понад 59 тисяч осіб, що практично покклало край існуванню збройного підпілля. Інша справа, що багатьох з поміж тих, хто розкрився, незабарі потраплять у в'язницю, але факт той, що фактично закінчилася громадянська війна, яка точилася безперервно від переходу фронту. Проте поширення закону про амністію на солдатів УПА і діячів українського підпілля це виразний довід, що тоді, весною 1947 року, зовсім не йшлося про ліквідацію знесиленого вже українського опору, але про ліквідацію української меншості в Польщі як окремої національної групи.

Про спосіб ухвалення рішення, а також про те, наскільки було це самостійне рішення, а наскільки було воно виконавшим накинених іззовні сталінських директив знаємо небагато. Існує погляд, що ця акція була реваншем за смерть генерала Кароля Свєрчевського. Проте це ще одна з-поміж багатьох містифікацій, у які загорнена Акція "Вісла". Формально рішення про початок акції прийнято на засіданні Ради міністрів від 24 квітня 1947 року. Однак уже 20 квітня командир "Операційної групи Вісла" видає відозву до солдатів у зв'язку з планованою акцією. Отже рішення мусили прийняти набагато раніше. А нагадаймо, що генерал Свєрчевський загинув 28 березня.

У плані акції "Вісла" боротьба з лісовими відділами була лиш побічними діями військ призначених до акції: з дивізії піхоти, з дивізії Комітету внутрішньої безпеки, автомобільного полку, летунської ескадрилі та всіх сил міліції й органів безпеки, що діяли на тій території. Головною метою акції була гігантська переселенська акція. Усю територію, де проходили дії групи охопленого розпорядженнями, що їх сьогодні ми назвали б воєнним станом. Командирові акції підлягали не тільки все військо, органи безпеки й міліція, але й адміністративна влада, пошта, транспорт, і т.п. На всій території запроваджено поліцейський час, військо захопило міські застави, двірці і інші "стратегічні точки". У групу для вивезення зараховувано тільки за національним критерієм, причому рішала мова або віросповідання. На неоднорідним національно терені ніхто не панькався з детальними нюансами й до вивезення призначалися як мішані подружжя, так і лемківська людність з теренів, де не те, що ніколи не діяли відділи УПА, але серед якої не було зовсім вибіркової національної свідомості. За повсюдним розгاردішем бувало, що депортовано також трохи польських сімей, але в таких випадках "помилка виправлялася".

Кожна акція, де, з одного боку, уживаючи примусових заходів солдати, а другого, беззахисна цивільна людність сама собою мусить мати брутальний характер. У Акції "Вісла" брутальність підсилювалася також ще й організаційним безладдям, браком транспортних засобів, і, урешті, тим, що Шота і Щенсяк зовуть "надто різким уживанням заходів", що на практиці означало трактування депортованої людності як ворога. Переселенській акції передую-

вали масові арешти з метою відокремлення того, що названо "усвідомленим елементом". Арештовані, без суду або якого-небудь пояснення, йшли в концетраційний табір у Явожні, яка-то назва до сьогоднішнього дня вимовляється в бескидських селах з острахом. У Явожні можна було опинитися не тільки за опір переселенню, достатньо було також мати дома книжки написані якою-небудь кирилицею, функція в якій-небудь суспільній організації, освіта. Доля засланих у табір була страшна, проте й ті, хто після багатотижневої подорожі в нелюдськи набитих, задушних вагонах, добиралися до її мети, опинилися в драматичній ситуації. Деяким вдалося врятувати трохи добра, та були й такі, кому довелося покидати хати і господарства з тим, що взяти в руки. Згідно з політичними директивами, переселенців розташовували таким способом, щоб українських громад ніде не було за десять відсотків. Тобто багато сімей закинено в чуже, вороже оточення, без ніяких засобів для проживання.

Це був уже 1947 рік, будинки в доброму стані й сяк-так забезпечені господарства на буйших німецьких терснах здебільшого були вже зайняті. Нові переселенці зустрічали найчастіше зруйновані дома, якщо їм і приділяли господарства, то без реманенту, необхідних приладів. Був уже кінець весни, запізно для сівби. Отже до пари у усім лихом станув незабарі ще й голод. Новим поселенцям дармо було надітися на яку-небудь сусідську допомогу. Їх нові сусіди, здебільшого поляки з-за Буга, мали в пам'яті трагічні спомини з 1943-44 рр. ставилися до нових поселенців з нехиттю, їх-бо видано за "бандитів з УПА". Якщо додати до цього безнастанний поліцейний нагляд — у нових поселенців не було права на зміну місця проживання, яких-небудь можливостей плекати власну традицію, мову, віру — хоча частинно збагнено розміри драми, яка випала на долю українців, що рішили залишитися в Польщі.

Тимчасом заселювання буйших терснів їх проживання йшло як по груді. Попри заохоти, попри величезні кредити, покинуті села оберталися в пустелю. У місцях майже 150 тис. виселених удалося стягнути всього 13 500 польських оселенців.

П о в о р о т и

Особливою рисою систем, у яких закон становить прилад у руках політичної влади є перебільшена схильність до детальності правових сформулювань. Справжньою перлиною в цій ділянці є декрет від 27 липня 1949 р. "Про перейняття у державну власність нерухомого земного майна, що не знаходиться в фактичному розпорядженні їх власників у деяких повітах Білостоцького, Люблінського, Рівського й Краківського воєвідств". Грабування майна набуло в цьому декреті форму юридичної формули. Лишень через безпам'ятність не зазначено в цьому декреті, що власники нерухомого майна, яке не було в їх "фактичному розпорядженні" перебували під ту пору під поліцейським наглядом і навіть відвідини власного господарства вважалися небезпечним злочином. Усе-таки, що перейняття нерухомого майна відбулося "згідно з законом" і такий погляд визнається до сьогоднішнього дня.

Однак розуміння законності тодішніх творців законів і звичайних людей міцно не сходилося. Переселенці з Акції "Вісла" жили "на валізах" зберігаючи, наче скарб "переселенські карти" — єдиний довід про залишені в рідних сторонах господарства, землі, реманент, ліси. Урешті надійшов 1956 рік. Трагедією переселенців, подібно, до речі, як і трагедією всіх нас, була половинчатість того, що тою порою називано "переборюванням наслідків періоду культу особи". Уже сам факт названня виняткового за своєю напругою беззаконня і злочину "помилками й викривленнями" довідно засвідчує прагнення будь-якою ціною уникнути ствердження, яке щойно сьогодні натужно прокладає

собі шлях, що в цей трагічний період не про "помилки" йшлося й окремі "надужиці", але що злочинна і беззаконна була ціла сталінська система. Результатом половинчатості засновків і була половинчатість виправлення кривд.

16 червня 1956 року відбулися перші, засновницькі збори Українського суспільно-культурного товариства. Майже все засідання лунали вимоги вертатися на рідні землі. Репрезентант державної влади – Вітольд Ярославський ствердив, що влада не заперечуватиме індивідуальним поворотам виселених. Майже зараз же після зборів, попри брак засобів, брак кредитів, попри необхідність затижного додання пресвяких перешкод, окремі сім'ї рішають вертатися. Вони дають хабарі, платять відступне оселенцям, займають зруйновані будинки або просто кочують в шатрах. Аби лиш бути на своєму. Влада ніяк цього не сподівалася. З огляду на стихійність і масовість процесу створено групу, т.зв. "Комісію Ткачова", яка рух повертання мала охопити організаційними рамками. Для здійснення переселення необхідно було виконати багато передумов, причому деякі бар'єри, н.пр. величина господарства, згода на поворот з боку "сільського активу" і т.п. годі було подолати. А ще гірше, рішати мала місцева влада, яка висувала щораз нові перепони. А в краківському воєвідстві видано навіть огидну заборону прописувати "лемків і циганів". По-різному складалися також взаємини з поселенцями, які перейняли деякі господарства. Бувало й так, як у селі Кункова, де всі оселенці походили з околиць Лонька, розуміючи, що отримали нові господарства через кривду попередніх власників, самохіть їх покинули, проте деінде бували й суперечки, причому місцева влада завжди брала сторону нових господарів. Усе це, все-таки, не припинило поворотів. Протягом майже півтори року у Ряшівське воєвідство змогло повернутися 1089 сімей (на 17 тисяч переселених і 10 тисяч заяв про повернення). Трохи більше (3 тисячі сімей) повернулося у Люблинське воєвідство, натомість у Краківське через курйозний "закон" не повернувся ніхто. Проте не ввабачі виявилось, згодом ще не один раз виявиться, що періоди відлиги не тривають у Польщі довго й основним життєвим вмінням у цій системі є "підчепитися" у слушний момент. Хто встигнув оформити всі документи до кінця 1957 року, той виграв. Це тому, що 1958 року новий закон "упорядкування деяких справ зв'язаних з проведенням земельної реформи й сільських поселень" практично був декретом, який клав край поворотам. Від цього моменту нічого вже було й говорити про повернення господарства законним власникам. Пропала також справа лісів. На зміну відлизі йшли заморозки.

Чергової відлиги треба було виглядати аж двадцять років. Лемки з Горлицьки, куди вдалося повернутись найбільшому числу переселених сімей, не визнали подій 1956–57 років за "виправлення кривд". Тим-то коли збирається рекламований як наступна "віднова", VI З'їзд Партії, за порадою багатьох давних діячів ПРП з цього терену вони пишуть меморіал до Комісії пропозиції. Відповідь прийшла негайно. Автори меморіали викликаються до органів безпеки або комісії партійного контролю, де їм дають до відома, що як "бандитам" слід їм сидіти тихцем, а не писати меморіали. Коли мешканці одного з сіл пробують влаштувати сільські збори й запрошують взяти участь певну важну персону, замість нього з'являється міліція. Звичайно, мова й не заходила про повернення загарбаної власності ані про нову хвилю поворотів.

Знов минає десять років, у історичному календарі появляється черговий польський місяць і знову серед покривджених сорок років тому родиться надія, що тепер старої кривди вже їм не буде. Коли йдеться про повернення лісів, після підписання Ряшівських порозумінь справа, здається, нібито йде до доброго. 18 вересня міністр рільництва видає відповідні директиви щодо здійснення точки 9 порозуміння й вслід за цим рішенням господарі один по одному

отримують з воєвідського правління в Новому Санчі подібні змістом письма, що "необхідно віднайти рішення буршої президії повітової ради, провести роз'яснювальні праці та оглядини місця. Усі ці заходи слід провести до 31 березня 1982 р.". Від імені воєводи письмо підписує мгр інж. Зигмунт Парузель. Історичний час і в цьому випадку, однак, обігнав час службовий. Уже на початку 1982 року, у січні, рільникам, які побиваються за свої ліси, надходять письма підписані від того ж магістра інженера, та про Ряшівські порозуміння, ані про міністерські жвазки щодо їх здійснення ніяк і не згадуються, натомість є посилання на декрет від 1949 року як на остаточну і непорушну правову основу, силою якої лемківським верховинцям слід забути, що ліси біля їх сіл колись були їх власністю.

Таким-то чином магістр інженер Зигмунт Паркзель, може, і незнаючи про те, уже на початку воєнного стану підтвердив те, що всіляко заперечувалося в офіційних виступах, до речі [- - -] (закон від 31. 07. 1981, Про контроль публікації і спектаклів, ст. 2, т. 6 (Збірник законів ч.20, ст. 99, зм.: 1983, Збір. зак. ч. 44, ст.204))

І анітрохи не було це свавільство місцевого чиновника. Такі самі слова і така сама аргументація повторюються в письмах міністерства рільництва, куди бувші переселенці засуджували рішення воєводи. І там ні словом не згадуються Ряшівські порозуміння, а виключно декрет від 1949 року. Цікаве те, що на оцих письмах підписувався віцеміністр Андрій Кацаля, який, проте, докладно роком раніше ставив свій підпис під порозуміннями в Ряшові.

Знов минають роки. Дещо нібито й неквапно змінюється. Від кількох років лемки можуть офіційно організувати в Борному свою "Ватру". У наслідок святкування тисячоліття хрещення Русі серед принаймі деяких представників духовенства є більше зрозуміння потреб східних Церков та їх вірних. Проблеми проживаючих у Польщі українців дедалі частіше появляються на сторінках незалежних часописів, організуються наукові сесії й симпозіуми, різні проблеми минулого включно з Акісією Вісла перестають бути проблемами-табу. Та все ж не пдається як і колись зорганізувати навчання української мови в бескидських селах. Щоправда, тепер батьків що вимагають цього ніхто вже не кличе на допит, але якісь труднощі є й надалі. А то виявляється, що бракує класів, а то грошей, а й те, що в пропонованого вчителя нема вищої освіти, наче б то вона була в усіх сільських полоністів. Однак лемки вперті. Появляється нове покоління, народжене після Акіції Вісла, яке знає хто вони й прагне ту традицію передати своїм дітям. Буває, народжені на теренах переселення покидають свої доми, працю й вертаються в батьківські краї господарювати. У одного з таких нових оселенців, який з сілської шахти вернувся на господарство довідуюся, що попри понад 40-річну давність переселення багатьох молодих людей переїхало б тут, коли б, звичайно, створено такі можливості. Звичайно, крім правових пільг необхідна була б поміч будівельними матеріалами й кредитами, одне слово, тим, чого протягом довгих років не бракувало в польських поселенців.

Однак найважливіша, найпалючіша справа — це оті ліси. Зовсім наче сто років тому, коли-то після надання землі селянам спір за ліси проклав непрохідну межу між польськими дворами й українськими селами у Східній Галичині. І не йдеться тут вже тільки про те, що превелике добро використовується неправильно — давні власники годинами можуть наводити приклади грабіжницького господарювання й нищення — і не про те, що без власної деревини важко в горах газдувати, йдеться перш за все про справедливість. Доки не зліквідуються наслідки беззаконня усанкціоноване декретом від 1949 року, усі декларації про "викорінення залишків сталінізму" будуть пустопорожніми, подібно як і всі гасла дотеперішніх "віднов" і "відлиг". Проте й тепер, так як і десять років тому мерехтить певна надія, тому що разом з деклараціями

влади зароджується зорганізований суспільний тиск. У групі справ національних меншостей при Громадському комітеті вироблено документ, де прямо мовиться, що Акцію Вісла та всі її результати необхідно чимскоріш визнати беззаконням. Збагачені наукою про трагічну долю мешканців безкидських сіл разом з усіма світлими громадянами нашої країни все-таки поставім собі питання: Чи ця чергова весна зможе вперше в нашій країні перетворитися в літо?

Мацей Козловський
переклав Богдан Гук

Стаття появилася у № 21 від 21 травня 1989 року тижневика Tygodnik Powszechny

Андрій Гуменюк *Ex libris* Дзиндрів

ІСТОРІЯ ІДЕЇ

Анкета " Зустрічей" про українську культуру ХХ століття

Метою анкети є пізнання поглядів на тему тенденцій розвитку і стану, а особливо структурних змін української культури в ХХ ст. Анкета повинна дати відповідь на загальне питання про погляди творчих середовищ України та української еміграції на сучасні модельові риси в цілому.

I.

Дотеперішня традиція української культури віддавала виразну перевагу селу, його проблемам, його історичній та цивілізаційній візії, його системі цінностей і естетичним нахилам. У переважаючій частині цієї історії така модель національної культури була згідна з загальним припущенням європейської культури та цивілізації аж до початків новітньої доби, коли появились засновки міської цивілізації, такої ж системи цінностей, естетичного смаку, моделі культури та інтелектуального обрїю міських суспільностей. Можна висунути тезу, що українська відсталість у названих площинах була відчутна ще у першій половині ХІХ ст., а особливо у ХХ ст., котре, здається, становить злам у сільській традиції української культури.

1. До якої міри українська культура ХІХ ст. стала насправді переломним моментом у розвитку цієї культури?

2. Що в українській культурі ХХ ст. є або було продовженням старої рустикальної культури, а що було проявом її місця в ХХ ст., проявом антирустикального зламу?

3. В якій мірі українська культура випрцяувала власну та самобутню модель переходу від культури сільської, культури сільських громад, до моделі культури міських суспільностей, їх нової естетики й інтелектуального обрїю?

4. Які твори і які творці можуть бути найкращим прикладом для названих процесів?

5. В якій мірі українське запізнення щодо переходу від культури сільської до культури міських суспільностей зумовилося внутрішньою слабкістю української культури й суспільства, а у якій загальними рисами системи царської імперії та її доріг розвитку?

II

У ХХ ст. українська культура зазнала різних крутих змін. Розширювались, або обмежувались можливості її розвитку. Виступали періоди у яких глибоко гальмовано її зростання.

1. На Вашу думку, який період української культури ХХ ст. становить вершину її розквіту і чому?
2. Чи взагалі були у ХХ ст. роки, що їх можна назвати часом розквіту української культури? Якщо так, то за якими критеріями?
3. Які можливості, що реально стояли перед українською культурою у ХХ ст. вважаєте невикористаними, безповоротно втраченими?
4. Як загально оцінюєте міру використання дійсних можливостей розвитку української культури в ХХ ст.?
5. На Вашу думку, — українське суспільство ХХ ст. створило єдину модель власної культури, чи, навпаки, можна й слід говорити про кілька моделей української культури в поточному столітті?
6. Чи ці моделі різняться між собою? Який був історичний механізм виникання відмінних моделей української культури?
7. У якій мірі українська культура ХХ ст. розвивалася самостійно, власним суспільним механізмом, а в якій була спробою репродукувати моделі розвитку сусідніх народів?
8. Які закордонні впливи в ділянці розуму, літератури та естетики мали вплив на культурні надбання українців?
9. Чи, на Ваш погляд, українська культура ХХ ст. проявила достатню відвертість до всіх цікавих естетичних і інтелектуальних течій у світі і в Європі?
10. Впливу яких естетичних і інтелектуальних напрямків європейської культури ХХ ст. зазнала українська культура?
11. Який був внесок української культури у світову та, зокрема, європейську культуру ХХ ст., котрий з українських художників залишив найбільший слід в культурі Європи та світу?

III

Розвиток культури означає не тільки розвиток художньої творчості, а й розвиток суспільного сприйняття культури, розвиток "споживачів" літератури, театру, музики, фільму тощо.

1. Як сильно та в якому напрямку еволюціонує суспільне сприймання української культури в країні та за кордоном?
2. Чи у ХХ ст. виникли нові форми участі суспільства в національній культурі?
3. У якій мірі створений тип реагування на театр, музику, літературу та фільм становить гальмо в розвитку цих ділянок українського мистецтва і чому?
4. До якої міри рецепція культури в українському суспільстві відкрита для нових художньо-естетичних та інтелектуальних течій? Якою загально є внутрішня, природна схильність сучасної моделі української культури щодо художньо-естетичних нововведень?
5. Якого перетворення на протязі ХХ ст. зазнав суспільний статус художника-творця в українському суспільстві?

6. У якій мірі дійсною була небезпека провінціалізації, другорядності, вторинності української культури внаслідок хибного механізму її суспільного розвитку та програмування у XX ст.?

IV

Одною із погано діючих площин суспільної структури українського народу був факт недостатнього розвитку інтелігенції як суспільної групи, що творить національну культуру та є носієм національної культурної спадщини. Після 1917 року, за відмінних історичних умов, почався процес формування нової української інтелігенції.

1. Як оцінюєте процес виникання української інтелігенції в різних періодах після 1917 року?

2. До якої міри українська інтелігенція виправдала суспільні сподівання, які з'єднували її з суспільством?

3. Впливу яких письменників і представників інших наук зазнала свідомість української інтелігенції після 1917 року?

4. Котрий з літературних творів, на Вашу думку, дає найбільш дійсний запис стану свідомості української інтелігенції у XX ст.?

5. У якій мірі чергове покоління української інтелігенції після 1917 р. відчувало свідомість власного культурного й художнього спадкоємства від попередніх поколінь української інтелігенції?

6. Якою мірою історична роль української інтелігенції у XX ст. була ближчою поняттю "інтелігенції як останньої інстанції" у випадку, коли підводили механізми громадського життя, а якою поняттю "інтелігенції як інженера людських душ"?

V

Інші питання:

1. Яких важливих проблем XX ст. українська інтелігенція не розв'язала, тому, що задалегідь їх не добачала і злегковажила, або тому, що не зуміла їх як слід вирішити?

2. Які з тих нерозв'язаних проблем культури і суспільного життя обтяжують і наступне століття?

3. Котрі з тих проблем стануть негативним спадком XX ст. української культури в наступному столітті?

4. Віталій Коротич в інтерв'ю для "Молоді України" сказав м. ін., що у відсталості української культури винні, перш за все, саме українські письменники, тому що не зуміли створити таких шедеврів як російські письменники. Це є також засудження в провінціалізмі.

По-перше, чи яка-небудь частина української інтелігенції поділяє такий погляд, коли так, тоді яка саме? Коли ні, тоді що думає про цей докір?

Як оцінюються літературні кола та їхні надбання?

По-друге, в оцінці Коротича мовчки подана теза, що українська література відстала, порівняно з російською літературою. Яке ставлення українських письменників до цієї тези?

Людмила Лобода ххх

Відповідь Євгена Поповича

Євген Попович - знаменитий перекладач шедеврів німецької літератури, бібліофіл, проживає у Києві.

1. Мені не здається слушною теза, що українська культура аж до XIX сторіччя була тільки рустикальною, і погляд на рустикальну культуру як на щось нижче, примітивне, як на сходишку до культури міської спільноти. Культура - спільний набуток усіх шарів суспільства, що складає собою народ, і, витворені від них, вона їх усіх обслуговує. Скажімо, хіба українська середньовічна й пізніша архітектура - сакральна, оборонна, палацова - була тільки рустикальною? А це ж один із складників культури. Або ужиткове мистецтво, малярство, музика? Література ж у нас іще від часів Київської Русі існувала усна, яку творив весь народ, і писана, яку творила інтелігенція і яка була призначена для тієї ж таки інтелігенції. Вважав, що усна творчість нашого народу була винятково сильна. До XIX-XX сторіччя, коли почався інтенсивний запис фольклору, український народ створив і проніс у пам'яті за тисячоліття силу-силенну творів, серед них тисячі шедеврів. Писана література, що торкалась не лише проблем села чи міста, а й загальнолюдських, була на всіх етапах слабша за усну. XIX сторіччя було переломним у розвитку української культури, а найперше літератури тому, що, як я вже казав, почався інтенсивний запис фольклору, відкривши всім його багатство, і з'явився геніальний поет Тарас Шевченко. Ці два чинники з народу зробили націю. Це, в свою чергу, започаткувало більший приплив у культуру інтелігенції, що досі розходилась по сусідах, і розширення обріїв культури.

2 - 3. Зламу не було, було інтенсивне збагачення й освоєння нових дарин. Чіткої межі між ухилом рустикальним і міським не було навіть у творчості окремих діячів культури (Шевченко, Лисенко, Франко, Леся Українка).

5. Впливи Ренесансу на країни центральної Європи припадають на XIV-XV сторіччя, коли Україна ще не була в межах царської імперії. Не обминули ці впливи й українську культуру (архітектура, живопис, поезія). Особливо їх видно тепер, коли ми почали відкривати для себе давню літературу й філософію.

II.

1-2. До тих умов, у яких розвивалася українська культура, слова "часу розквіту", а тим більше "вершина розквіту" навряд чи пасують. Але були роки, сказати б, її посиленої розбудови. Це кінець XIX і початок XX сторіччя в Галичині, коли вона стала "українським П'ємонтом". На той час там навколо Франка й Грушевського згрупувалися визначні наукові й культурні сили, з'явилось українське шкільництво, ціла когорта талановитих митців з усіх галузей, виходило бага-

то друкованих органів різних напрямків, що стали трибуною для культурних сил з усієї України. Після революції 1905 року в Росії, коли було анято заборону української мови, такий спалах активності української інтелігенції відбувся й на Східній Україні. І хоч він тривав недовго (скоро знов почалися утиски, а 1914 року нова заборона) наслідки його були дуже вагомі. Найяскравіше, по-моєму, було десятиріччя після революції. Українська культура набула такого статусу, якого ніколи не мала, українська мова стала мовою урядування, науки, вищої школи виробництва, навіть армії (в Харкові була україномовна "Школа червоних старшин"), це незмірно розширило коло споживачів української культури, а отже й викликало зворотній процес – приплив у культуру нових сил. Наступні десятиріччя звели нанівещь ці здобутки. Відлига після 1956 року в Радянському Союзі до певної міри відновила перервані традиції, але не заповнила тих пробоїн у культурі, що їх завдали часи культу. Крім того, українська культура не змогла вже повернути собі того ареалу, який здобула в 20-ті роки. А невдозі багато талантів, що прийшли в культуру з хвилею оновлення, опинилися остронь культурного процесу. І, нарешті, роки перебудови коли для деяких ланок культури з'явилися умови розвитку, які існували хіба що на початку двадцятих років. Як вони будуть використані, покаже майбутнє.

3-4. Мені здається, що про використання чи невикористання можливостей можна говорити лише в тому разі, якщо їх прогавлено з власної вини. Досі ж на заваді стояли об'єктивні чинники.

5-6. Існувало кілька моделей розвитку української культури, хоча б тому, що, крім Радянської України, були й інші її осередки: досить сильний в Західній Україні та еміграційний у Чехословаччині, слабші на Буковині й на Закарпатті. На Радянській Україні певна, досить агресивна, група проголошувала модель пролетарської культури, засновану за запереченні набутку минулих поколінь (у літературі – організації "ВУСПП" і "Молодняк"), але й були творці, які вважали, що нову українську культуру треба будувати на основі національних традицій з урахуванням найкращих здобутків чужих культур (у літературі – "наокласики", група "Ланка", "Вапліте", в мистецтві – школа Нарбута, бойчукісти). Причина такої поляризації – приплив у культуру після революції хвилі нової інтелігенції, здебільшого відданої новому ладові, але замало освіченої, щоб переборити дитячу хворобу ламання й нищення всього, що було створене до них. Війна першої течії з другом забрала багато сили в молодій пореволюційній українській культурі і скінчилася трагічно для обох. У подальші десятиріччя усталилась одна модель, директива, відхилення від неї було неможливо.

7. Про 20-ті роки вже мовилося, а в часи культу варіантність моделей розвитку культури для жодного з народів СРСР була неприпустима.

8. За всі часи? Такі впливи навіть важко перерахувати в анкеті. Коли ж ідеться про ХХ сторіччя (П. 10), то це вплив імпресіонізму (Коцюбинський, Кобилянська, Яцків, Дніпрова Чайка), трохи пізніше –

символізму (ранні Тичина, Я. Савченко, Слісаренко), й футуризму (Семенко, Шаурупій, ранній Бахан). У 60-ті роки помітний був вплив не напрямків, а окремих літератур та імен, і майже все опосередковано через російський переклад - французької поезії, Лорки, латиноамериканського роману.

9. Українська культура була відкрита впливові зарубіжних інтелектуальних течій в перші три десятиріччя ХХ ст. і частково в 60-70 років і повністю в останні два-три роки.

11. Про внесок української культури в європейську, а тим більше в світову, говорити важко, її там майже не знають. Нодо окремих творців: у 10-20 роки в деяких країнах Європи була популярна драматургія Винниченка. В Німеччині деякі його п'єси не сходили з кону роками. Та чи лишили вони там тривалий слід, не знаю. Великий резонанс у світі мала творчість Арипенка, але вже тоді, як його, власне, не назвали за українського скульптора. У 20-ті роки в багатьох країнах світу здобула славу й лишила свій слід українська ніска сонцями зусиллям Кошиця. І, нарешті, колективний вплив на світове кіно має Довженко. Італійці називали його Гомером нашої доби і в 30-ті роки казали, що їхній неореалізм в естетичному плані найбільше наближує його.

III.

1. Сумно, але правда: українську культуру за кордоном знають погано, а навіть ту, яку знають (фільми Параджанова, Іллєнка), сприймають як явище не української радянської культури, а просто радянської або й російської. Українську музику й мистецтво, наскільки явні відомо, за кордоном ніхто не популяризує, а зусилля наших видавців стимулюються тим українську літературу поки що ніхто не читає.

Всередині країни після соціалістичних років, коли різко зменшилося число української інтелігенції, основного споживача культури, став помітний спад наслідків української мистецтва, особливо поезії. Проте є ряд письменників, цікавість до яких постійно тримається на високому рівні: Микола Костомар, Гончар, Загребельний, Іванчук, Валерій Кавчук.

2. Нарозуміло, про що йдеться: про нові напрми мистецтва? Спадають на думку тільки два таких напрми: кіно й естрада, яка не може замінити усної народної творчості, що відмерла в нашому сторіччі.

3. Наявність читача, слухача або глядача завжди була і є важливим для всіх напрямів мистецтва - і з погляду психологічного, і навіть з матеріального, але, мабуть, вона все-таки не є вирішальною, що видно хоча б ось із чого. Останніми роками, як уже мовилося вище, накладаи поетичних книжок спали до сміховинного рівня, до тисячі-двох тисяч прикирників, а проте в цей час з'явилася ціла когорта прекрасних поетів - Ринарук, Чернілевський, Герасим'юк, Малкович, Андрухович, а вже не кажу про поетів середнього покоління, що почали писати давно, але з металевими від них причин як тепер з'явилися перед читачем: Голобородько, Воробйов, Сачанко, Кордун. Отже, це гальмо

все-таки не може спинити живого культурного процесу.

4. Як уже мовилося, негативні явища останніх десятиріч призвели до скорочення числа української інтелігенції, а отже й до зниження її рівня як реципієнта культури. На сьогодні самі творці набагато відкритіші до нових художньо-естетичних та інтелектуальних течій, ніж ті, для кого вони творять. Це видно хоча б із дискусій, що розгорілася недавно навколо поезії так званих "метафористів", - а ними є мало не всі названі вище поети.

5. Протягом десятиріч художників-творців стільки повчали, били ні-защо, привселюдно палячили, що з них давно спав ореол проводарів і пророків, вони стали в очах народу блязнями, які зобов'язані розважати його і які мають приймати з подякою кожну нагірку, висловлену всіма, хто тільки захоче її висловити.

6. Починаючи з тридцятих років на становище вторинності, другорядності українську культуру постійно спихала офіційна пропаганда сталінських тезов про "старшого брата" й тими обмеженнями, які були їй накинуті. Мамчи незрівнянно менші духовні й матеріальні можливості порівняно з російською, українська культура, до того ж, була позбавлена права бодай на крок відступити від стайки, вже прокладеної нею. Тому в українську культуру йшли люди або свідомі свого патріотичного обов'язку, або ті, які відчували себе неконкурентоздатними в російській культурі. А проте в часи більших і менших відлиг українська культура робила все, щоб той свій патріотичний обов'язок виконати.

IV.

1. Вже вже мовилося, що після революції відбулося найбільше поповнення лав української інтелігенції, а головне, що це була якісно нова інтелігенція, не лише гуманітарна, а й наукова, технічна, виробнича і так далі, - одне слово, вона охоплювала всі ланки суспільного життя, тобто могла забезпечити нормальне, повнокрове існування культури і як творець і як споживач її. Але в тридцяті роки українську інтелігенцію майже все було винищено, і більше у всіх своїх складниках вона ніколи не поновилася. Щоправда, деякий приплив технічної, а особливо наукової інтелігенції відбувся після приєднання Західної України, але в 40-ві роки до цієї інтелігенції серед німців і напівінтелігентів Східної України свідомо виховували неприязнь і остерогу як до чогось ворожого чи бодай непевного, що, звичайно, паралізувало її функції. Пізше її скорочення - про це також мовилося вище - відбулося в 70-ті роки. Звичайно, невелике поповнення йде весь час, але недостатнє.

2. Тільки завдяки нашій інтелігенції ми маємо те, що ще маємо.

3. У 20-ті роки, мабуть, найбільший вплив на свідомість української інтелігенції з письменників мав Хвильовий. З представників гуманітарних наук як учений і організатор наук найвпливовіший фігуров міг стати Грушевський, але не став, бо мав вплив тільки на страшне покоління інтелігенції, молоде ж, настроєне революційно, пам'ятаючи його політичну діяльність у роки громадської війни, ставилося до

нього не дуже прихильно. Про 30-ті й 40-ві роки, коли вплив на людські душі формувався офіційними каналами, говорити не доводиться. В 60-ті й 70-ті роки найбільший вплив на українську (а не аросійську) інтелігенцію мала поезія Ліни Костенко, Симоненка, Драча, Вігрянського і критика Дзвби. Пізніше до цього додалася проза Григора Титвинника, а останнім часом — публіцистика Бориса Олійника, Царбака, Плациди.

4. Як на мене, це поезія "Галілей" Плухника й модернізм Довженка.

5. У 20-ті роки та частина і старшої, і молодшої інтелігенції, що уявляла собі модель нової культури як синтез традиції з сучасністю, безперечно усвідомлювала себе спадкоємцем попередників. Мені здається, що навіть у найтяжчі часи ця нитка ніколи не уривалася, ніколи й замовчували багато чого, але ж не все, серце, не глухе до культури, завжди могло знайти в небутку попереднього покоління те, що варто було взяти й понести далі.

6. Обставини, за яких формувалась і діяла українська інтелігенція в ХХ сторіччі, не давали їй змоги грати роль "останньої інстанції", але "творчим людським духом" вона все-таки була, якби вона не ліпила ті душі, наша культура сьогодні лежала б облоєм.

У.

1. Проблема багато, але вони зникли не в останню чергу нерозв'язаним чому, що інтелігенції або не давали права голосу, або не слухали її.

2-3. Основна проблема з тих, що зникли нерозв'язані, — надання українській мові й культурі того статусу, який належить їй за конституцією. Інтелігенція робить багато, щоб розв'язати цю проблему, і її праця дає певні наслідки, хоч вони ще й не такі, як хотілося б.

4. Порівнювати здобутки українських письменників зі здобутками російських просто некоректно. Це все одно, що взяти двох художників, дати їм пензлі в руки, але одному зав'язати очі, а тоді порівнювати їхні картини. Не розумію тих, хто відбирає право боронити українську літературу в людей, які в тяжкі для неї часи прекрасно існували й отримували премії. По-моєму, спершу треба говорити про право напесника, а тоді вже про право оборонця. Адже напесник у ті часи також прекрасно існував і отримував премії.

Євген Попович

Петро Гуменюк Вертеп

Головні політичні напрямки на Лемківщині в міжвоєнний період

/короткий історичний нарис/

У міжвоєнний період впливи серед лемківської громадськості змагались чотири основні політичні течії: українська, москвофільська, староруська та урядова. У цьому нарисі схарактеризовано тільки три перші течії, як такі, що виводяться зі спільного руського пня.

Події I світової війни, а особливо австрійський терор 1914–1918 років, поважно послабили значення сильної перед війною москвофільської орієнтації (репресовані були також староруси), а зросла позиція українського руху. Після розпаду Західноукраїнської Народної Республіки Лемківщина прийняла значну частину поселенців зі Східної Галичини. У тому ж часі проходила реорганізація Греко-католицької церкви. Вакантні парафії займали священники наймолодшого покоління, які свою політичну свідомість формували безпосередньо під впливом національно-визвольного здвигу українців 1917–1921 років. Посади сільських вчителів займали також діячі українського національного руху.

З другого боку виникло протилежне явище. На Лемківщину вертали колишні москвофільські активісти. Поверталися вони з легендою Талергофу і православія — вартостями-символами, вимученими в ім'я свободи Лемківщини. Їхні постанки були ажурно антиукраїнські, тому що за свою трагічну воєнну долю обманувачували вони своїх партійних противників, себто активістів національної (української) партії. Значна їх частина піддалася під вплив російської політичної еміграції в Польщі. Інші, у наслідок еволюції у москвофільських колах міцно ставали на ґрунт лояльності відносно польської держави.

У к р а ї н с ь к и й р у х

Розвиток українського руху на Лемківщині був ґатований адміністративно-урядовими чинниками. З Лемківщини усувано українську інтелігенцію. У 30-ті роки консистор Апостольської адміністрації Лемківщини в тісному порозумінні з органами державної влади зіів акцію усування священників — активістів українського руху, а державна влада закривала культурно-освітні установи, перш за все читальні "Просвіти", а також ребили труднощі у розвитку гуртків "Рідної школи" та "Сільського господаря".

Незважаючи на ці труднощі українське життя послідовно розвивалось. Спеціально для потреб Лемківщини у Львові утворено Лемківську комісію (1932). Комісія постачала на Лемківщину літературу видану українською літературною мовою — в основному книжки з серії "Бібліотека Лемківщини" та часописи, в основному "Нашого Лемка", першим редактором якого був Петро Смеречанич з Свіржови Руської. Комісія опікувалась також лемківською шкільною молоддю, допомагаючи їй поступити до середніх та вищих шкіл. Для зорганізування господарського життя створено у Львові Союз

українських кооператив — ревізійну установу для торгівельних кооперативів.

Українське національно-демократичне об'єднання /УНДО/

З-поміж українських політичних партій насильніші впливи на Лемківщині мало УНДО. Не був це, однак, рух суто політичний, а радше співпадаючий з програмою УНДО. Вели його греко-католицькі священики і вчителі. Найкраще був організований в сяницькому повіті /о. П. Андрейчук, В. Блавацький, С. Ваньчинський/. У короснянському повіті найсильніші впливи УНДО були в селах так званої Лемківської енклави в північній частині повіту. У повітах західної Лемківщини український рух розвивали греко-католицькі священики: о. І. Качмар, о. Ю. Плешкевич, о. С. Дмитришин і інші. До символічного значення дійшла організація "Будова України", яку заснував о. Юліян Плешкевич з Маластова. Діяла вона в 30-х роках. До найбільш активних українських вчителів належали: В. Звірик зі Святкової Великої, Г. Костюк з Кункової, А. Ніщота зі Снітниці та інші.

Програма УНДО відносно Лемківщини була окреслена в резолюціях, прийнятих на загальнолемківській нараді в Сяноці 14 травня 1936 року. У нараді взяло участь 184 делегати з усієї Лемківщини та представники Українського парламентського представництва /Челевич, Витицький/.

Резолюції наради:

1. Загальнолемківський з'їзд в Сяноці заявляє, що Лемківщина вважається нерозривною частиною єдиного українського народу і жодні зусилля не зможуть відірвати її від українського плея.
2. /.../ з'їзд вважає, що Українське парламентське представництво є представництвом Лемківщини і єдиним, що може представляти її інтереси. Висловлює повне довіря та визнання за дотеперішню працю.
3. /.../ з'їзд передає сяницьке поздоровлення Й.Е. кир Йосафатові, перемиському єпископу і стверджує, що греко-католицьке духовенство спричинилось в основному до національного і релігійного відродження Лемківщини.
4. /.../ з'їзд вимагає, щоб розв'язати Апостольську адміністрацію для Лемківщини, а коли б цього не сталося — поставити на її чолі греко-католицького священика "української національності, людину ідейну.
5. /.../ з'їзд домагається, щоб велось навчання української мови, українських підручників та українських вчителів у лемківських школах.
6. /.../ з'їзд підкреслює, що лемки повинні мати право купівлі землі під час парцелювання усіх земельних власностей та вимагає праці для українських робітників у місцевих промислових підприємствах.
7. /.../ з'їзд закликає лемків до праці в українських культурно-освітніх установах, до боротьби за свою національну сутність у рядах і під керівництвом УНДО й просить весь український народ та лемківську еміграцію з-поза Лемківщини, щоб інтенсивно допомагала Лемківщині". /зворотній переклад з польської мови — ред./

Вагомий вплив на розвиток української національної свідомості серед лемків мали українські часописи, які розповсюджувала інтелігенція:

"Наш Лемко", Львів 1934-1939 — часопис пов'язаний з Лемківською комісією,
"Нова Зоря", Львів 1926-1938 та Станіславів 1938-1939, орган Української Християнської організації /УХО/.

"Діло", Львів 1918-1939, часопис пов'язаний з УНДО.

"Бескид", Перемишль 1931-1933, часопис пов'язаний з УХО.

"Український Бескид", Перемишль 1933-1939, часопис пов'язаний з УХО.

"Нива", Львів 1918-1939, греко-католицький громадсько-релігійний часопис.

"Мета", Львів 1931-1939, греко-католицький громадсько-релігійний часопис.

Москвофільський рух на Лемківщині у міжвоєнний період був продовженням галицького москвофільства. В середині 20-х років сталися у ньому значні ідеологічні зміни, коли витворилися дві протилежні течії: російська та пропольська.

Руська селянська організація /Р.С.О./

Р.С.О. повстала в червні 1928 року. У наслідок заходів російської еміграції була поглинута, на правах автономної одиниці, Російським національним об'єднанням. Р.С.О. була найкраще зорганізованою на Лемківщині політичною партією. Головним її органом був Центральний совет, у склад якого входили активні діячі з Лемківщини: Т. Войтович з Устя Руського, І. Басалига з Кункової, В. Дубец з Флоринки, в. К. Чайковський з Мшани та інші. На повітовому рівні були районні комітети, а низовими ланками були сільські комітети.

Ідеологія Р.С.О., хоч організація мала значні впливи на Лемківщині, була слабо відома загаломі лемків. У своїй основі вважала вона, що існує лише одна "руска" нація, яка розчленовується на три народи: російський, український та білоруський та існує незалежна мова цієї нації — російська. Згідно з цією ідеологією українська мова має право буття як регіональна мова даної частини "руської" народності, а український народ має право мати власну державу, але не має права мати "государства" — воно може бути тільки російським.

Р.С.О. постійно опувала Товариство імені Михайла Качковського — культурно-освітню установу, що існувала від 1874 року — та Ревізійний союз руських (русских — ред.) кооперативів А мала акцію закладання низових комірок таких установ: читальні ім. Качковського, торгівельних кооперативів та пожежних команд "Заверженці".

Напрямки політики Р.С.О. відносно Лемківщини були прийняті на загально-лемківських з'їздах у Горлицях (15. X. 1932) та в Сяноці (18. II. 1933). У їх роботі взяли участь провідні активісти Р.С.О.: Й. Сіокало з Горлиць, О. Гнетишак з Криниці, Q. Перелом з Дуклі, М. Музичка з Сянока та інші. Утворено окремо для західної і східної Лемківщини, Лемківські комітети. На пропозицію в. К. Чайковського опрацьовано проєкт роботи Загальнолемківського крайового комітету, який мав би координувати діяльність горлицького і сяницького комітетів. При обох комітетах створено секції: фінансову, кооперативну і культурно-освітню, а в Горлицях шкільну секцію М. Трохановський, І. Русенко).

Р.С.О. у безпощадний спосіб поборювала український національний рух, як такий, що був незалежний від російського і водночас рішуче домогалась від органів польської влади виконання домагань з ділянки господарського (економічного) і культурно-освітнього життя, наприклад розвитку російського шкільництва. До утвореної в 1933 році організації Лемківський Союз віднеслася негативно, додаючи в її програмі прояви сепаратизму.

Р.С.О. утримувала два пресові органи. Офіційний був "Руський голос" (Львів 1928-39), що видавався російською мовою. Був це водночас пресовий орган Російського національного об'єднання в Польщі. Популярним часописом для престолія була "Земля і воля" (Львів 1928-1939), що виходив українською мовою і був широко розповсюджуваний аж до початку другої світової війни. Дещо меншу популярність мала "Наука" (Львів 1927-1939) — пресовий орган Товариства ім. М. Качковського.

Міжвоєнний староруський рух уформувався внаслідок переоцінення всеруської ідеї. Старорусини стали на ґрунт лояльності до польської держави, не ототожнюючись ani з російським, ani з українським народом. Умовою їхнього існування було тісне підпорядкування польським державним інтересам.

Руська аграрна організація (Р.А.О.)

Утворено її в 1927 році як руську аграрну партію і від початку свого існування була марионеткою в руках урядових кіл, відіграючи чітко окреслену роль у польській національній політиці відносно українців. Партію очолювали М. Бачинський та о. Яворський, оба посли, обрані з проурядового списку ББВР. Р.А.О. вела господарську і культурно-освітню працю у дуже малому масштабі, незважаючи, що мала економічну установу — Центральний союз кооперації та повністю заволоділа львівським Народним домом, який діяв від 1848 року. З огляду на елітарний характер партії її впливи серед широких верств населення були мізерні, а українські часописи просто писали, що Р.А.О. існує фіктивно. Пресовим органом партії був "Голос Народу" (Львів 1923-1931), який нападав як на український рух, так і на Р.С.О.

Лемківський Союз (Лемко-союз)

У 30-і рр. Лемківщина була останнім форпостом староруського руху в Речі Посполитій. Серед лемків була розповсюджена руська свідомість, хоч на цій іншій території, де проживало українське населення царювала українська національна свідомість. В таких умовах Лемківщина була основною територіальною базою для староруської Р.А.О. та москвофільства. З другого боку, була це найдалі висунута на захід частина української території, що від півночі шклинивалась у суцільну територію польського посадництва і з цієї ж те причини була призначена до повної колонізації. Згідно з напрямками польської національної політики треба було Лемківщину відрізати від всяких українських і російських течій, а після зробити все, щоб постала лемківська організація, лояльна відносно польської держави.

Лемко-союз був утворений у грудні 1933 року на загальнолемківському з'їзді у Сяноці. Ініціатором цього заходу був М. Бачинський, лідер Р.А.О., який діяв у тісній співпраці з урядовими колами. Програму Лемко-союзу окреслили резолюції сяницького з'їзду, які у багатьох пунктах співпадали з програмою Р.А.О.:

- вимога негайного утворення окремого єпископства для Лемківщини;
- прохання до уряду про видання акту про заборону українському вчителю та священикам ведення шкідливої агітації в школах і церквах;
- "З'їзд повністю одобряє дотеперішній напрямок політики послів Бачинського й Яворського та виражає почуття лояльності й глибокої вірності Панові Президентові Р.П. і Панові Маршалкові Пінсудському".

Водночас утворено пресовий орган Лемко-союзу "Лемко" (Новий Санч 1934. Криниця 1934-1936, Львів 1936-1939.)

До правління Лемко-союзу увійшли, між іншими, Ярослав Сіокало та Орест Гнатишак — активні діячі Р.С.О. (!), що було яскравим проявом їхньої політичної самостійності. Тішили вони себе надією, що матимуть можливість реалізувати власну лемківську програму. Ці перетворення в політичній поставі деякого з-поміж лемківських активістів отримали водночас теоретичну базу, яку опрацював Владислав Вельговський, чиновник від спеціальних завдань

при Президії Ради Міністрів. Була вона викладена в праці під заголовком "Лемківська політична думка" ("Myśl polityczna Lemkowska"), (1933), у якій автор написав: "Лідери лемківського руху зрозуміли, що з буття навіть найсміливіших сподівань українців українська держава спиратиметься на Сян, — завжди Лемківщину залишить в межах Речі Посполитої Польської. Лемкам з огляду на їхнє географічне положення суджене до віку співжити з польською держааністю."

Здійсненя самостійної політики виявилось неможливим. На перешкоді стала перш за все, ведена урядом продержавна політика відносно лемків; саме для здійснення її був створений Лемківський союз. Організація ця незабаром сталась об'єктом нападок як з боку української преси, так і Р.С.О. Зокрема Р.С.О. розкривала її угодницький відносно держави характер та дискредитувала її у лемківському середовищі. Лемко-союз залишився політичною організацією без ширшої громадської бази, а її керівники, бачачи все чіткішу колонізацію з боку уряду, лавірувала між державою, а Р.С.О.

* * *

Вибух другої світової війни докорінно змінив співвідношення політичних сил на Лемківщині. Р.С.О., яка існувала тільки структурально (важко гадати, щоб концепція російського государства промовила до загалу лемків) різько тратила значення, старорусини по традиції залишались лояльними, а український рух використав можливості розвитку в рамках Українського центрального комітету. Виселення лемків в 1945-1947 рр. було причиною їхнього розпорошення, а відтак і відкрило новий етап їхньої історії.

Ярослав Мокляк

Андрій Гуменюк ххх

Українське шкільництво на Лемківщині в першій половині ХХ століття

*Пам'яті Батька, який навчив мене розділяти любов між
Україну й Лемківщину*

Навпринці ХІХ ст. Лемківщина була найбільш відсталою щодо освітнього рівня частиною Галичини. Масовим явищем була неписьменність, шкільна мережа була дуже рідкою, у школах здебільшого одно- або двокласних, учителювали люди, яким правильне писання й читання давалося з деякою трудностю. Тим-то не дивно, що випускниками народних шкіл Лемківщини були дуже часто неграмотні, у найкращому разі напівнеграмотні. Як прикладом попереступався судовими даними із сяниського округу за 1902 рік. Він налічував 130 сіл, у цьому числі у 24 селах взагалі не існувало шкіл, у 18 вони не працювали, і цікаво те, що всі вони знаходилися в лемківській частині округу. Тому-то нічого дивного, що лівова частина з-поміж заведених у офіційний облік 29332 неграмотних, при 30244 мешканцях округу, була лемками. До моменту спалаху I світової війни ситуація в тій ділянці, зокрема якщо дивитися про кількість шкіл значно покращалася. Проте на 97 безшкільних гмін Західної Галичини в початковому році 1911/12 аж 67 припало на українські села православного, сяниського та ліського шкільних округів.

Лемківщина становила ту частину етнічної української території в Галичині, у якій організоване українське національне життя поклиалося хтось чи не найпівнішше, зустрічаючи при тому дуже серйозний опір з боку неосвічених лемків. Українські освітні установи виникли на Лемківщині щойно в кінці ХІХ ст., переломним був тут рік 1892, коли-то у селі Одрехова засновано першу на Лемківщині читальню "Просвіти". Слід звернути увагу, що хоч-таким чином перед 1914 роком ця установа завоювала найсильніші позиції не на східній, а на західній Лемківщині, особливо в Новосанчівському повіті. Саме в Новому Санчі 1902 р. засновано перший відділ "Просвіти", який у 1904 р. мав вже 118 членів. Ураховуючи лемківські умови, цей відділ зів активну працю, заохочувався українською бурсою в Новому Санчі, деякий час видавав часопис "Підтримний дзвін" функціонування бурси мало незвичайно велике значення для розвитку української національної свідомості в тому повіті. У ній панувала національний дух і стала вона, за словами автора, москофільської "Історії Лемківщини" "гніздом українізації й провокації лемков" ще й виходячи "панегатів и конфідентів".

У наступному році виникли ще два відділи – у Яслі та Сяноці. Однак вони не були такі активні, як сянчівський. Тільки в Сяноці ведено подібно як в Новому Санчі бурсу. Крім названих бурс існувала ще інша, заснована 1910 р. "Рідною Мовою" в Герлицях. Ця установа керувала єдиною на Лемківщині неpubлічною українською школою в Заваді Романівській.

Попри ті безсумнівні успіхи "Просвіти", а й поготів "Рідна Школа" мали перед 1914 роком доволі малі впливи. Натомість вагомим був доробок москофільського Товариства ім. Качковського. Згадаймо лиш, що в 1912 р. на Лемківщині функціонували 22 читальні "Просвіти" і аж 102 читальні ім. Качковського.

Табела 1

школи українські	кількість шкіл	
повіт	нав. рік 1911/12	нав. рік 1922/23
Новий Торг	1	2
Новий Санч	23	25
Горлиці	27	31
Грибів	16	15
Ясло	9	6
Коросно	12	12 /нав. рік 21/22
Сянік	54	56 /---/
Лісько	31	34 /---/
усього	173	181

Початкова фаза польської адміністрації на Лемківщині не принесла істотних змін щодо кількості українських шкіл. Незмінним залишився той рівень їх організованості, бо й надалі серед українських шкіл переважали одно- й двокласні (у Краківському воєвідстві 77 таких шкіл на 79, а в трьох повітах Львівського воєвідства 96 на 102 школи)..

Зміни у сфері вжиттєвості української мови у школах Лемківщини почалися знову в 1924 р., коли-то почалося запровадження двомовної /утраквістичної/ системи навчання у школах національних меншостей на т.зв. Східних Кресах. Напочатку ця акція охопила тільки східну частину Лемківщини, що входила до складу Львівського воєвідства. Доволі активний на Лемківщині процес запровадження двомовної системи навчання не проходив натомість у Краківському воєвідстві, бо закон про утравкізацію не поширювався на це воєвідство. Через це в тій частині Лемківщини, що належала до нього в навчальному році 1927/28 працювало 79 шкіл з українською мовою навчання й тільки 3 двомовні. Значні зміни в тій ділянці мали місце знову в 30-х роках паралельно із змінами польської політики щодо Лемківщини.

Українські культурні й освітні організації не надто цікавилися Лемківщиною як у австрійську добу, так і в перші роки II Речі Посполитої. Такий стан, користуючись тонкою опікою адміністрації, використали для поширення свого впливу всілякі москвофільські й староруські установи. Особливо дивною була постава львівської централі "Просвіти". Вона майже зовсім не цікавилася Лемківщиною, а попомогу їй зводила до посилення тамтешнім читальням книжок, які не мали покупців на іншому терені. Така інертність "Просвіти", а крім цього протилежні заходи з боку влади й москвофілів разом з не надто високим рівнем національної свідомості серед лемків і браком розуміння значення освіти спричинили те, що мережа "Просвіти" далеко відбігала від існуючих на Лемківщині можливостей у цій ділянці. Якщо на східній Лемківщині передусім у Сяніцькому повіті впливи цієї установи помітно переважали над впливами москвофільських читалень Качковського, то прямо відмінною була ситуація на західній Лемківщині, де у 1929 р. було тільки 18 читалень "Просвіти", причому більшість у Новосяничівському повіті. Їх майже не існувало в повітах Горлицькому та Ясельському.

Тільки в 1932 р., завдяки заходам малої групи лемківських діячів створено т.зв. Лемківську комісію, яка мала зайнятися розбудовою мережі читалень на Лемківщині та розгорнути українську культурно-освітню діяльність. На жаль, з нежалежних від неї причин вона не змогла виконати цих завдань. Однак у

одній ділянці досягла успіху. Слід тут зазначити, що одною з причин національно-освітньої відсталості Лемківщини був брак лемківської інтелігенції вихованої в національному дусі. Навчання лемків здебільшого кінчалось в одно-двокласній школі. Не у всіх була можливість закінчити початкову школу, нестача матеріальних засобів та брак розуміння з боку батьків найчастіше внеможливіювали науку в гімназії, не згадуючи вже про вищу школу (єдиним винятком було тут село Лосе, з-поміж його мешканців, розбагатілих на торгуванні дьогтьом, в міжвоєнний період понад 20 закінчили вищі й вчительські школи). Щоб створити лемкам відповідні умови для навчання в українських середніх школах Лемківська комісія призначила їм стипендії. У результаті вже 1933 р. в українському ліцеї в Перемишлі навчалось 14 лемків. До речі, тодішній директор цієї школи Ст. Шах не те, що цікавився цією kwestією, але й сам під час своїх мандрів Лемківщиною набирав учнів до своєї школи. Він створив навіть у ліцейській бурсі окремий відділ для лемків.

Тридцять років попри розвиток національної свідомості серед лемків особливо не сприяли намаганням охопити його організаційними рамками. Після-травневий уряд від шораз гострішу антиукраїнську політику, її наслідки відчувалися найбільше на Лемківщині, де крім причіпок адміністрації до українських організацій польська влада створювала агентури "Лемко-союзу", організації виступаючої під прапором лемківського сепаратизму.

За ціль прийнято колонізацію лемків. Згідно з тим наміром міністерство віросповідань і публічної едукції опрацювало спеціальні директиви щодо шкільної політики на Лемківщині. У них стверджено, що шкільна мережа цієї території повинна складатись передусім з найнижчих шкіл. Кращі школи повинні бути тільки в тих місцевостях, де проживало багато польської людності. Усі загальні школи збірного характеру мали поступово спольшуватися, а кожна нова школа мала бути польською.

Здійснювання згаданих директив почалося від загальної акції запровадження двоємовної системи в українських школах Краківського воєводства — утравізації. Проведено її настільки справно, що вже в навчальному році 1933/34 на західній Лемківщині було 87 двоємовних шкіл і лиш 2 українські. Ці заходи супроводилися творенням мережі одно-двоєкласних шкіл у всіх українських селах. У всіх новостворених школах навчання велось польською мовою, а в деяких відбувалася ще наука лемківського діалекту. Учителювати в цих школах могли тільки поляки. Через те, що вони здебільшого не знали української мови, а куди вже лемківського її діалекту, навчання велось тільки польською мовою. Унаслідок такої політики лишень в лемківській частині сьніцького шкільного округу кількість учителів-поляків збільшилася з 67 у 1930 р. до 110 в 1936 р. Разом із збільшуванням числа учителів-поляків здійснювано акцію "виживання" учителів-українців з існуючих уже шкіл. Цей процес набув особливо великих розмірів на західній Лемківщині, звідки в принципі знято з посад майже всіх національно свідомих педагогів, залишаючи лишень т. зв. "санаційних русинів".

До змагань у напрямку відірвання лемків від їх українського корення влада вирішила використати невелику групу лемківських інтелігентів, які мали за завдання висунути ідею "лемківської нації". На освітній ниві для здійснення тих намірів використано вчителів з Криниць М. Троханівського. Він, виконуючи доручення влади, склав "Лемківського букваря" й читанки для 1 - 2 класів. Його буквар був докладною копією польського букваря, матеріал подавався латинізованою лемківською говіркою з околиць Криниць. Підручники Троханівського запроваджено у школах, де від навчального 1933/34 року почалося навчання "реформованої" ним лемківської говірки замість навчання української мови. Найжвавіше проведено це в Краківському воєводстві, тут уже в наступному році в усіх школах, де досі відбувалося

Краківське восвідство

навчальний рік	школи з українською мовою навчання	польські школи з навчанням української мови	польські школи з навчанням лемківської говірки
1921/22	79	-	-
1927/28	79	3	-
1929/30	63	17	-
1933/34	2	87	-
1936/37	-	-	97

Побіч вищезгаданих заходів щодо шкільництва почалася паралельна акція, що прямувала до знищення діючих на Лемківщині читалень "Просвіти". Влада поспішала тут дуже, бо від кінця 20-х років "Просвіта" почала перемагати в змаганнях з читальнями ім. Качковського. Узагальнюючи, можна сказати, що московільські установи об'єднували переважно людей старшого віку, натомість молодь віддавала вже перевагу українському товариству. На жаль, репресії з боку влади не все дозволяли тим нахилам перетворитися в заснування нових читалень. Усе ж таки, хоча й протягом короткого часу, читальні "Просвіти" творено навіть у тих селах, які досі вважалися твердими московільцями, згадати б тут хоча Євряву Руську.

Однак держава мала в тій ділянці послідовну політику, зокрема в Краківському восвідстві. У 1932-36 рр. проведено поступову ліквідацію читалень новосанчівського відділу. Якщо в 1934 році на західній Лемківщині працювало ще 18 читалень (11 у Новосанчівському повіті, 5 у Горлицькому, 2 у Ясельському), то двома роками пізніше усього лиш 5. Краша ситуація була на східній Лемківщині, мережа читалень була тут гущіша (у 1934 році Короснянський повіт — 2, Саніцький — 47, Березівський — 13, Ліський — 47). Тут аліквідовано читальні не сразу, а окремо (н.пр. Вислік, Ославця), як претекст використовуючи надмірні впливи у них чи то комуністів, чи то Організації українських націоналістів (ОУН).

Паралельно до цього проти "Просвіти" виставлено діяльність "Лемко-Союзу". У селах, де назване товариство мало дуже відчутну перевагу над впливами московілів, засновувано читальні ім. Качковського. Допомогала тут адміністрація й прислані активісти "Лемко-Союзу". Унаслідок суперництва цих таборів часто виникала ситуація притаманна раніше відносинам на лінії православні — греко-католики. Так було, наприклад, у селі Красна, що було розположене серед лемківського острова між Коросном і Стрижівом. На побудову в ньому Українського народного дому московіли, підтримувані владою, відповіли власною установою. У результаті "в селі почалася завзята братовбивча боротьба поміж московілами й українцями. В поодиноких родинях повставали опуперчки й сварні..., діти-українці не хотіли з дітьми-кацапами сидіти побіч себе в лавці..." Невзабарі в читальні почалися поліційні обшуки "акінци староство розв'язало всі українські установи в Красній". (Коростянський І. "Замішанці", Календар Альманах на 1940 рік, Краків 1940, стр. 53).

У лемківському селі інтелігенцію репрезентували по суті дві групи — учителі й священики. Ті останні у селі вважалися непохитними авторитетами,

а їх погляд на національну справу часто був законом для більшості вірних. Оскільки до моменту спалаху I світової війни майже весь греко-католицький клир підтримував освітню програму читалень ім. Качковського, то в роки II Речі Посполитої ситуація зазнала істотних змін. На Лемківщину прийшли молоді священники зорієнтовані дуже національно, завдяки їх енергії у багатьох селах в байдужих до національного визначення, а то й москвофільських почалеся українське національне життя. Як приклад можна тут указати парохів сіл Тарнавка й Вислік біля Риманова о. А. Злупка, у цих селах до його приходу не існувало ніяких українських установ, а завдяки його заходам створено читальню "Просвіти", відділ "Сільського Господаря" та Товариства "Луг".

Однак у цій ділянці, подібно як і в інших уже названих, в 30-ті роки сталися некорисні зміни. Вони почалися разом із створенням Апостольської адміністрації Лемківщини (1934). Уже перший її адміністратор майже на 50% змінив склад священників у парафіях, надаючи перевагу священникам з антиукраїнськими поглядами. Його наступник Й. Полянський заборонив використовувати приходські домів для діяльності читалень "Просвіти". Усіляка поміч надавалася натомість читальням ім. Качковського, новий адміністратор виклав на будову будинку цієї читальні в Криничі 5 тисяч злотих.

Після закінчення воєнних дій на території Лемківщини українські ділячі зразу почали відновляти українське шкільництво. Перші школи відкрито ще у вересні 1939 року завдяки спонтанним заходам лемків в повітах Сяніцькому й Ліському. У pozostaх повітах школи відкрито в жовтні-листопаді, після відходу з них німецького війська. Українські школи почали працювати також в будинках, які раніше (до I IX 1939 року) займали польські школи. До кінця жовтня навчання почалося в усіх селах, де проживали лемки та в селах, де були вони переважуючою частиною людності. Нові школи між іншим створено у Фолюшу (115 дітей), Перегримці (180 дітей), Мшані (120 дітей).

Оскільки в селах з перевагою лемківського елементу не було труднощів зі змінами шкіл на українські, то в мішаних селах були конфлікти між поляками й українцями за право на користування шкільним будинком. Особливо гострі конфлікти мали місце в тих місцевостях, де новостворена українська школа займала спільний з польською будинок.

Побіч із використанням давніх польських шкіл з навчанням української мови (навчання гетьрки припинено в навчальному році 1938/1939) або творенням з них окремих українських шкіл створено також певне число нових шкіл, передусім у повітах Горлицькому, Ясельському та Короснянському. У інших повітах кількість українських шкіл дорівнювала більш-менш кількості польських шкіл з навчанням української мови (стан до вересня 1939 року). У Новосанчівському повіті створено н.пр. тільки одну нову школу в Чачеві, тобто число шкіл тут збільшилося тільки до 39.

українські школи в навчальному році 1939/40

повіт	кількість шкіл	кількість учнів	кількість учителів
Ясло			
Горлиці)	68	6984	69
Коросно)	48	5278	73
Березів			
Сянік (1943 р.)	55	7227	111
усього	171	19489	253

Крім створення українських шкіл відновлено діяльність "Просвіти", засновано теж Українське освітнє товариство.

Натомість незвичайно історичні зміни пройшли в ділянці українського по-надпочаткового шкільництва. Перед 1939 роком на Лемківщині не було ні одної школи цього типу. Після вересня 1939 року Лемківщина вкрилася мережею різних професійних і рільничих шкіл. Центром цього шкільництва став Сянік, де в 1942 році працювало 6 шкіл з 438 учнями. На терені повітів: Сяніцького, Горлицького, Ясельського й Новосанчівського функціонувало 13 обов'язкових рільничих шкіл. Проте найбільше значення мало створення в Криничі (1940) єдиного в усій Генеральній Губернії українського вчительського семінаря. За чотири роки його існування навчалось в ньому понад 300 молодих лемків, переважно з Новосанчівського, Горлицького й Ясельського повітів.

Поразка Німеччини й відхід німецького війська з території відкрив останній етап історії українського шкільництва на цій землі. З німецькою армією емігрувало на Захід багато вчителів, що мало те ж своє значення.

Польська влада не створила на Лемківщині, від моменту свого приходу, ситуації, яка сприяла б відбудові українського шкільництва. Усе-таки були такі спроби. Їх зробив створений у лютому 1945 року Селянсько-робітничий комітет Лемківщини. Завдяки його зусиллям в березні працювало 36 українських шкіл, а в квітні 48 (на західній Лемківщині, переважно в Горлицькому повіті). Ці школи проіснували до літа 1945 року...

Ігор Гривна

Андрій Гуменюк *Ex libris Петра*

Православ'я на Лемківщині в 1926 - 1931 роках

Причини відходу від Греко-католицької церкви

Цей процес пов'язаний з зменшенням престижу греко-католицького пароха, припиненням патріархальних відносин між селом і парохом. Причинами такого стану була спершу найчастіше діяльність осіб, що верталися з заробітчанської еміграції (інший світогляд людей, демократичніший, матеріалістичний а навіть з нахилом до комунізму), а відтак у діяльності староруського табору (через його антиукраїнську орієнтацію). Неабияку роль відігравали тут також самі священики, надуживаючи своїм авторитетом надто вже використовували вірних). Деякі парохі, не зважаючи на зміни ментальності лемків, хотіли протягом міжвоєнних років надалі втримувати особливі умови, у яких священики мали привілейовану позицію в селі, що певною мірою також спричинилося до рішення лемків порвати зв'язки з греко-католицькою церквою.

Слід зазначити, що церква на Лемківщині була справжньою серцевиною всього її життя, її душою і віддихом, лемка дуже цікавили навіть найменші справи зв'язані з церковним життям, а за словами автора, який підписався ініціалом Д.Н. "... можна сміло сказати, що попри деякі вади це найбільш оцерковнене плем'я українського народу".

(...)

На факт виникання мережі православних парафій на Лемківщині в І половині ХХ ст. а зокрема в 1926-1939 рр. (але також у 1911-1914 рр. про що мовилося вже в II розділі) впливали не так релігійно-віросповідні, як національні й економічні чинники. Тепер зробимо спробу довести це. Насамперед обговоримо обставини переходу в православ'я мешканців села Тиллява, де знаходяться витoki цього руху. Таким способом її приклад має за ціль дохідливіше представити читачу внутрішню ситуацію також у інших селах, мешканці яких стали вірними православної церкви. Потім покажемо загальні причини переходу в православ'я мешканців позostalих лемківських сіл.

Непорозуміння між вірними парафії Тиллява й греко-католицьким священиком почалися в 1924 р. після смерті пароха Кирила Коциловського. На його місце тимчасово призначено молодого священика з Перемишля. Вірні зразу поставили йому вимогу вважати під час Служби Божої на Великому обході зворот "І всіх вас православних християн". Молодий парох виявився знаменитим дипломатом й за джерельними свідченнями своєю постановою відсунув момент відступництва мешканців Тилляви. Хоча він спочатку і не задовольнив бажань вірних щодо звороту "І всіх вас...", то все ж, як сам пише, "одного разу на Службі Божій під час Великого обходу, щоб зробити людям приємність, заспівав "І всіх вас православних християн. І справді - пише далі - радість з цієї причини (як розповідали про це присутні там) була серед лемків прелевана. Від того часу вони почали прихильно й з симпатією ставитися до свого, хоч і тимчасового душпастиря а це навіть попри його відмінні політично-партійні й національні переконання. Казали, що хоч не вільно, а священик таки зробив їм приємність, що сринаймні раз у рік на Великдень промовив до них словами "...православні християни". Він погодив-

ся й на інші поступки супроти своїх вірних, до речі, дозволив під час відпусту на Утрні вживати зворот "утверди, Боже, віру православную". Це сталося таким чином: греко-католицький отець запросив до себе церковника - голову парохії, який грозився кулаком на дякове "утверди, Боже, віру католическую" під час Утрні. Він хотів пояснити йому, що "так треба відповідати, як у книгах написано..." - і додав - покажіть мені хоч одну книгу, де буде - "утверди, Боже, віру православную", а я дозволю вам так відповідати". Церковник у якійсь старій книжці (без початку й кінця) знайшов саме цей зворот - священник, щоб "не ламати слова" дозволив так співати. Зацікавлення викликає міцне зворушення церковника та висновок, який зробив із того священник: "велика радість засяяла на церковниковому лиці, а в очах заблестіли сльози" так, так, ми також хочемо аби було добре. Ми хочемо, щоб було як давніше - повторював. Цей момент навчив мене, що не вільно силоміць забирати того, що святе в людському серці, навіть коли б воно було неправдиве". Перед подібними проблемами станув отець Іван Шкільник, прибувши до Тилляви в листопаді 1923 р. Вірні тільки й чекали, чи він співатиме "і всіх вас...", чи ні. Розчаровання принесла вже перша Служба Божа. Сам отець Шкільник пише, що після Великого обходу церквою понісся шепіт "українець"... Після Служби Божої - продовжує - я побачив групу людей жваво дискутуючих про щось під вікнами, коли я наблизився до них, почув з вуст їх делегатів їх сподівання - "ми думали, що єгомосьць є русин, твердий русин, а бачимо щось зовсім відмінне".

Слово "православний" гризло їх і надалі, за словами о. Шкільника ні на мить не залишало воно вуст вірних, які "не могли" забути тільки слово "православний", а ще вороже ставилися до нього, у селі поширився погляд "наш отець добрий, та українець".

До Тилляви мав приїхати 17.07.1926 р. спархіяльний візитатор, уночі люди розвалили привітальну браму та й зовсім не вийшли з походом вітати його. Після закінчення Служби послали кілька осіб, які зажадали від візитатора повернути слово "православний" або перенести о. Шкільника. У відповідь на питання візитатора, що закидають пароху, один з делегатів сказав: наш єгомосьць добрий, винуватці ті, хто викинув з літургії слово "православний". На питання чому так завзято вимагають цього слова, чи справді почуваються православними однозгідно відповіли: "ми православні". Однак цією рпору поняття православ'я вони не ототожнювали з православною церквою, тому що в серпні 1926 року на питання якогось отця чи визнають зверхність папи - голови Христової Церкви дали ствердну відповідь. Причиною покінення греко-католицької церкви була також діяльність о. Шкільника на політично-національному полі. Від перших днів свого перебування в Тилляві він розгорнув політичну агітацію, що суперечила поглядам його вірних, що й довело до великого огірчення. Він змагав заснувати читальню "Просвіти", а коли з'явилася в нього делегація вірних з заявою, що "вони не хочуть тут Українці", запевнив їх у невідхильності своїх намірів. Священник утручався без видимих причин у гмініні справи та без згоди й відома своїх вірних почав будувати новий приход й господарські будинки. Парох не погодився з пропозицією будувати поетапно - тобто вибрану частину з запланованого. Це довело до визначення церковної складки, яку мали сплачувати передусім члени парафії. Вирішальне значення мав однак спір між о. Шкільником і його вірними за знане вже слово "православний". На Утрні вірні перекричали дяка, який співав "утверди, Боже, віру католическую", що зразу зауважив їм гостро священник. Однак на якийсь знак хустиною всі демонстративно вийшли з церкви. Цей факт вплив о. Шкільника з рівноваги, він подав у дуклянський суд проти призвідців цього інциденту, проте нічого не домогся. Задля чіткості образу слід ще звернути увагу на інші причини відступ-

ництва. Львівський воявода д-р Гарніх у донесенні від 15 січня 192. р. інформує, що "детальні дослідження на місцях показали, що від певного часу той рух інспірували деякі агітатори, зокрема з-поміж нещодавніх прибульців з Америки". За православ'я агітували в Тилляві: Михайло Корек - пенсіонер, бувший керівник школи, Тимотей Фучила - гмінний писар, а в Тжцяні Михайло Пело - гмінний староста, Іван Яцевич - гмінний писар та Прокіп Бажан, Ваньо Гулик, Петро Шафран і Адам Цічко. Михайло Пело протягом 1926 року кілька разів брав участь в православних богослуженнях й розмовляв з православними священниками в Варшаві, куди їздив у справі паспорту. У Львові кілька разів був Тимотей Фучила, де також зустрічався з православ-

Андрій Гуменюк *Ex libris* В. Лободи, 87 р.

ними. Саме в нього ночував православний священик, прибувши до Тилляви. Дослідження короснянського старости в цій справі промовисто свідчать про зацікавленість справою православної церкви в США. За його звітом мешканці сіл Тиллява й Тжцяна писали в листах з США своїм землякам, що там уже проходить акція збирання грошей для потреб православного душпастиря й ведення регулярної науки релігії. Отже у Тилляві наростали пристрасті, проте щойно 16 листопада 1926 року на великих зборах ухвалено, що Тиллява й Тжцяна від'єднується від греко-католицької Церкви. Людність названих сіл пред'явила повітовому старості в Коросні матеріали про цей акт. Тилляв'яни сповіщають лишень про своє відступництво, мешканці Тжцяни зразу згадують "про перехід у греко-орієнтальних обряд", зазначаючи, ідеться тут про прилучення до православної Церкви. Львівський воєвода повідомляє міністерство віросповідань і публічної освіти, що в Тилляві на загальне число 140 сімей, від греко-католицької церкви відлучилося 115 сімей (630 осіб), а в Тжцяні 81 сімей (500 осіб) із 83 сімей села.

Із письма митрополита православної Церкви від 22 січня 1927 р. знаємо, що неоправдані в Тилляві й Тжцяні звернулися до нього з проханням прийняти їх до православної церкви. Додаючи до нього "список тієї людності засвідчений місцевим гмінним урядом". У своєму листі митрополит інформує міністерство віросповідань і публічної освіти також про прилучення тих двох уніатських сіл до православної Церкви. Зробив це 26 грудня 1926 р. православний ієромонах Петро Рудік зі Львова. По двох днях вернувся до Львова, удруге в Тилляві перебував на третій день Різдва, тобто 9 січня 1927 р., коли-то відслужив Службу Божу й адоволюючи інші релігійні потреби мешканців. Першим неоправославним селам довелося ще трохи пождати свого першого православного пареха. {...}

Організація православної Церкви

Ріст кількості вірних православної Церкви

Якщо за шкідливий пункт візьмемо дані першого загального перепису людності з 30 вересня 1921 р., за яким було у лемківських гмінах повітів: Новосанчівського - 5, Грибівського - 7, Ясельського - 1, Короснянського - 3, Ліського - 6, Сяницького - 14, тобто всього 38 осіб православного віросповідання, то до грудня 1927 р. це число збільшилося до 6481 особа. Православних зустрічаємо під цю перу в 27 селах, у деяких становили вони переважну більшість як у Тилляві, Радочині, Мшані. Однак були й такі села, де православних було менше ніж у Поланах, Котани, або де було їх дуже мало й навіть їх число взагалі не збільшилося н.я. у Вільхизі, Ясниці чи Кривій. За даними повітових старостів про людність православну за 1930 р., на Лемківщині було тоді 47 сіл з православною людністю, а самих неоправославних лемків 16276. Беручи до уваги такий невеликий часовий проміжок від грудня 1926 р. до березня 1930 р., слід визнати, що це значний ріст, досягаючи 150%. Число православних збільшилося докладно на 9757 осіб: у Короснянському повіті на 3734, Грибівському - 4199, Горлицькому - 1655, Ясельському - 1570 і Сяницькому на 639 осіб. Паралельно до числа вірних збільшилося також число душпастирських осідків православного віросповідання, які тепер охоплювали вже на 20 лемківських сіл більше.

Наступні дані про обговорюване явище дає нам другий загальний перепис людності з 9 грудня 1931 р., за ним в лемківських селах Горлицького повіту проживало 4954 православних, у Ясельському - 2658, у Новосанчівському - 3595, у Короснянському - 4236, Ліському - 41, Сяницькому - 299, тобто

всього 15 783 особи. Коли порівняємо їх з даними першого загального перепису людності, отримаємо збільшення вірних православної Церкви до 15 475 осіб, а проти даних з грудня 1927 р. це число збільшиться на 9 264 особи (на 142%).

Подальшими роками кількість лемків православного віросповідання ще збільшиться, проте темпи росту не будуть такі великі як дотепер. Засвідчують це дані з 1937 р., спираючися на них, подамо як число православних цифру 18 947 осіб. Проживали вони в 52 лемківських селах, тобто проти березня 1930 р. ще 6 сіл заявило про бажання відлучитися (принаймні ні частинно) від греко-католицької Церкви. Проти березня 1930 р. їх лави збільшилися на 2671 наступних лемків-неоправославних, тобто трохи понад 15%.

Р о з в и т о к п а р а ф і а л ь н о ї м е р е ж і

Перші легальні парафії, докладніше кажучи філії православних парафій у Львові і Пйотркові Трибунальському виникли 3 березня 1928 р. У Богущі виникла філія православної парафії у Пйотркові Трибунальському, а Дешниця, Черне й Радочина були підпорядковані пароху львівської парафії. Штатні філії в Тиляві і Мшані трохи згодом - 26 квітня 1928 р. затвердило міністерство віросповідань і публічної освіти, тому що міністер Окуліш, не знаючи погляду Львівського воєводи в цій kwestії сам не приймав рішення. Тоді 6-ти новоутвореним штатним парафіям призначено ще окремі штати ректора й псалмоспівця. Однак не можна цього визнати початком створі православної парафії на Лемківщині, бо це були тільки акти, узаконення стану справ, що вже від деякого часу мали місце. Нелегально православні парафії існували вже трохи раніше - від 1927 р., тобто від моменту переходу бушних греко-католицьких сіл у православ'я й надання їм православного священника. У Королеві Руській о. Микола Долницький є вже від червня 1927 р., о. Микола Іваськов поселився в Тиляві на постійне проживання в січні 1927, а о. Олександра Волошинського послано до Волиця 5 грудня цього ж року, усі вони, зазвичайно, справляли Служби Божі, хоронили, хрестили, вінчали, тобто тим самим виконували функції пароха.

Акти від 1 квітня 1928 р. не відкривали, отже, парафій, лишень надавали їм законну чинність, перетворюючи проект створення нових православних парафій на території Львівського й Краківського воєвідств, який разом з листом з 1 грудня 1927 р. послав митрополит. У ньому пропонувано з православної сторони створення 9-ти парафій: у Тиляві, Мшані, Полянах, Королеві Руській, Чорному, Волоцю, Радочині, Святкові й Великій і Дешниці. На наш погляд, дуже ймовірно, що це прохання пов'язане з 12-ма проханнями посланими Президенту Речі Посполитої від православної людності 21 лемківського села з вимогами легалізації "всіх новостворених православних парафій на терені Малопольщі". Подібні зміст цих прохань - крім невеликих і неістотних розходжень у самих заголовках - дає підстави для думки, що всі вони були "поштовахом згори", і мали на меті, здається, підтримати прохання синоду, сформульовані в листі митрополита Діонізія з 1 грудня 1927 р. Петиції датуються проміжком від 3 до 16 грудня 1927 р. У тій справі був скликаний навіть і з'їзд делегатів православних гмін у Малопольщі, що відбувся у Львові 17 грудня 1927 р. У одноставно прийнятій резолюції поставлено вимогу "затвердити новостворені православні парафії та передати тим же церкві й парафіальне майно".

Невелика відстань між цими датами: 1. 12. 1927 р./17.12.1927 р., і 5-6.12.-1927 р. на нашу думку, не випадкова, тим можна покласти, що між письмами є щільний зв'язок. Жодним способом не можна тут не додати провідної думки, яку становить акція православної Церкви з митрополитом на чолі,

що мала на меті прихилити уряд Речі Поспелитої залегалізувати новостворені душпастирські осередки.

Усе-таки, спираючися на антиєсказане, не слід уважати, що православна Церква шойно в грудні 1927 р. почала заходи щоб затвердити її на терені Лемківщини, він робив це зразу після приходу до даного села.

(...)

Приєднати парафію Поляни (Тихоня, Хирова) до Мшани та Явір, Голубову, Березів і Котань до Дешниці, а Ясюнки, Баницю і Криву до Чорного, Флоринку, Ваврки, Перунки, Чирну, Бортне, Перегонини, Бодаки, Кам'яну й Ізби до Богущі митрополит просив у листі міністерству віросповідань і публічної освіти в 21 вересня 1928 р. Вишоватку приєднано до філії в Дешниці 26 серпня 1928 р., але задовольняючи митрополиче прохання з 21 вересня 1928 р., її приєднано до Радочини за згодою Краківського воєводи у квітні 1929 р. Бортне, Перегонино, Бодаки приєднано до Дешниці за згодою МВІПО дня 8 квітня 1929 р., бо воєвода не погодився на приєднання цих гмін до філії в Богущі 8 квітня 1929 р. Міністер ВІПО 3 квітня погодився на виконання ректором філії в Богущі своїх душпастирських функцій "ex currende" для православних у селах: Флоринка, Яськова, Перунка, Вінчарова, Білична, Чирна. Щоправда Краківський воєвода позитивно поставився до прохання митрополита з 21 вересня 1928 р. щодо приєднання Галабана, Явора й Ковані до Дешниці та негативно до приєднання Ясюнки, Баниці й Кривої до Чорного, через відсутність офіціальних заяв.

(...)

Для цілісності образу слід додати: між справжнім станом поділу, терену й кількості душпастирських осередків і станом передбаченим державним законом часто існували великі розходження. Бачимо весь час деяке невдоволення православної Церкви, який для заспокоєння релігійних потреб лемків-неоправославних часто вимагав від уряду чи то створити нові парафії, чи то запровадження деяких змін у існуючих парафіях. Були ці прохання не так створити, чи змінювати, як узаконити стан, до якого довів уже митрополит - він раніше посилав одного з своїх євangelістів до якоїсь місцевості, тобто de facto творив парафію, а шойно згодом просив її легалізувати.

У березні 1936 р. відбулася конференція єпископи православної церкви і Краківського воєвідського уряду, на якій вирішено створити нові штатні парафії в Воліці, Сквирному, Милику, Перунці і Флоринці. Вирішено теж, що це відбудеться швидко, проте Краківський воєвода в листі з 27 серпня 1936 р. інформує, що "дотепер ще це не відбулося". Дані з іншого джерела кажуть нам, що в 1937 р. православна Церква вимагала створення на Лемківщині всього 22 нових парафій, до речі, у Бортному, Богущі, Тихоні, Чорному, Дешниці, Флоринці, Грабі, Хировій, Ізбах, Кам'яній, Липівцю, Милику, Мшані, Перунці, Полянах, Радочині, Сквирному, Смітниці, Святковій Великій, Тилляві, Усцю Руському і Воловцю.

Обговорюючи парафіальну мережу слід згадати про кілька досить істотних змін, які охопили всю Лемківщину. 30-31 травня 1935 р. відбулася нарада Консисторія православної варшавсько-холмської єпархії, на якій Мало-польський деканат поділено на два менші:

1/ Львівський з архідяканом Філотеем у Львові.

2/ Лемківський з о. Григорієм Павлишином (парохом Чарного),

проте поки що йому не призначено осідка.

Іншою важливою подією в історії православ'я на Лемківщині було створення в 1931 р. з ініціативи й неначе наказу митрополита Діонізія Православної духовної місії на Лемківщині, яка згодом в міру розвитку православ'я мала б поширитися на всю Східну Галичину.

Виникнення нових парафій вимагає побудови нових будинків культового призначення. Паралельно до переходу навіть частини мешканців даної місцевості й приходом нового священика, а бувало, що й до його приходу (н.пр. у Вишоватці в квітні 1928 р.) "новонавернені" лемки підготували нові місця молитов. Відбувалося це шляхом чи то пристосування вже існуючих будівель, як н.пр. у Вишоватці, Тиляві, Полянах, чи то будови нових каплиць як н.пр. в Королевій Руській. Каплиці служили як тимчасові приміщення й неоправославні не намірялися будувати нових церков, тому що сподівалися на повернення собі старих греко-католицьких церков. Таке їх переконання підтримували православні священики кажучи, що греко-католицькі церкви це їхня власність або можуть нею стати, оскільки цілі села перейдуть у православ'я. Проте коли ясною ставала нереальність таких проєктів з огляду на брак згоди з боку греко-католицької Церкви на передання їх православним, останні починали будівництво власних церков. Така постава греко-католицької Церкви впливала з переконання, що в такий спосіб делкою мірою припинить масове відступництво лемків та забезпечить можливість їх повернення. Будучи занепокоєним перспективою знеохочення лемків внаслідок високих коштів будівництва нових православних церков, митрополит Діонісій в листі від 13 вересня 1928 р. просить МВіПО призначити відповідні фонди. Від цього моменту церков і каплиць (тобто т.зв. часівень) систематично більшає: 1928 р. збудовано 3 храми, 1929 - 12, 1930 - 9, 1931 - 3, 1932 - 4, і по одній у 1931 і 1937 рр. Однак здебільшого ці храми будовано власною працею і матеріальними засобами вірних православного віросповідання перебуваючих в еміграції в США, не використовуючи фінансової допомоги уряду. Проте можна здогадуватися, що деякі парафії мали від нього таку допомогу. Свідчить про це навіть саме листування уряду з першої половини 1928 р., у якому востоді й старости заявляли про свою готовність помагати, але ж під умовою проявів ініціативи самих православних у цій справі.

У р я д П о л ь щ і і п р а в о с л а в ' я н а

Л е м к і в щ и н і

Годі однозначно визначити відношення уряду до Православної Церкви, що виникла на Лемківщині. Українські й польські католики звинувачували уряд у браку дійовості, а навіть у сприянні православ'ю, подаючи як доказ поведінку урядових чиновників різних установ і відомств. Вимагали в адміністрації протидіяти поширюванню православ'я і таким способом допомогти зліквідувати початки Православної церкви на Лемківщині. Зі свого боку Православна церква прийняла вкрай відмінну позицію, та вважала себе покривдженою внаслідок нерівноправного проти інших віросповідань трактування з боку уряду та його несприяння православ'ю. І тут виникає питання як було насправді, за котрою стороною рація. Правда, як воно найчастіше ведеться, - так і в даному разі - посередині, тобто претензії до уряду обох сторін у якійсь мірі оправдовуються щоденною дійсністю.

Православні були різноправними громадянами Речі Посполитої, їх права забезпечувала Конституція і вже це є достатній привід, через який уряд не міг виконати вимогів католицької сторони. Він не міг заборонити православним творення нових релігійних спільнот тому лишень, що вони православні а не н.пр. католики.

І факт, що деякі державні чиновники сприяли православ'ю більше, ніж

могло це впливати з їх боку, справді проявилася певна схильність фаворизувати Православну церкву за рахунок Греко-католицької церкви. Проте правдиве й те, що Православна церква не надто підтримувалася урядом, що не одна з її кривих потреб довго ждала здійснення, що деякі чиновники надмірно дотримувалася розпоряджень. Причина такого стану проста. Уряд фаворизував Православну церкву, бо мав у цьому власну ціль - відокремити Лемківщину від Східної Галичини - українського Гемонту. На релігійному полі таку можливість давала якраз Православна церква, хоча українці й становили в ній значну частину, не мала українського національного кшталту, а навіть переважали в ній антиукраїнські нахили.

Стосунки між Православною Церквою і урядом нормували різного роду урядові розпорядження. Діяльність влад Православної церкви на терені підданих воєвдств узаконювалася силою рескрипту МВІПО від 1 травня 1924 р. ч. 2850/493 посланому православному митрополитові. Цей рескрипт затверджував ухвалу Синоду Православної церкви про поширення її юрисдикції на територію воєвдств: Познанського, Поморського, Шлезького, Краківського, Лівівського, Станіславського і Тернопільського. У ньому м. ін. мовилося: "Ухвалою св. Синоду регулює у канонічній площині справу, яка з державної точки зору була безсумнісною, чечали Уряд Польщі не визнавав жодної-небудь іншої зверхності духовної юрисдикції над православними в Польщі, тільки юрисдикцію Православної церкви в Польщі". З документу можна побачити, що зовнішню організацію православ'я на терені підданих воєвдств нормує якийсь раніший закон, яким і з австрійський закон від 20 червня 1874 р. Його законної чинності ще до визнання релігійних громад не підміняли "Тимчасові розпорядження про стосунки Уряду з Православною церквою в Польщі" від 30 січня 1922 р. Уже згаданий від нас рескрипт МВІПО від 1 січня 1924 р. визнавав, отже, тільки церковну залежність створених силою закону від 20 травня 1874р. православних парафій від центральної церковної влади з осідком у Варшаві, якою є митрополит.

Крім закону від 20 травня 1874р. переходження лемківської людності у православ'я нормували також розпорядження бувшого австрійського МВІПО від 23 травня 1868р. та їх доповнення від 18 січня 1869р. (Збірник законів, ч. 13). Згідно з цими розпорядженнями відхід з Церкви стає дійсним у світлі закону під умовою попередньої заяви про відхід душпастирю покинутої Церкви, значаєно, попередивши це своїм стосовним розпорядженням. Ці директиви забороняли змінювати віросповідання дітям віком 7-ми до 14-ти років, навіть якщо зробили б це їх батьки. Ставилася також шмога особистої заяви відходячої особи новому душпастирю про відхід (у випадку Лемківщини був ним ректор філії) та представлення органам адміністрації свідоцтва про народження.

Узявши за основу закон від 1 липня 1926 року (Збірник законів Речі Посполитої, ст. 570) вимагано штемп гербового збору в розмірі 3 золотих від окремої заяви про зміну віросповідання та 50 грошів від кожного додатку до цієї заяви.

(...)

П р а в о с л а в н е д у х о в е н с т в о

Підбиваючи зібрані з різних неповних джерел дані отримали ми число 54 священників, які протягом навіть і короткого часу працювали серед лемків. Таке значна група осіб засвідчує часті зміни священничої кадри, що впливало з різних причин. Дуже часто МВІПО або воєвода не погоджувалися на вчинене вже від митрополита призначення. У середньому в кожній з 22 парафій існуючих протягом 1927-1939рр. було майже трьох православних

Петро Гуменюк ххх

священиків. У чотирьох селах за цей короткий час функції виконувало аж 5 священиків, н.пр. у Чорному, у 5-ти селах - 3, а в двох - 4 отців. Однак були також 2 села, де весь цей час був тільки один душпастир.

Вищенаведені цифри відносяться до всіх православних, які працювали на Лемківщині. Найбільше було тут священиків щойно в другій половині

30-тих рр., тоді-то водночас перебувало їх 22 на Лемківщині. Проте ця цифра стосується періоду, у який парафіальна мережа православної Церкви була найбільша. Спершу було всього 5 душпастирів (1927р.), потім ця цифра збільшилася швидко вже 1927 р. аж до 11 священників, у 1932 – 17, а в 1933 – 21.

Тепер подамо трохи індивідуальних даних про православне духовенство на Лемківщині. З-поміж 17 осіб з моєї статистики аж 8 походило з Волині, 7 було з Львівського воєводства, а дві з Краківського. За національністю були вони здебільшого русинами (12 осіб), а тільки один був українцем (о. Хил'як) і один поляком (о. Ковалевський). Не вдалося визначити національної приналежності 3 осіб, проте слід гадати, що вони були русини, еventуально українці. Дев'ятьох закінчило духовний семінар в різних місцевостях (у Варшаві, Єкатеринославі, Крем'янці на Волині, у Новочеркаську, у Києві – та в монастирі в Антонівці Ямпольського повіту), 9 осіб мало університетську освіту (Львівський університет, Теологічна академія в Києві і Софії, Варшавський університет, Празький університет). З посеред них 7 осіб було висвячених у Варшаві (по 1 особі в 1930, 1931, 1936 рр., дві в 1933, дві без дати), дві в Перемишлі (їх висвячено як греко-католицьких священників, по 1 в Канаді, Хелмні, Антонівці, Празі і про чорирьох нема даних. Переважна більшість священників одружувалася, трьох було неодружених, один був удівець. Знаємо також, що принаймні трьох спершу належало до Греко-католицької церкви, двох (Антоні Криницький і Дмитро Хил'як) було навіть священниками в цій Церкві, а позосталі походили з греко-католицьких священничих сімей (Іван Фовг, Теодозій Минчакевич, Євген Охнич). (...)

У справі набору православних священників МВІПО докоряло митрополиту за безкритичний підхід, низькі вимоги кандидатам. Міністр уважає, що їх число набагато вище, ніж перед I світовою війною, на його думку велика їх частина це репатріанти і висвячені особи, які "нещодавно служили в війську, при урядах, а навіть у російській поліції, їх моральне, наукове й теологічне підготування не відповідає вимогам, що ставляться перед кандидатами в священнослужителі інших віросповідань".

Правова ситуація православного духовенства як цілості не була на Лемківщині складна. Згідно з законом тільки ректори мали повноту влади парохів, тобто могли вінчати, хрестити, хоронити, а разом з цим вносити відповідні записи у книги громадянського стану (книга народжень, книга похоронів, книга вінчань). Таких повноважень не було в священників, перебуваючих в місцевостях, які не визнавалися штатними душпастирськими осідками. Їх міг виручати ректор філії, що вони були її членами. Це супроводжувалося значним затрудиненням у релігійному житті православних, яким доводилося долати бувало що велику відстань, щоб зустрітися з ректором філії. У дійсності православні священники не надто дотримувалися правил і виконували ті функції, хоча здебільшого це їм заборонялося, про що свідчать письма воєводів і старостів. Штати в Православній церкві оплачувалися, розміри платні були неоднакові й залежали від категорії даного душпастирського осідка. І так ректор міг отримувати залежно від місцевості: 35-40-25 або 20 золотих. Подібна була платня також у вікарія. Диякон отримував трохи меншу плату, її розміри залежно від місцевості: 30-25-20 або 15 золотих щомісячно. Оплачувалися псалмоспівиці (у греко-католиків називали його дяком), щомісячно отримували залежно від місцевості 20-15 або 10 золотих.

Православне духовенство працювало над зміцненням у відчуття приналежності до православної Церкви. Відбувалося це шляхом проповідей, які критично оцінювали унію, а натомість возвеличували православ'я. З цією

метою на Лемківщину посилено священників родом з Малопольщі або ознайо-млених з лемківськими звичаями. Тому-то не запроваджувано ніяких змін. "Служба Божа служилася так як і в Греко-католицькій церкві, уведено тільки "Отче наш..." і визнання віри", проповідь і далі мовилася по-українськи, а всю Службу співано церковнослов'янською мовою з українською вимовою, а не російською, як це відбувалося в православній Церкві. Часто відбувалися також походи в сусідні села на Служби Божі, у яких охоче брала участь молодь, люблячи ходити громадою. Православні отці намагалися збільшити ще число вірних православної Церкви і згадані походи йшли також до сіл, де православних взагалі не було (н.пр. Ждиня). Організували вони прощі поза Лемківщиною, інколи вони переходили за державний кордон. З цією метою створено також уже згадану спеціальну місію з о. Антонієм Криницьким на чолі, якому допомагати мали отець Дмитро Хил'як та ігумен Пантелеймон Рудик.

Дня 14 травня 1931 р. в Святковій Великій мало відбутися перше засідання Місійної Ради, а 26 травня цього ж року мав також відбутися перший з'їзд місіонерів. Її головним завданням було скріплення православної віри, творення в лемка православної релігійної свідомості та розширення впливу Православної церкви також поза Лемківщиною. Перша зустріч правління відбувалася згідно з передбаченим терміном (14 травня), прийнято також детальну програму 1-го місійного з'їзду (26 травня) фактично він відбувся 26 травня, проте засідання зосередилося над справою прийняття хрещенського митрополита Симона, що мав прибути на Лемківщину 16 червня, а виконання програми прийнятої ще 14 травня схвалено перенести на з'їзд восени. Він мав місце 21 жовтня 1931 р. у Флоринці, головував на ньому о. Криницький, участь взяло все православне духовенство Лемківщини.

Прийнято постанову, що завданням правління є виробити місійну програму та призначити дату й місце для місійних зборів. За мету Місійного товариства прийнято пропагування православ'я всередині й назовні. Згодом Рада місії рішила звернути особливу увагу на "дітей і молодь...", що є зокрема важливим для скріплення святого православ'я на Лемківщині".

Наступний з'їзд відбувся 10 грудня 1931р. в Бортному, учасниками було 16 священників з Герлицького, Ясельського, Новосанчівського й Короснянського повітів. На ньому обговорювалася ситуація окремих священників, складено план повільної діяльності, ustaleno також однакові розміри оплати за душпастирські послуги своїм вірним.

На з'їзді Місії 30 травня 1933р. в Радчині 17 священників на чолі з деканом для Малопольщі о. Юрієм Коринюю зі Львова прийняли рішення припинити агітацію за православ'ям серед греко-католиків і обмежитися прийманням тих, хто оголошувався самохіть. Декан заборонив священникам підмовляти своїх вірних, щоб обирадали греко-католицькі церкви. Пізнішими роками Місії знов поживали свою діяльність.

У 1935 р. в православній пресі появилось відеоза Православної місії на Лемківщині з закликом надати матеріальні допомогу, яку підписав о. Григорій Павлишин, а трохи пізніше 15 лютого 1934 у всіх православних церквах проведено збирання пожертв для Місії на Лемківщині. Православне духовенство з цією метою оподаткувало себе.

Закінчуючи, можна додати, що Місію створено, в період припинення православної акції - у Гривівському повіті вже від року), коли не було вже випадків масового переходження в православ'я і подальша конверсія вже не давала шанс успіху, бо ж подеколи вже застерігалися спорадичні випадки повернення від православ'я до Греко-католицької церкви.

За лаштунками т.зв. акції на Лемківщині в 30-х роках.

коментар до вибраних документів

Невід'ємним явищем пов'язаним з процесом еманципації якого-небудь народу на зламі XIX і XX ст.ст. були більші або менші відцентрові змагання деяких політичних середовищ чи то етнічних груп в його лоні. Подібне явище простежується також у випадку українців.

На території Австро-Угорщини в Східній Галичині паралельно до українського національного руху, зокрема ж в 60-х рр. XIX ст. зростали також впливи Москвафіліа, що проголошували національну єдність русинів з росіянами. Наявність цих двох політичних течій в українському суспільстві намагалися використати, здійснюючи власні програми: поляки, віденський уряд та сусіди Австро-Угорщини Росія і Пруссія.

Лемківське питання протягом довгого часу, практично аж до перших років I світової війни, вписувалися в боротьбу двох вищеназваних політичних орієнтацій: народовську і москвофільську.

Відновлена 1918 року польська держава охопила своїми територіальними обрисами також терен етнічно непольський. Звідси польська політика щодо національностей у внутрі держави на тзв. Східних Кресах орієнтувалася передусім на окріплення на них польськості.

У 30-ті рр. — зокрема після смерті Пілсудського — видимо проявлялося поступове підкорення правлячих кіл гаслами національної програми Національної демократії. Наведені анизу матеріали, особливо ж "Директиви польської внутрішньої політики щодо національностей" (січень 1936, Секретаріат міністерства внутрішніх справ) показують, що лемківське питання трактувалося польською владою як елемент ширшої "гри" проти українців. Ставка йшла на нуль, тобто есентуальна полонізація лемків трактувалася як одночасне зміцнення польського "стану посідання" й ослаблення українського. З цією метою розгорнено також т.зв. акцію на Лемківщині й Гуцульщині. "У обох випадках ажито в 30-рр. — як ствержує польський історик А. Хойновський — тактику спрямування сепаратистичних настроїв малих культурових груп (у цьому випадку гуцулів і лемків) проти націоналізмові великих етнічних груп (у даному випадку українців)". При основах цієї тактики — на мій погляд — стояло переконання польської влади, що можливості, принаймні у випадку лемків, сполонізувати ці етнічні групи. Таку перспективу мала на меті здійснювана акція.²

Акцію на Лемківщині очолив створений спеціально заради неї Воєвідський комітет із справ Лемківщини (протокол з засідання Комітету від 27 травня 1938 р. знаходиться серед наведених мною документів). Про значення, якого надавала влада всій акції свідчити може склад Комітету, що включав м.ін. представників Президії Ради міністрів Речі Посполитої, міністерства внутрішніх справ, міністерства військових справ та Краківського й Львівського шкільних округів.

Під час акції польська влада намагалася діяти дискретно (звичайно, у своєму колі не приховувано справжніх цілей акції, що засвідчує наведений протокол з засідання Комітету). Задля наявності аргументів для акції, що

здійснювалася. Комітет почав і фінансував "наукові дослідження" на терені регіону, які мали підтверджувати його польський характер.

Кілька наведених унизу документів з'ясовує, що лемки як українська етнічна група з недостатньо сформованою національною свідомістю, стали в II Речі Посполитій предметом заходів з боку польської влади, які мали на меті їх колонізацію.

Слід пам'ятати, що в суперництві між двома народами несумірно більшу можливість впливу має той народ, за яким стоять державні засоби. Відцентрові змагання — інколи їх перебільшено називають сепаратизмом — етнічних груп з виразною регіональною ідентичністю, з якою мається справа в випадку українських лемків (або н.пр. польських гуралів) можна було б трактувати як природне явище, проте під умовою, що воно штучно не підсилюється, чи то навіть твориться політичними чинниками, які походять з-поза даного середовища, у тому випадку з-поза українського середовища.

Мирослав Сич

Примітки:

1/ А. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowosciowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Ossolineum, Wrocław 1979.

2/ А. Хойновський дотримується погляду, що акція мала за мету не колонізацію, але зміцнення окремішності "племен" як супроти поляків, так і українців або росіян. Цей погляд не збігається з наведеними мною документами.

Андрій Гуменюк *Ex libris* В. Гнатенка

Tajne

Wytyczne polskiej wewnętrznej polityki narodowościowej (Tezy)

I. Uwagi ogólne.

1. Cel.

Celem naszej wewnętrznej polityki narodowościowej jest **w e w n e t r z n e z e s p o l e n i e R z e c z p o s p o l i t e j** jako warunku siły państwa, przez osiągnięcie najdalej idącej zbieżności (najmniejszej możliwie rozbieżności) między interesami państwowymi i interesami poszczególnych narodowości.

2. Zadanie.

W zasadzie polityka ta powinna stawiać sobie za zadanie **a s y m i l a c j e p a ń s t w o w a** (wychowanie obywatela, posiadającego prawa i znającego swe obowiązki obywatelskie) mniejszości narodowych, rezygnując z dążenia do **asymilacji narodowej** (wynarodowienia), a tembardziej językowej, drogą przymusu.

3. Metoda działania.

1/ Różnice w stopniu uświadomienia poszczególnych narodowości, liczebności i charakterze ich rozmieszczenia, budowie społeczno-zawodowej i gospodarczej, przynależności wyznaniowej oraz w intensywności i charakterze związków tych narodowości z narodami macierzystymi, stanowiącymi podstawę etniczną państw ościennych, tudzież względy na znaczenie powyższych terenów dla obrony państwa – wymagają, aby nasza polityka narodowościowa była **r ó ż n a** pod względem metody działania wobec rozmaitych mniejszości narodowych, a nawet w stosunku do tych samych narodowości różna na rozmaitych terenach ich zamieszkania.

Postulatem zatem praktycznej polityki państwowej winno być bardzo ściśle wyodrębnienie powyżej wymienionych narodowości i **t e r y t o r j ó w**, na których metoda działania powinna być skoordynowana i jednolita.
(...)

II. Poszczególne kwestie narodowościowe

4. Kwestja ukraińska

1/ Polityka narodowościowa wobec Ukraińców w Polsce powinna dążyć do wytworzenia takich warunków współżycia z narodem polskim, w których Ukraińcy mogliby i chcieliby stanąć na stanowisku współpracy politycznej w ramach państwowości polskiej i stać się czynnikiem atrakcji w budzeniu ruchu narodowego ukraińskiego na terenie Ukrainy sowieckiej w duchu cywilizacji i kultury zachodnio-europejskiej.

2/ Praktycznie polityka narodowościowa wobec Ukraińców winna dążyć do stworzenia silnego, ideowego ukraińskiego ruchu polonofilskiego. Podstawą tej polityki powinna być zasada: na obszarach mieszanych polsko-ukraińskich Wołynia i trzech województw południowo-wschodnich – bez ośmiu powiatów zachodnich województwa lwowskiego jako polskich oraz bez pięciu powiatów nad Sanem (Lubaczów, Jarosław, Przemyśl, Dobromil i Sanok) i bez dziewięciu powiatów (Mościska, Sambor, Jaworów, Rawa Ruska, Żółkiew, Gródek Jagielloński, Rudki, Lwów i Sokal), stanowiących pomost do Lwowa, jako przeznaczonych do polonizacji – obowiązuje zupełne równouprawnienie, prawne i faktyczne, Ukraińców, zwłaszcza w dziedzinie samorządowej, gospodarczej, językowej i kulturalnej. Na terenie wyżej wymienionych powiatów, przeznaczonych do polonizacji, na terenie powiatów nadbuzzańskich woj. lubelskiego oraz na Łemkowszczyźnie polityka polonizacyjna nie powinna mieć charakteru *n e g a t y w n e g o*, zwłaszcza walki z językiem ludności, natomiast szczególnie intensywnie powinna popierać wysiłki kulturalno-szkolne i gospodarczo-cywilizacyjne polskie (państwowe i narodowe).

3/ *P o d z i a ł a d m i n i s t r a c y j n y* trzech województw południowo-wschodnich należy zmienić tylko w tym kierunku, ażeby do województwa lwowskiego włączyć powiaty obecnego województwa tarnopolskiego (Podole), kasując to ostatnie i wyłączając zeń kilka powiatów wschodnio-południowych (Buczacz, Czortków, Zaleszczyki, Borszczów, część południowa powiatu Kopyczyńce), które należy włączyć do województwa stanisławowskiego wraz z kilkoma powiatami południowo-zachodnimi województwa lwowskiego (Drohobycz, Stary Sambor, Lisko).

4/ Na obszarze województwa stanisławowskiego należy intensywnie popierać regionalizm huculski; na terenie województwa poleskiego – regionalizm poleski (nie poleszucki!), obserwując wytyczne, przewidziane powyżej dla terenów mieszanych polsko-białoruskich z zastosowaniem do miejscowych warunków etnicznych; na terenie Wołynia – regionalizm wołyński.

5/ Na terenach mieszanych polsko-ukraińskich Wołynia i Ziemi Czerwińskiej należy w dziedzinie *a d m i n i s t r a c y j n e j* stosować zasady, ustalone (...) dla terenów mieszanych polsko-białoruskich (...) z tą zmianą, że urzędnicy powinni móc posługiwać się językiem ukraińskim w słowie i piśmie, (...) – z tą zmianą, że język ukraiński z reguły powinien być używany w urzędowaniu (w administracji i sądownictwie) – na ządanie stron, w publikacjach i napisach urzędowych obok języka polskiego (...).

6/ Na tychże terenach w dziedzinie *g o s p o d a r c z e j* należy stosować zasady ustalone (...) dla terenów mieszanych polsko-białoruskich (...) z tą zmianą, że na terenie Ziemi Czerwińskiej nie należy zwalczać istniejących już gospodarczych organizacji (spółdzielczość, "Silskyj hospodar") ukraińskich, natomiast należy poddać je nadzorowi władz państwowych i skłonić do współpracy wyższego rzędu z organizacjami gospodarczymi mieszanymi, kierowanymi przez społeczeństwo polskie (...).

7/ W dziedzinie *k u l t u r a l n o - s z k o l n e j* polityka państwa winna dążyć do zaspokojenia potrzeb oświatowych ludności ukraińskiej w języku ukraińskim. Zaspokojenie to powinno się odbywać według następujących zasad:

a/ na obszarze Wołynia i Ziemi Czerwińskiej, w gminach zamieszkałych przez ludność ukraińską (25% w gminie) zakładane być powinny z reguły publiczne szkoły powszechne z ukraińskim językiem nauczania;

tam, gdzie tylko warunki tworzenia sieci na to pozwola, zakładane być powinny publiczne szkoły powszechne o równoległych oddziałach z polskim i ukraińskim językiem nauczania.

- b/ na terenach, zamieszkałych przez ludność ukraińska, powinna być wprowadzona nauka języka ukraińskiego do wszystkich publicznych szkół powszechnych; pozątem przy nauce innych przedmiotów powinno się zezwolić na posługiwanie się, zwłaszcza w pierwszych dwóch latach nauczania, językiem ukraińskim jako pomocniczym,
- c/ w państwowych (innych być nie powinno) zakładach kształcenia nauczycieli (liceach pedagogicznych lub pedagogiach) winny być tworzone na terenie Wołynia i Ziemi Czerwińskiej, zależnie od faktycznych potrzeb, równoległe oddziały z ukraińskim językiem nauczania; pewne przedmioty w tych zakładach powinny być wykładane dla uczniów oddziałów polskich i ukraińskich wspólnie w języku polskim i ukraińskim,
- d/ na obszarze Wołynia i Ziemi Czerwińskiej, w zależności od faktycznych potrzeb (określone prawnie minimum uczniów), winny być tworzone państwowe (innych być nie powinno) gimnazja i licea ogólnokształcące oraz zawodowe z ukraińskim językiem nauczania,
- e/ należy jaknajspieszniej powołać do życia dla młodzieży ukraińskiej z ukraińskim językiem nauczania, najwłaściwiej na obszarze Wołynia, gimnazjum i liceum zawodowe gospodarstwa wiejskiego, uzupełnione dwuletnim kursem akademickim w zakresie nauk ekonomiczno-społecznych, samorządowych i spółdzielczości,
- f/ należy utworzyć przy Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie dwa wydziały: humanistyczny (historja i językoznawstwo) oraz prawa i nauk ekonomicznych z ukraińskim językiem nauczania,
- g/ podręczniki ukraińskie i polskie, zwłaszcza przedmiotów, które mogą mieć wpływ na wychowanie obywatelskie, winny być tak opracowane, aby służyć mogły również do wpajania w młodzież polską lub ukraińską poczucia pokrewieństwa plemiennego obu narodów i związku ideowego z państwowością polską,
- h/ pobyt w wojsku należy wyzyskać w celu wychowania obywatelskiego żołnierzy narodowości ukraińskiej, a po ich wyjściu z wojska rozłożyć nad nimi opiekę w organizacjach rezerwistów,
- i/ organizację wychowania fizycznego ("Luhi") winny być podporządkowane P.U.W.F. i P.W.; harcerstwo ukraińskie powinno stanowić autonomiczne oddziały w ramach ogólnopolskiego związku harcerstwa.

**Uwaga wspólna
dla kwestji białoruskiej i ukraińskiej.**

- 1/ Należy zwalczać nowy obrządek wschodnio-słowiański Kościoła katolickiego.
- 2/ Należy dążyć do jaknajszybszego wprowadzenia w życie statutu zewnętrznego i wewnętrznego Kościoła Wschodniego (Cerkwi Prawosławnej) w Polsce, opartych na zasadach autokefalji, soborowości i jedności ponadnarodowości Kościoła; należy dążyć do derusyfikacji Kościoła Prawosławnego w Polsce.
- 3/ Należy jaknajspieszniej przystąpić do zastąpienia używanych obecnie starych podręczników religji prawosławnej, przenikniętych duchem rusyfikatorskim i tendencyjnie państwowych, nowymi podręcznikami, dostosowanymi do nowych warunków politycznych i uwzględniających potrzeby wychowania obywatelskiego.
- 4/ Należy znieść nauczanie religji prawosławnej w języku rosyjskim, zastępując go językiem białoruskim, ukraińskim lub polskim.
- 5/ Należy dążyć do uzyskania środków, któreby dały państwu możliwość szerszej,

niz daje obecnie obowiązujący konkordat, ingerencję do organizacji wewnętrznej Kościoła Greko-Katolickiego.—

AAN, MSW 1508

Plan pracy na terenie Łemkowszczyzny
(będący przedmiotem dyskusji Komitetu Wojewódzkiego dla spraw Łemkowszczyzny w dniu 27 maja 1938 r.)

Cel i zadania akcji państwowej na Łemkowszczyźnie

Ze stanowiska polskiej racji stanu na Łemkowszczyźnie wysuwają się następujące zadania:

- a/ odseparowanie Łemków od wrogich nam (Polaków — M.S.) wpływów z zewnątrz (ZSRR, Czechosłowacja i emigracja łemkowska bądź to o tendencjach sowieckich, bądź to o tendencjach wielkoruskich), jak również odsiedkowskich wpływów za Lwową nacjonalistów ukraińskich i staroruskich,
- b/ poddanie Łemków pod wpływ kultury polskiej i ściśle związanie ich z Państwem Polskim (asymilacja państwowa),
- c/ polonizacja Łemków, czyli asymilacja narodowa. To ostatnie zadanie obliczane jest na kilka pokoleń, natomiast dwa pierwsze są i powinny być konsekwentnie realizowane na wszystkich odcinkach życia społecznego i gospodarczego już obecnie.

AAN, MSW 1058

Protokół

posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego dla spraw Łemkowszczyzny, odbytego w dniu 27 maja 1938 r. w Krakowie

Przewodniczący: dr Józef Tymowski, Wojewoda Krakowski.

Obecni:

- P. Sawicki, Naczelnik Wydziału Narodów. Min. Spraw Wewnętrznych
- " mgr Paprocki, Dyrektor Biura Polityki Narod. Prezydium Rady Ministrów
- " mjr. Perucki, delegat Ministerstwa Spraw Wojskowych
- " wizytator Regorowicz, delegat Min. WR. i OP.
- " generał Łuczynski, Dowódca OK. Nr. V. w Krakowie
- " ppłk. Grefner z OK. Nr. X. w Przemyśle
- " mjr. Bartosik z OK. Nr. V w Krakowie
- " Stypinski, Kurator Okręgu Szkłn. w Krakowie
- " Naczelnik Garbacki, delegat Okr. Dyrekcji Kolei Państw. w Krakowie
- " dr Smolenski, prof. UJ.
- " dr Małazynski, Wicewojewoda Krakowski
- " Muchniewski, Naczelnik Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Woj. w Krakowie
- " inż. Wasowski, Naczelnik Wydz. Komun.-Budowl. Urzędu Wojew. w Krakowie

- " inż. Szerlag, Kierownik Oddz. Rolnictwa Urzędu Wojew. w Krakowie
- " radca Sługocki, delegat Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Wojew. we Lwowie
- " dr Lach, Starosta nowosadecki
- " Bucior, Starosta sanocki
- " insp. Rodkiewicz, Komendant Zach. Mał. Okr. Insp. Str. Gran. w Krakowie
- " nadkom. Ruciński, Komendant Inspektoratu Str. Gran. w Jasle
- " inż. Rościszewski, delegat Izby Rolniczej w Krakowie
- " inż. Muller, delegat Izby Rolniczej we Lwowie
- " dyrektor Urbanczyk, delegat zarządu głównego TSL
- " Piatkowski, delegat sekret. porozum. i TSL
- " mgr Alexandrowicz, radca Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Woj. w Krakowie
- " dr Wojnarowski, referendarz Wydz. Społ.-Polit. Urzędu Woj. w Krakowie

Porządek dzienny:

- 1/ Zagajenie przewodniczącego Komitetu
- 2/ sprawozdanie z działalności Komitetu
- 3/ sprawozdanie z działalności Sekcji Naukowej
- 4/ sprawozdanie z działalności Podkomitetu
- 5/ sprawozdanie z działalności Izby Rolniczej krakowskiej i lwowskiej na Lemkowszczyźnie za rok 1937/38
- 6/ sprawozdanie z prac melioracyjnych i komasacyjnych na terenie Lemkowszczyzny wojew. krakowskiego i lwowskiego
- 7/ sprawozdanie z działalności TSL. na terenie Lemkowszczyzny
- 8/ plan pracy na Lemkowszczyźnie
- 9/ dyskusja
- 10/ wolne wnioski.

1/ Z porządku dziennego posiedzenia Komitetu Wojewódzkiego dla spraw Lemkowszczyzny w dniu 27. 05. 1938 r. autor wybrał tylko obszernie fragmenty dyskusji (punkt 9).

(wojewoda krakowski Józef Tymański — M. S.) Przedłożony na posiedzenie plan pracy jest właściwie planem pracy dla województwa krakowskiego, przewiduje on 1/ odcinek szkolny, 2/ odcinek młodzieżowy, 3/ odcinek wyznaniowy i 4/ odcinek gospodarczy. Pierwsze trzy odcinki są dość jasne. Realizacja ich przede wszystkim będzie zależna od uzyskanych na ten cel funduszy. Natomiast wymaga specjalnego omówienia i przepracowania odcinek gospodarczy.

Nie należy uważać za specjalny sukces w akcji na Lemkowszczyźnie wybudowanie pewnej ilości kilometrów dróg, podniesienie rolnictwa i t.p., jest to bowiem normalna działalność Państwa. By jednak działalność tę można było wykorzystać jako specjalny instrument oddziaływania na ludność, by uzyskać pewien efekt polityczny (spolonizowanie łemków), należy połączyć całą tę akcję gospodarczą z koncepcją polityczną.

Wychodząc z tego założenia, nie należy podnosić gospodarczo Lemkowszczyznę, o ile nadal będzie tam wstręt do organizowania się. Nie należy bowiem zapominać, że nawet OUN. na najbardziej zapalnym terenie przyjmie również chętnie wszelkie wysiłki Państwa w kierunku gospodarczego podniesienia terenu, o ile nie pociąga to za sobą żadnych zobowiązań co do organizowania się ludności w ramach organizacji ogólnopństwowych. Nie należy też zapominać, że przy obecnej sytuacji gospodarczej Państwa mogłoby być rzucić większe fundusze na teren łemkowski jedynie chyba kosztem interesów wsi polskiej. Jest

to jeszcze jeden najpoważniejszy argument za forsowaniem dwóch podkomitetów. Wszystkie organizacje są w skali powiatowej. W tych warunkach w powiatach, gdzie jest zdecydowana większość polska oddziaływać ona będzie przy wspólnych organizacjach na większość lemkowską. Jest to możliwe, przynajmniej teoretycznie, na terenie całego województwa krakowskiego i w powiecie krosnienskim. Jeśli jednak ludność lemkowska na tym terenie z tych lub innych powodów nie zechce przyjąć organizacji, to będzie musiała poczekać na różne udogodnienia i inwestycje.

Trudniejsza natomiast jest sprawa w powiatach sanockim i leskim, bo tam jest większość lemkowska, a granica z ukrainizmem śliska i często nieuchwytna. Natomiast Polacy są nieliczni, a w wielu wypadkach zruszczeni. Jest to więc, zdaniem p. Wojewody, pierwsze generalne zagadnienie do przedyskutowania.

(...)

Naczelnik Sawicki — M.S. Celem pracy na Lemkowoszczyźnie czynników państwowych i społecznych polskich jest realizacja stałej i zupełnej łączności regionu lemkowskiego z państwowością polską i usaniecie w przyszłości wszelkiej możliwości penetracji ukraińskiej czy też rosyjskiej, która utrudniałaby nam realizację tych zadań.

Tęza wysunięta przez p. Wojewodę połączenia akcji gospodarczej na Lemkowoszczyźnie z koncepcją polityczną jest słuszna. Jest to zagadnienie ważne, a wszystkie te wątpliwości, które nasunęły się i które podkreślił p. Wojewoda i delegat Izby Rolniczej są zupełnie słuszne. Idziemy więc z pracą tylko tam, gdzie stała łączność i usunięcie wszelkiej penetracji możemy zapewnić. Natomiast nie idziemy z pracą tam, gdzie kapitały przez nas rzucone zdyskontowaneby zostały następnie w kierunku dla nas niekorzystnym, gdzie nie da się połączyć celów gospodarczych z celami politycznymi.

Powstaje pytanie dlaczego są te trudności. Łączy się z tym fakt, że w terenie spotykamy się z działaczami ukraińskimi (to wiele silniejszymi niż to się nam wydaje) i działaczami rosyjskimi (również niebezpiecznymi). Działalność ukraińska łączy się ponadto z czynnikami międzynarodowymi. Silniejsza ona będzie niewątpliwie na wschodzie, jednak i na zachodzie Lemkowoszczyzny przedstawiać będzie poważne niebezpieczeństwo wynikające z sąsiedztwa Czechosłowacji i zainteresowania się tym terenem Rosji. Do trudności, które nam tutaj nasuwają się, musimy dostosować metody naszej pracy.

Z odchyleniem rosyjskim łączy się zagadnienie kościoła prawosławnego. W kościele tym obserwujemy silne prądy narodowościowe, ze swej strony dążymy do tego, by kościół prawosławny był polskim kościołem prawosławnym, napotyka to jednak na poważne trudności. To też i na terenie Lemkowoszczyzny musimy pilnie obserwować, czy kościół prawosławny nie zdradza tendencji nam wrogich i na zjawisko to odpowiednio reagować. Stale więc i wyczerpujące oświetlanie tego odcinka jest rzeczą konieczną, gdyż na stosunki narodowościowe i wyznaniowe usiłują oddziaływać czynniki nam obce.

(...)

P. Piatkowski, delegat Sekretariatu Porozumiewawczego ze Lwowa i TSL. We Lwowie zauważa, że koncepcja wysunięta przez p. Wojewodę ma poważne uzasadnienie i powinna być zrealizowana. Argumenty do niej może dać również mapa narodowościowa Lemkowoszczyzny, na której widoczna jest ogromna różnica pomiędzy powiatami zachodnimi (mającymi zwarte gromady lemkowskie na południu i gromady czysto polskie na północy), a trzema powiatami województwa lwowskiego. Jedynie w powiecie krosnienskim jest sytuacja najbardziej zbliżona do

sytuacji w wojew. krakowskim. Tutaj też tylko jest kwestia prawosławia. Jest to jeszcze jeden argument za przydzieleniem powiatu krośnieńskiego do województwa krakowskiego.

W powiecie sanockim i leskim natomiast jest nie tylko sprawa łemkowska, lecz i ukraińska, a jednocześnie ze strony polskiej prowadzona jest praca na odcinku szlachty zagrodowej. Rozwój tej akcji idzie wprost w żywiołowym tempie. Związek Szlachty Zagrodowej liczy już 30 kół i posiada przeszło 280 gniazd oraz do 20 000 członków. Biorąc pod uwagę rodziny członków należy liczyć, że przy następnym spisie ludności, ilość ludności pozyskanej w ten sposób dla polskości dochodzi do 100 000 osób. Ponieważ zaś ogólna ilość ludności szlacheckiej w południowych województwach dochodzi do 300 000 osób, niedługo możnaby było dojść do równo wagi pomiędzy ludnością polską i ruską.

W tych dwóch powiatach daje się zauważyć bardzo silne ścieranie się prądów polskich i ukraińskich. To też wymagają one zupełnie osobnych metod działania. W celu więc pogłębienia wpływów polskich należałoby początkowo rozwinać akcję na terenie powiatów brzozowskiego i krośnieńskiego, a następnie dopiero iść dalej na wschód.

(...)

P. Wojewoda Tymiński przechodzi następnie do omówienia sprawy urządzania burs, w których by młodzież łemkowska była z miejsca polonizowana. Zaznacza, że obecnie nie ma na Lemkowoszczyźnie elementu inteligenckiego łemkowskiego, który poczuwałby się do odrębności łemkowskiej, młodzież bowiem stopniowo ukrainizuje się, natomiast starzi działacze są to oportuniści typu staroruskiego. Z tego stanu rzeczy wypływa wniosek, że bursa raska w Gorlicach nie może być w żadnym wypadku popierana przez Rząd i czynniki społeczne polskie.

Dzieci z Lemkowoszczyzny należy wychowywać w bursach polskich w tym celu, by mieć z nich następnie kandydatów na nauczycieli, księży gr.-kat., itp. Jest to sprawa paląca, więcej bowiem zdziała jedno dziecko łemkowskie odpowiednio wychowane aniżeli 10 kół tego lub innego towarzystwa. Dzieci te bowiem odseparowane od instytucji ruskich będą w czasie wakacji roznościcielami polskości wśród swych rodzin.

P. Naczelnik Sawicki uważa projekt wysunięty przez p. Wojewodę za słuszny, gdyż tylko tą drogą zdobyć można dla polskości element zdolny i szlachetny, który następnie przyczyni się do promieniowania kultury polskiej na Lemkowoszczyźnie.

P. Piatkowski zaznacza, że TSL. w Turce obejmuje gimnazjum prywatne przeznaczone głównie dla szlachty zagrodowej, a jednocześnie rozpoczęło tam budowę bursy dla 40 wychowanków, przy czym bursa ta mogłaby być rozszerzona i przyjąć do 60 wychowanków. W bursie tej mogłaby być pomieszczona również i młodzież łemkowska z powiatów wschodnich, natomiast dla powiatów zachodnich być może dało by się urządzić analogiczną burzę w Nowym Saczu.

P. Wojewoda Tymiński wypowiada się przeciwko wnioskowi p. Piatkowskiego, gdyż koncentracja większej ilości młodzieży ruskiej w jednym zakładzie naukowym, czy też internacie polskim, jak wykazuje dotychczasowe doświadczenie, daje wyniki ujemne. Wskazaniem przeto byłoby raczej zainteresowanie tym projektem innych ośrodków i burs bogatych polskich i umieszczenie w nich młodzieży

łemkowskiej po jednym lub najwyżej po dwóch wychowanków w każdej bursie. Należałoby ponadto tak pokierować wychowaniem młodzieży łemkowskiej w bursach polskich, by sama ona doszła do przekonania o pewnej wyższości obrządku rzym.-kat. i przeszła na ten obrządek.

(...)

Wniosek p. Wojewody w sprawie kształcenia młodzieży łemkowskiej w bursach polskich przyjęty został przez zebranych.

P. Wizytator Regorowicz porusza trudności przy rozstrzyganiu spraw personalnych nauczycielstwa. Poszczególni wojewodowie zadają stale przenoszenia nauczycieli rusinów z terenu ich województw na teren innych województw. Wynik tego jest taki, że nauczyciel rusin przeniesiony tam, gdzie jest trochę rusinów potrafi teren rozruszyć i wytworzyć nowy ośrodek ruski. Jednocześnie wojew. zachodnie protestują przeciwko przesylaniu do nich elementu ruskiego.

W tych warunkach Min. WR. i OP. idzie po linii usuwania nauczycieli rusinów tam, gdzie zachodzi istotna tego potrzeba, jednak nie wszędzie. Reasumując powyższe, zaznacza p. Wizytator Regorowicz, że wskazana jest pewna ostrożność w dokonywaniu przesunień personalnych i pozadany byłoby raczej wykorzystywanie drogi dyscyplinarnej.

Odnosnie elementarza łemkowskiego i czytanki dla klasy III-ciej oświadcza, że będą one gotowe do użytku z początkiem roku szkolnego 1938/39, dokonanie jednak w tych czytankach przerobek nie było ze względów technicznych możliwe.

Kwestia alfabetu (cyrylica czy też alfabet łaciński) w podręcznikach łemkowskich łączy się również, zdaniem p. Wizytatora Regorowicza, z kwestią kalendara. Powinna ona być rozstrzygnięta na tle ogólnego zagadnienia ruskiego. Natomiast wprowadzenie alfabetu łacińskiego do podręczników i elementarza łemkowskiego wywołałoby objawy ujemne, o ile odnosiłoby się tylko do terenu Łemkowszczyzny, zwłaszcza że byłby ku temu brak podstawy prawnej.

P. Wojewoda Tyński w związku z przemówieniem p. Wizytatora Regorowicza oświadcza, że wprowadzenie alfabetu łacińskiego do podręczników łemkowskich jest projektem maksymalnym, który nie koniecznie ma być od razu forszowany.

Następnie p. Wojewoda porusza trudności budżetowe przy realizacji planu pracy na Łemkowszczyźnie i apeluje do Min. WR. i OP., Min. Rol. i Min. Komunikacji, by przejęły się ważnością zagadnienia łemkowskiego i udzieliły na akcję państwową na tym terenie odpowiednich funduszy, dotychczas bowiem tylko Min. Spraw Wewnętrznych i Min. Spraw Wojskowych doceniały ważność tego zagadnienia, chodzi więc o to, by przy układaniu budżetu państwowego pamiętano również o Łemkowszczyźnie. Koniecznym jest przeto asygnowanie pewnych kredytów na akcję na Łemkowszczyźnie już w obecnym roku budżetowym, jak również uwzględnienie w całej rozciągłości potrzeb Łemkowszczyzny w budżecie na rok przyszły i następne.

P. Kurator Stypiński oświadcza, że wprowadzenie alfabetu łacińskiego do czytanek łemkowskich zamiast cyrylicy byłoby w czasie obecnym eksperymentem zbyt ryzykownym. Należy pamiętać, że gr.-kat. wyznanie skorzysta w cerkwi z

modlitewników drukowanych cyrylicą. Gdyby więc już obecnie wprowadzone zostały do kalendarza i czytanek w języku łemkowskim czcionki łacińskie, to wówczas niezwłocznie cała nauka cyrylicy przeniosłaby się do cerkwi gr.-kat. Sprawa używania cyrylicy łączy się również z kalendarzem juliańskim.

Natomiast, zdaniem p. Kuratora, możnaby było już obecnie przyzwyczajać łemków do alfabetu łacińskiego przez drukowanie tym alfabetem części artykułów w czasop. "Łemko" i w kalendarzu.

Na marginesie uchwały o kształceniu młodzieży łemkowskiej w szkołach i bursach polskich, p. Kurator podkreśla, że należy mieć na uwadze wychowanie nie tylko młodzieży męskiej, lecz również i młodzieży żeńskiej, kobieta bowiem jest elementem bardziej konserwatywnym i opornym na wynarodowienie. Gdy np. w okresie przedwojennym z wojska rosyjskiego wracali żołnierze Polacy z pokostem rosyjskim, byli oni bojkotowani przez młodzież żeńską i zaraz zrzucali z siebie ten pokost rosyjski.

(...)

P. Starosta Bucior, nawiązując do trudności wycofania nauczycieli rusinów, przed którymi bronią się wojew. centralne, zauważa, że trudności tych możnaby było uniknąć, gdyby udało się zredukować pewną ilość kobiet. Zaznacza on, że w bieżącym roku szkolnym na teren powiatu sanockiego przydzielono dość dużo mężczyzn Polaków nauczycieli, przeważnie oficerów rezerwy, na kobietach bowiem nie można opierać pracy na tym terenie.

(...)

Następnie p. General podkreśla konieczność wyzyskania dla celów polonizacji Łemkowszczyzny wszystkich innych organizacji fachowych np. kółek rolniczych, ustalając jednocześnie jako zasadę, że cała swoją pracę mają one prowadzić wyłącznie w języku polskim.

P. Wojewoda Tyński, przechodząc do omówienia następnego punktu planu pracy, kwestii kościelnej zaznacza, że rozwiązanie jej napotyka na poważne trudności, gdyż z jednej strony odczuwa się ogromny brak pieniędzy dla akcji budowy kościołów i kaplic rzym-kat. na Łemkowszczyźnie, z drugiej zaś strony brak jest odpowiednich księży gr.-kat. odpowiadających wymaganiom polskiej racji stanu. W tych warunkach, zdaniem p. Wojewody, należałoby pomyśleć o wytworzeniu księdza specjalnego typu dla terenu mieszanego pod względem narodowościowym. Ponieważ dwa czynniki złożyły się dotychczas na wynarodowienie Polaków na tym terenie (brak nauczycieli i księży), a Państwo Polskie nie stać na nauczyciela dla kilkunastu Polaków, lub też na księdza dla kilkuset wyznawców kościoła rzym-kat., należałoby się zastanowić, czy nie dałoby się połączyć w jednej osobie księdza i nauczyciela. Możliwość było mu wówczas zapewnić stałą skromną pensję i powierzyć ponadto pełnienie posług religijnych.

Przy obecnych staraniach uruchomienia poszczególnych placówek kościoła rzym-kat. na Łemkowszczyźnie dają się słyszeć zastrzeżenia ze strony episkopatu, że ksiadz przy nikłej ilości wiernych nie miałby z czego wyżyć. Jako więc postulat pod adresem p. Ministra WP. i OP. wysuwa się sprawa ewent. utworzenia sieci dawnych kółek parafialnych, w których wykładowcami byłiby księża.

Kwestia wychowania alumnów gr.-kat. dla Łemkowszczyzny również musiałaby być, zdaniem p. Wojewody, odpowiednio uregulowana.

P. Naczelnik Sawicki oświadcza, że zarówno Min. Spraw Wewnętrznych, jak i Departament Wyznan Min. WR. i Op. zastanawiają się nad sprawą właściwego uregulowania stosunków w kościele gr-kat., który niewątpliwie jest kościołem wojującym nacjonalizmu ukraińskiego. Jednocześnie notuje on fakt, że administrator apostolski dla Lemkowszczyzny ks. Medwecki na jesieni ubiegłego roku skierował alumnów gr-kat. do seminarium w Dubnie, nie idącym po linii interesów polityki polskiej. W tych warunkach sprawa kościoła gr-kat. jest obecnie w rozpracowywaniu obu zainteresowanych Ministerstw, w jakim jednak kierunku pójdzie rozwiązanie sprawy, trudno byłoby na razie przewidzieć.

P. Starosta Bucior porusza sprawę obecnego administratora apostolskiego, zaznaczając, iż jest to człowiek nieodpowiedni dla tego stanowiska, jako nieposiadający kwalifikacji, wymaganych ze stanowiska polskiej racji stanu. Ze swej strony p. Starosta Bucior wysuwa kandydaturę b. kanclerza Administratury ks. Polańskiego, kandydatura ta jednak nie spotkała się z wyraźnym sprzeciwem obecnych.

P. Wojewoda Tyński zaznacza, że sprawa właściwej obsady Administratury Apostolskiej dla Lemkowszczyzny zostanie rozwiązana pomyślnie dopiero wówczas, gdy stanowisko to zostanie obsadzone przez księdza Polaka, który przejdzie na obrządek wachodni.

P. Naczelnik Muszkiński oświadcza, że sprawa ta ostatnio była omawiana w Urzędzie Wojewódzkim z p. Dyrektorem Dep. Wyznan Min. WR. i OP. podczas pobytu jego w Krakowie, przy czym zostało ustalone, że będzie ona rozstrzygnięta na rok.

P. Wojewoda Tyński przechodzi do omówienia następnego punktu planu pracy, programu gospodarczego. W pracy na terenie Lemkowszczyzny należy przyjąć program polityczny, w którym Państwo Polskie będzie największym ideałem. Praca społeczno-gospodarcza musi być traktowana jako torowanie dróg dla pewnych myśli politycznych. Nasilenie w terenie pracy gospodarczej bez związania jej z pracą społeczną byłoby rzeczą bardzo niedołądaną. Chodzi więc o powiązanie organizacyjne terenów Lemkowszczyzny z organizacjami polskimi. Na terenie wojew. krakowskiego w szczeblu powiatowym jest to możliwe.

Nie trudno też ustalić, że prace te należy zacząć od przysposobienia rolniczego. Nie wchodzić w to, jakimi metodami zostanie powołany do życia w danej gromadzie zespół przysposobienia rolniczego, należy stwierdzić jednak, że hierarchicznie będzie on związany z centralną Polską.

Ponieważ jednak samo przysposobienie rolnicze ideału podniesienia gospodarczego wai nie osiągać, dobrze by było elewów kuraów przyp. rolniczego wciągnąć w sferę zainteresowań kas bezprocentowych, by znaleźli się oni pod opieką obu tych czynników. Ponieważ zaś kasy te dają poważne ulgi, atrakcyjność ich można będzie wyszukać w celu utworzenia zespołów propagandowych.

Na teren, który nie chce przyjąć organizacji, można dać tylko tyle, ile się należy, natomiast tam, gdzie życie organizacyjne zacznie kleikować trzeba dać nawet więcej niż na teren Polski, tworząc w ten sposób pewien ośrodek atrakcyjny dla ludności łemkowskiej.

(...)

P. Wojewoda Tyمیński, zamykając posiedzenie, zwraca się z prośbą do p. Dyrektora Paprockiego i p. Naczelnika Sawickiego, by sprawę funduszków na akcje na Lemkowszczyźnie poruszyli u właściwych czynników, dotychczas bowiem sprawa ta pozostaje otwarta. Chodzi mianowicie o wyjednanie 500 000 zł. na Lemkowszczyznę. Należy jednak pamiętać, iż nic tak nie kompromituje pracy, jak przerwa z powodu braku funduszków. Chodzi więc o to, by sprawę postawić zupełnie wyraźnie i uzyskać na ten cel przynajmniej częściowo fundusze z budżetu roku bieżącego, jak również, by pamiętać o potrzebach Lemkowszczyzny przy układaniu budżetu na przyszły rok. W końcu p. Wojewoda dziękuje obecnym za udział w posiedzeniu.

Sekretarzował:
mgr B. Aleksandrowicz
Radca

Przewodniczący:
dr J. Tyمیński
Wojewoda

MSW 1080

Wydz. PN
Ref. Wyznaniowy

Warszawa, dn. 27. VII. 38 r.

Notatka
W sprawie pomieszczenia alumnów Administratury
Apostolskiej dla Lemkowszczyzny

Przy organizowaniu Administratury Apostolskiej dla Lemkowszczyzny nie zwrócono uwagi na sprawę zasadniczej wagi, jaką jest wychowanie nowego pokolenia kapłanów dla uzupełnienia naturalnych ubytków i prowadzenia celowej polityki personalnej. Alumni Administratury są wychowywani bądź to w Seminarium częstochowskim w Krakowie, bądź też w mniejszej liczbie (4) w Seminarium w Tarnowie. W obydwu środowiskach są pozbawieni możności nauki liturgii w obrządku wschodnim – nie mają też własnego kierownictwa, odpowiedzialnego za ich nastawienie ideowe, stąd też, wg. posiadanych informacji – poziom ich przygotowania na terenie Lemkowszczyzny jest niewystarczający.

Stan ten winien zostać możliwie szybko usunięty. Musi zaistnieć Seminarium duchowne dla Lemkowszczyzny. Jedynym właściwym miejscem dla niego jest siedziba Administratora Apostolskiego, tj. Sanok. Przez utworzenie tam Seminarium usunęłoby się charakter tymczasowości i podniosłoby się powagę Administratora, zapewniając mu równocześnie realny wpływ na wychowanków.

Niewątpliwie organizacja nowej instytucji będzie wymagała środków finansowych. Rząd RP. ze względów interesu państwowego poniósł już tak znaczne koszty przy organizowaniu Administratury Apostolskiej, że dalszy wydatek jest tylko konsekwencją istniejącej sytuacji, bez niego bowiem sama sprawa uwolnienia Lemkowszczyzny od wpływów ukr. nie zostanie załatwiona.

Drugim ważnym zagadnieniem jest kwestia święcenia kapłanów dla Lemkowszczyzny, wychowanych w Seminarjach łacińskich. Nie może jej dokonać Administrator Apostolski, ponieważ nie jest biskupem. Nie mogą tego również uczynić biskupi łacińscy, więc z konieczności po święcenia muszą udawać się klerycy do ukr. biskupów we Lwowie, Przemyślu i Stanisławowie.

Nie ulega wątpliwości, że nawet kilkudniowy pobyt w ośrodkach nacjonalistycznych ukr., jakimi są Seminarja we Lwowie i Przemyślu – może wywrzeć wybitnie ujemny wpływ na niewyrobionych kleryków i tej sytuacji należy zapobiec.

WNIOSKI.

Zdaniem Wydz. PN należy odnieść się do Min. WR i OP z wnioskiem o

utworzenie Seminarium duchownego dla Lemkowszczyzny w Sanoku. Gdyby to w bież. roku ze względu na trudności organizacyjne okazało się niemożliwe, należy wykluczyć Tarnów jako siedzibę Seminarium, nie jest bowiem celowym podleganie żywiółu ruskiego aż pod sam Kraków. Jedynie właściwym miejscem byłaby wówczas Warszawa, gdzie alumni mogliby studiować na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu, a pomieszczenie ich pod kierownictwem kapłana gr. rus. bądź to przy Seminarium łacińskim, bądź też w którymś z łacińskich klasztorów. Ważną jest rzeczą, że w Warszawie istnieje cerkiew ob. gr. rusińskiego, gdzie alumni mogliby nauczyć się właściwych form liturgicznych. Są to jednakowoż Bazylianie, którzy ulegają Metr. Szeptyckiemu.

Odnosnie trudności ze święceniami, to najwłaściwszym byłoby nadanie Administratorowi dla Lemkowszczyzny godności tyt. biskupa (o czym ks. dr. Medwecki marzy) – a gdyby to okazało się na razie trudnym, czy nie aktualnym, należy stworzyć zasadę, że święceń może udzielać tylko ks. Biskup Chomyszyn ze Stanisławowa, wzgl. sufragan dr. Latyszewski, którzyby na uroczystość tę byłiby zapraszani do Warszawy i tutaj jej dokonywali w cerkwi obrządku gr. rus.

AAN, MSW 1058

PN. 7241/1/tj./38

16 lipca 1938

Subwencja na stypendium dla
młodzieży szkolnej z Lemko-
wsczyzny

Tajne

Do
**MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH
I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO**

Wojewoda Krakowski pismem Nr. SPa4/tjn/12./38 z 12. 21. VI. b.r. zwrócił się do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o przyznania odpowiedniej kwoty na stypendia dla młodzieży szkolnej z Lemkowszczyzny.

Prowadzona od kilku lat na Lemkowszczyźnie akcja w kierunku odseparowania Lemków od wpływu ukraińskiego nacjonalizmu natrafia na duże trudności, wobec braku miejscowej inteligencji, która by posiadała wyraźne poczucie odrębności Lemków od Ukraińców i Starorusinów i mogła być skutecznie wykorzystana do pracy propagandowej w tym terenie. Pełnowartościowy typ społecznego działacza lemковского można będzie uzyskać przez wspólne wychowanie w polskich internatach z młodzieżą polską, odpowiedniego zastępu młodzieży lemkowej.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych mając powyższe na względzie prosi o przychylne ustosunkowanie się do wniosku Wojewody krakowskiego w sprawie utworzenia funduszu stypendialnego dla młodzieży szkolnej z Lemkowszczyzny.

Równocześnie Ministerstwo zauważa, że akcją stypendialną objęta będzie w pierwszym rzędzie miejscowa młodzież polska, gdyż żywiół polski na Lemkowszczyźnie liczny i przeważnie finansowo źle sytuowany wymaga opieki i pomocy ze strony właściwych czynników.

Ministerstwo prosi o zakomunikowanie o zajętym stanowisku.

16/7. 38

/W. Żyboriski/
DYREKTOR DEPARTAMENTU
MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH

Ministerstwo
Wyznań Religijnych i Oświecenia
Publicznego

Tajne

Warszawa, dn. 1 październ., 1938 r.
№ V/tj-642/38.

MINISTERSTWO
SPRAW WEWNĘTRZNYCH

W odpowiedzi należy powołać się na Nr powyższy
Administratura Apostolska
dla Lemkowszczyzny.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświe-
cenia Publicznego przesyła drugostronne do
poufnej wiadomości.—

Dyrektor Departamentu
/H. Dunin-Borkowski/

Warszawa, dn. październ. 1938 r.
Nr. V/tj-642/38

Odpl
Tajne

Pan Minister
Spraw Zagranicznych

Z wyjaśnień, udzielonych dnia 29. IX. b.r. przez ks. Medweckiego, Adminis-
tratora Apostolskiego dla Lemkowszczyzny, wynikałoby, że Nuncjatura nosi się
z zamiarem wystąpienia na drodze dyplomatycznej wobec Rządu Polskiego w
sprawie rozszerzenia Administratury na powiat Leski i na parafię obrządku
grecko-ruskiego w Krakowie, oraz w sprawie przemianowania tej Administra-
tury na normalną diecezję.

W związku z powyższym mam zaszczyt podać do wiadomości Pana Ministra,
iż — zdaniem moim — rozciągnięcie Administratury Apostolskiej dla Lemko-
wsczyzny na parafię obrządku grecko-ruskiego w powiecie leskim byłoby
rzeczą dla nas korzystną.

Natomiast odmienne znajduje stanowisko, o ile chodzi o włączenie parafii
obrzędki grecko-ruskiego w Krakowie do tej Administratury. Uważam bowiem,
iż należałoby doprowadzić, by parafię obrządku grecko-ruskiego, znajdujące
się poza obecną zachodnią granicą Administratury, a podlegające jeszcze dziś
Biskupowi przemyskiemu obrządku grecko-ruskiego, zostały poddane pod
jurysdykcję miejscowego Ordynariusza obrządku łacińskiego. Sądzę, iż okazja do
zrealizowania tego postulatu mogą stać się albo rokowania o rozszerzenie Ad-
ministratury na powiat leski, albo też rok 1944, w którym kończy się pierwsze
dziesięciolecie ważności tajnego Układu ze Stolicą Apostolską w sprawie utwo-
rzenia tej Administratury.

O ile chodzi o projekt przemianowania Administratury Apostolskiej dla
Lemkowszczyzny na diecezję, to uważam, iż nie byłoby to dla nas rzeczą
wskazaną. Do tego czasu bowiem odpowiedniego skryształizowania się stosunków
wyznaniowo-narodowościowych na tym terenie należałoby — zdaniem moim —
uniknąć nadawania organizacji hierarchiczno-kościelnej form trwałych.—

M i n i s t e r
W. Świątosławski

Володимир Лобода Ніч

Лемківська хронологія

- 1945 -

Січень

Уся Лемківщина визволена з-під гітлерівської окупації. На зламі січня-лютого виник Селянсько-робітничий комітет Лемківщини. Його очолили: інженер Максим Собин - голова, Михайло Донський - заступник голови, Дмитро Перун - секретар.

Лютий

Селянсько-робітничий комітет Лемківщини отримав згоду відділу освіти ПКНВ на організацію шкіл з українською мовою навчання. До кінця квітня створено 38 таких шкіл, спираючися здебільшого на приміщення, підручники й вчительські кадри українського шкільництва, що існувало на Лемківщині під час окупації. Зроблено перші заходи з метою відновити Вчительську семінарію в Криничі.

1 березня

У Пряшіві відбулися засновницькі збори Української народної ради Пряшівщини. Учасники з'їзду звернулися до голови Ради народних комісарів УРСР М. Хрушова і голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи з телеграмою такого змісту: "Звертаємось до вас з проханням - коли буде вирішуватися проблема Закарпатської України - пам'ятати, що на Пряшівщині також живуть українці, які своїм національним укладом життя й культурою є єдинокровними братами закарпатських українців. Тільки нимі нам була дана можливість вільно визначати свою національну приналежність. Сердечно просимо вашого покровительства". У з'їзді брали участь делегати Селянсько-робітничого комітету Лемківщини. Сподіванням на приєднання Пряшівщини разом з Закарпатською Україною до УРСР поклав край договір між урядом ССРСР й ЧСР про Закарпатську Україну, підписаний 29 VI 1945 року в Москві.

Березень

Міючи на меті оборону перед дедалі частішими нападами польських грабіжницьких банд, влада погодилася дати дозвіл на організацію самооборони в лемківських селах Горлицького й Новосанчівського повітів.

3 березня

Відділ ВІН (Воля й Незалежність) вирізав у селі Павлокома 365 осіб включно з греко-католицьким священиком Володимиром Лемцьом.

27 березня

Селянсько-робітничий комітет Лемківщини виступив з відозвою "Русские патриоты", яка закликала лемків добровольцями вступати в лави Червоної Армії. За неповними даними з території Лемківщини до Червоної Армії вступило добровольцями або змобілізовано (Польське військо лемків не приймало) біля 3 тисячі осіб.

1 квітня

У Горлицькому повіті почалася переселенська акція до УРСР.

4 квітня

У Новосанчівському й Новотарзькому повітах почалося переселення до УРСР.

24 липня

У міністерстві публічної адміністрації відбулася конференція, у якій брали участь представники української людності. Репрезентанти Лемківщини: Михайло Донський з Горлиць, Петро Дудка й Іван Андраш з Лося висунули такі вимоги:

- дотримувати принципу добровільності при переселиванні з Польщі до УРСР;
- відновити існуючі досі й дати дозвіл організувати нові кооперативи;
- поширити земельну реформу на українських селян;
- дати дозвіл на організацію політичної партії демократичного спрямування;
- залучати українців до праці в державній адміністрації на рівних правах з поляками і т.п.

Серпень

У звіті за місяць серпень 1945 року Воевідський уряд у Ряшові ствердив, що "у Короснянському повіті досі перебуває біля 2000 українців, які заявили, що скоріше тут же загинуть, ніж поїдуть до СРСР".

1 серпня

На залізничній станції в Новому Санчі невідомі особи вкинули гранату у вогнище, біля якого збиралася українська людність, очікуючи від'їзду поїзду з переселенцями.

3 вересня

Три дивізії Польського війська почали насильне переселивання української людності з Польщі до УРСР.

7 вересня

Отець Омелян Венгринович, парох у селі Нижня Мохначка, звернувся до краківського воєводи з проханням "уберегти його разом з сім'єю від насильного виселення". Він був одним з 12 греко-католицьких священиків Апостольської адміністрації Лемківщини, яких арештувало й тримало у в'язниці гестапо, потім їх до кінця війни тримали в Кельцях як інтернованих. Утікаючи перед переселенням, він знайшов пристановище в латинській парафії Вільчиська Новосанчівського повіту.

25 вересня

Начальник повіту Новий Санч, посилаючися на розпорядження міністра внутрішніх справ від 22 I 1937 року про державні кордони, видав розпорядження, силою якого особам "української та руської" національності необхідно протягом 14 днів покинути територію прикордонної зони.

29 жовтня

Римо-католицька митрополича курія в Перемишлі видала розпорядження, яке наказувало даканам переймати для потреб костьола покинуті церкви.

Листопад

Щоб уникнути арештування виїхав з Польщі о. містрат Олександр Малиновський, від 3 II 1941 р. апостольський адміністратор Лемківщини (він помер 18 XI 1957 р. в Братфорді в Англії). На конференції в повітовому старостві в Новому Санчі вирішено насильно преселити мешканців сіл: Поворозник, Нижня Мохначка й Берест. Учасники конференції мали надію, що "Przemarsz ewakuowanej przynusowo pod eskortą ludności ukraińskiej do stacji w Nowym Sączu, względnie Grybowie przez cały szereg miejscowości zamieszkałych przez ludność ukraińską wywarłby wpływ na szybsze zdecydowanie się tej ludności do dobrowolnego zgłoszenia się na wyjazd do USSR".

6 листопада

До Горлиць приїхав поїзд з переселенцями з УРСР. Слідство з'ясувало, що були це лемки з села Радоцина виселені з Польщі в травні 1945 року. Після кількох днів перебування на залізничній станції під сторожем органів безпеки їх вдруге відправлено до УРСР.

26 листопада

Головний представник уряду Речі Посполитої з питань евакуації української людності до УРСР поінформував районні відділи, що лемки-громадяни США не підлягають виселенню.

29 грудня

Головний представник уряду Речі Посполитої з питань евакуації української людності з Польщі, офіційно спростовуючи повідомлення Польської пресової агенції "Польпрес" про нібито висловлений намір закінчити переселенську акцію на Лемківщині, заявив: "Ewakuacja pozostałej ludności będzie prowadzona do końca. Musi być planowana w zależności od wielu warunków i okoliczności. Pozostawienie na pewien czas ma też swoje znaczenie; ludność ukraińska chcąc się okazać lojalną zdała ponad 120 % kontyngentów, ponadto przygotowała zasiewy i przygotowuje do robót wiosennych duże obszary pola, które leżały odłogiem".

31 грудня

Міністерство публічної адміністрації видало розпорядження, силою якого всіх українців - польських громадян здемобілізованих з Червоної Армії й перебуваючих на території Польщі слід в порозумінні з органами безпеки арештувати й вивести поза межі Речі Посполитої.

- 1946 -

25 січня

Трагедія села Завадка Марохівська. Убито 56 осіб.

19 лютого

Сповідання горлицького старости, яке зобов'язує лемків покинути територію повіту під загрозою адміністративних заходів.

15 березня

Цей день був остаточним терміном покинення тодеперішнього місця проживання й виїзду до УРСР членів ордену оо. Студитів з Флоринки. Термін визначив новосанівський староста й. Лабуз.

7 квітня

Солдати 33 полку піхоти вбили пароха Команчі о. Ореста Венгриновича перед його домом.

19 квітня

Владислав Гомулка (тоді І секретар ЦК ПРП й віцепрем'єр) звернувся до віцеміністра публічної адміністрації з проханням не вживати примусових заходів супроти лемків, що не бажають виїжджати до УРСР.

7 травня

На конференції у воєвідському уряді в Кракові прийнято рішення провести з допомогою війська насильне виселення з Новотарзького та Новосанчівського повітів лемків, які відмовляються виїжджати до УРСР.

15 травня

У Горлицькому повіті закінчено переселявання до УРСР. Виїхало 3548 сімей, 14891 осіб.

17 травня

Військо почало переселявати лемків з Новосанчівського повіту.

18 травня

Консистер Польської автокефальної православної Церкви послав на Лемківщину о.В.Важанського й В.Лопуховича з метою забезпечити майно покинутих православних парафій.

25 травня

Підписано протокол з закінчення переселенської акції української лядності Новосанчівського повіту до УРСР. За даними протоколу переселено: 3668 сімей, 17740; залишилося біля 5 тисяч осіб, у цьому числі 130 осіб американського походження, 450 з мішаних сімей, 180 втекло до лісу.

29 травня

Командант міліції в Новому Санчі, Леон Крупович, утручавчися у акції насильного переселявання лемків військовими відділами, сповістив прокурора Військового округу в Кракові, що "Zaistniały również wypadki brutalnego obchodzenia się z ludnością łemkowską, jak bicie kolbami itp., co ze względu na wysiedlenie ludności do sąsiedniego państwa nie powinno mieć miejsca".

31 травня

Підписано протокол з закінчення переселенської акції української лядності Новотарзького повіту до УРСР. За даними протоколу переселено 479 сімей, 1857 осіб. Залишитися мало тільки 329 осіб, у цьому: 5 американського походження, 59 виїхало на Західні землі або не знати куди, 39 втекло до лісу, 30 визнано поляками, 40 не змогли визначити своєї національної приналежності, 156 попри українське походження відмовило виїхати до УРСР.

31 травня

Закінчено переселявання до УРСР з Короснянського. Усього переселено 3142 сім'ї, 11815 осіб.

24 червня

З Лемківщини виїхав останній переселенський поїзд до УРСР: 10 осіб з Нового Санча, 20 осіб з Ясла.

27 червня

Вхід УПА до села Лабова. Підпалено міліцейський пост та кілька-надцять бувших лемківських будинків, які зайняли польські поселенці.

20 липня

Закінчено переселявання з Ясельського повіту. Усього переселенно 1763 сім'ї, 7246 осіб.

31 грудня

Собор єпископів ПАПЦ позбавив єпископського титулу й виключив з свого трона ординарія Краківсько-лемківської єпархії архієпископа Палладія (Видибіда-Руденко). Прийнято теж рішення ліквідувати цю єпархію.

- 1947 -

28 березня

Від куль УПА згинув під Яблонками віцеміністр національної оборони генерал Кароль Свєрчевський.

29 березня

Політичне б'юро ЦК ПРП прийняло рішення провести акцію "Вісла", яка мала на меті виселити українську людину на західні й північні землі Польщі та ліквідувати УПА.

1 квітня

Примас Польщі кардинал Гльонд силою надзвичайних повноважень наданих від папи Пія XII, призначив о. Андрія Злупко, пароха Гладишова й горлицького декана, генеральним вікарієм для Апостольської адміністрації Лемківщини.

1 квітня

Кардинал А. Гльонд відрядив о. Євгена Хиляка (хриницького пароха від 1935 р.) до Криниці, з метою відновлення релігійних послуг для місцевих греко-католиків. Проти приїзду о. Є. Хиляка рішуче виступило староство та краківський воєвода. Воєвода вдався в цій справі до міністерства публічної адміністрації, заявляючи, що "Nie należy dopuszczać do reaktywowania parafii greckokatolickich na terenie tzw. Łemkowaczyny z uwagi na będącą w toku akcję spolszczania terenów dotychczas przez tę ludność zamieszkałych".

Невдовзі о. Є. Хиляка арештовано й вислано до табору в Явожні.

27 квітня

Прийнято рішення створити табір у Явожні біля Жакової на Верхньому Шлезку. З-поміж 3936 в'язнів принаймні третина походила з Лемківщини.

28 квітня

О четвертій годині ранку почалася акція "Вісла"

26 травня

Почалося переселявання української людини з повітів: Коросно, Ясло.

28 травня

Зі станцій в Коросні та Яслі від'їхали перші поїзди з переселенцями.

24 червня

Уконституювався Комітет зі справ Лемківщини з осідком у Новому Санчі. Головним завданням Комітету було підготування й справне проведення виселення лемків та, шляхом поселення на терені Лемківщини польської людини, досягти її повної реполонізації. До складу Комітету увійшли: повітовий староста Вацлав Войтушак (голова) та представники Польської робітничої партії, Польської соціалістичної партії, Народної партії, війська і органів безпеки.

27 червня

Початок акції "Вісла" в Новосанчівському повіті. О шостій годині ранку почалося виселяння села Флоринка. Акція закінчилася 16 липня виселенням села Верхомля.

11 липня

Початок акції "Вісла" в Новотарзькому повіті. О четвертій годині ранку почалося виселяння сіл Явірки й Біла Вода.

червень

3 Криничі виселено в Щецінське воєвідство Никифора Дровняка, якого звали Криничьким, під цю пору відомого вже маляря (вистави у Львові, Парижі). У зв'язку з намаганням повернутися на Лемківщину його виселяли ще два рази.

28 червня

Американська Ліга русинів і карпаторусинів з осідком у філадельфії склала послу Польщі в США Й. Віневичеві меморандум у справі припинення виселяння лемків на Відвойовані землі.

липень

В ситуаційного звіту краківського воєводи, у якому поміщено погляд на результати акції "Вісла" на Лемківщині: "Repolonizacja Kresów Południowych została osiągnięta w związku z przesiedleniem ludności lemkowskiej z powiatu nowosądeckiego i nowotarskiego na tereny zachodnie. Przesiedlenie to wpłynęło na rozwiązanie kwestii tej mniejszości narodowej".

7 липня

Тарновський римо-католицький єпископ Степа звернувся до краківського воєводи з пропозицією передати майно Греко-католицької Церкви у користування Римо-католицької Церкви.

12 липня

Закінчено акцію "Вісла" на терені Новосанчівського повіту. З села Бялхтова виселено 31 сім'я (92 особи), Явірки - 35 (119), Біла Вода - 43 (148), Чорна Вода - 16 (30). Трьома роками пізніше, висувавши фіктивне звинувачення в контрабанді, силою спеціального розпорядження міністерства публічної адміністрації повторно виселено 32 сім'ї, які нелегально повернулися на власні господарства з Вродлавського воєвідства. Сіла Вода і Чорна Вода призначено під заліснення.

19 липня

Опечатано православні церкви в Бінчаровій, Богуші, Флоринці, Королевій Руській та Ваврці. Ключі передано римо-католицьким священикам.

11 серпня

Міністерство публічної адміністрації погодилося передати Римо-католицькій Церкві майно (у цьому літургійні шати й посуд), сакральні й господарські будинки греко-католиків.

Опрацював Євген Місило

На наступних сторінках друкуємо добірку документів до питання акції "Вісла". Підготував Євген Місило.

1944. maj 27. — Ulotka polskiej organizacji konspiracyjnej Związek Samoobrony Kraju kolportowana na terytorium Lemkowszczyzny

Wojna toczy się szybkim tempem ku końcowi. Rozwał Niemiec jest nieunikniony. Wrogowie Polski muszą zginąć. Zmartwychwstanie Polski jest pewne i w granicach większych niż była kiedyś. Naszym zadaniem jest skupić wszystkie nasze siły dla przeprowadzenia wielkiej sprawy. Nie jesteśmy na razie w stanie walczyć z odwiecznym wrogiem, ale ten ulegnie przeważającej sile wschodu.

Zadaniem naszej walki jest zwrócić uwagę na drugiego wroga Polski, którym są Ukraińcy i na wschód od Sanu wysunęci Lemkowie nazywający się Rusinami.

Każdy Ukraińiec jest naszym wrogiem jawnym, lecz stokroć gorzysze, gdyż i ukrytym, jest każdy, który się nazywa Rusinem. Jest wiadomym jak haniebną rolę odegrali Lemkowie w wojnie przeciw Niemcom, a są oni i dalej na usługach germanskich jak donosiciele na Polaków i solidnie wykonyjący ich zarządzenia.

Każdy Polak niech pamięta, że mając przed sobą Rusina ma on do czynienia z tajemnym wrogiem i odpowiednio go traktuje.

Przy wszelkich sprawowaniach urzędu należy odmawiać mu załatwienia i każdy niech dąży do ich zniszczenia środkami jakie tylko stoja do dyspozycji.

Polaka ziemia jest tylko dla Polaków, a element obcy musi być zniszczony. Tych zdrąjców

należy wytepić, by po nich nie było śladu. Powiaty: Nowy Sącz, Jasło, Krasno były nasze, a nie ruskich kabanów.

Bijąc Rusina robisz patriotyczną robotę. Różnice religijne prawosławnych i greko-kat(olików) niech nie grają tutaj roli, gdyż obaj wyszawcy są wrogami naszego kościoła i naszej Ojczyzny.

Zanim zrobimy z nimi ostateczną rozprawę, która jest blika, niech każdy ze swej strony dolozy starań by Rusinów zniszczyć, pamiętając dawne przysłowie: JAK ŚWIAT ŚWIATEM NIE BYŁ RUSIN POLAKOWI BRATEM.

Urzędy niemieckie i sandarmeria nie dadzą im żadnej ochrony, gdyż są do tego niezdolni, a ukraińska policja nieliczna.

Zatem w roku 1944 element lemkowski powinien poznać, że jest znalaz na naszych ziemiach i dalej przez nas tolerowanym być nie może.

NIECH ŻYJE POLSKA

Niech zgina Ukraińcy i ich bracia Lemkowie

Związek Samoobrony Kraju

CA KC PZPR, 203/XV-49, k.4.

1945 wrzesień 25. Nowy Sącz — Zarządzenie starosty powiatowego nowosądeckiego o obowiazku opuszczenia obszaru granicznego przez ludność ukraińską

Zarządzenie

Na zasadzie § 7 punktu 5 ustęp 2 rozporządzenia min(istra) spraw wewnętrznych z dnia 22 I 1937 r. (Dz.U.R.P. Nr 12, poz. 84)¹ zarządzam co następuje:

Wszyscy mieszkańcy powiatu nowosadeckiego, narodowości ukraińskiej i ruskiej (Lemkowie) obowiązani są opuścić teren obszaru granicznego w terminie dni 14, licząc od dnia następnego po ogłoszeniu — ze względu na bezpieczeństwo i ochronę granicy. Jeśli obywatele ci nie opuszczą obszaru granicznego (powiatu)² w wyżej wskazanym terminie, będą usunięci w trybie przymusowym.

Starosta powiatowy
Józef Labuz

Oryginał, afisz, format 32x47

Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Główny Przedstawiciel Rządu RP do Spraw Swakrości Ludności Ukraińskiej z Polski (dalej: GPR), 179.

1/ Zastosowanie tego rozporządzenia wobec ludności ukraińskiej było bezpodstawne, gdyż dotyczyło wyłącznie osób przebywających w strefie nadgranicznej czasowo na podstawie zezwoleń władz administracji ogólnej, co wyraźnie precyzował § 8, ustęp 1, punkt 1-3. Wykluczał on zastosowanie przepisów § 7 wobec: obywateli polskich, zamieszkałych przynajmniej od 6 miesięcy przed dniem wejścia w życie rozporządzenia w miejscowościach leżących w strefie nadgranicznej; obywateli polskich, posiadających w strefie nadgranicznej majątek nieruchomości, a nie zamieszkałych w nim; członków rodzin osób wyżej wymienionych.

Ponadto § 38, punkt 2 rozporządzenia wyraźnie stwierdzał, że: "Przepisy § 3-6, oraz wydane na ich podstawie rozporządzenia, traca moc z dniem 31 grudnia 1940 roku".

2/ Kolejnym jaskrawym nadużyciem było zastosowanie rozporządzenia wobec mieszkańców całego powiatu przylegającego do granicy państwa. W myśl § 7, punkt 3; ustęp 2 dotyczyło ono wyłącznie osób zamieszkałych w strefie nadgranicznej, a więc na obszarze leżącym wzdłuż linii granicznej szerokości 2 kilometrów, który w wyjątkowych wypadkach, np. z uwagi na ukształtowanie terenu, mógł być poszerzony do 6 km.

1946 luty 19. — Obwieszczenie starosty powiatowego w Gorlicach w sprawie przesiedlenia osób narodowości białoruskiej, rosyjskiej, rusińskiej i ukraińskiej do ZSRR.

Obwieszczenie

starosty powiatowego w Gorlicach

Umowa z dnia 9 IX 1944 pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukraińskiej Republiki Rad przewiduje, że wszyscy Polacy ^a zamieszkujący na terenie ZSRR mają przesiedlić się do Polski, a wszyscy Ukraińcy ^a, ^b Lemkowie ^b, Rusini ^a, Białorusini ^a, Rosjanie ^a mają przesiedlić się do ZSRR.

Życzeniem Rządu RP jest, aby wszyscy Polacy ^a zamieszkali na terenie ZSRR powrócili do Polski, a wszyscy obywatele narodowości niepolskiej, wymienieni w umowie, przesiedlili się do ZSRR.

Stosownie do powyższego zarządzam:

Wszyscy obywatele narodowości rosyjskiej, ukraińskiej, ^b lemkowski ^b, białoruskiej, rusińskiej zamieszkali na terenie powiatu gorlickiego winni przesiedlić

się do USRR w czasie następującym:

Gmina Uacie Ruskie	od dnia 1 III 1946
Gładyszów	10 III 1946
Sękowa	20 III 1946
Ropa	30 III 1946
Śniatnica	5 IV 1946
Lipniki	10 IV 1946

Każdy obywatel przesiedlający się do USRR ma prawo zabrać ze sobą inwentarz żywy oraz produkty i inne rzeczy domowe o łącznej wadze nie wyżej 2 ton.

W terenie urzędują mieszane komisje polsko-ukraińskie, które przeprowadzają dokumentację.

Oporni zostaną przesiedleni w drodze administracyjnej.

Starosta powiatowy
mgr Fr. Rzesniowiecki

Oryginał, afisz, format 24x37 cm

AAN, Główny Przedstawiciel Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Ukraińskiej z Polski w Lublinie, 164, k. 309.

a/ W oryginale z małej litery.

b/ Wyraz ~~zamazany~~ tuszem.

1946 luty 22. Gorlice — Pismo przedstawiciela rejonowego rządu RP do spraw ewakuacji ludności ukraińskiej z Polski w Gorlicach do głównego przedstawiciela w Lublinie w sprawie dokonania poprawek w treści obwieszczenia o przesiedleniu do USRR ludności lemnowskiej z pow. gorlickiego

W ślad za radiogramem wysłanym przez pełnomocnika rejonowego rządu USRR do Lublina, że w porozumieniu z pełnomocnikiem rejonowym oraz dowództwem KOP ^a opracowane zostało obwieszczenie o dalszej ewakuacji ludności lemnowskiej z powiatu gorlickiego. Projekt wspomnianego obwieszczenia na konferencji w Starostwie w dniu 5 lutego br. został przez starostę powiatowego ob. Fr. Rzesniowieckiego bez zastrzeżeń aprobowany, podpisany i przekazany referentowi Starostwa celem oddania do druku.

W międzyczasie z powodu otrzymania od dyrekcji kolejowej w Krakowie wiadomości, że komunikacja ze stacją graniczną w Chyrowie do dnia 1 marca jest wstrzymana, starosta na obwieszczeniu polecił przesunąć pierwszy termin na dzień 1 marca br.

Starostwo po otrzymaniu obwieszczenia z druku, 10 egzemplarzy przekazało do tutejszego Przedstawicielstwa Rejonowego, resztę miało przesłać do zainteresowanych gmin celem rozplakatowania.

W dniu 26 lutego br. zgłosiła się pracowniczka Starostwa do biura tut. Przedstawicielstwa z zadaniem okazania jej obwieszczeń o ewakuacji Lemków, na których ona musi dokonać pewnych poprawek. Jak się okazało poprawki polegały na skreśleniu w obwieszczeniu w pierwszym i trzecim zdaniu wyrazów "Lemkowie" i "lemnowskiej" (dwa egzemplarze obwieszczenia załączam).

W umowie pomiędzy Rzadem Rzeczypospolitej Polskiej, a Rzadem USRR narodowość lemkowska nie jest wymieniona. Południową część powiatu gorlickiego, przylegającą bezpośrednio do granicy czechosłowackiej, zamieszkuje w zwartej masie wyłącznie ludność lemkowska. Nazwa Lemków, Lemkowszczyzny dla odrębnej grupy górali ruskich, zamieszkujących Beskid Niski, została wprowadzona do literatury stosunkowo niedawno, bo dopiero w drugiej połowie XIX wieku.

Lemkowie, którzy nie chcą wyjechać do nowej swojej Ojczyzny dowodzą, że Lemkowie pochodzą od Szwedów, inni znowu wyprowadzają pochodzenie swoje od Tatarów, byle tylko nie traktować ich jak górali ruskich.

Dlatego też w obwieszczeniu starosty o ewakuacji ludności rusińskiej z powiatu gorlickiego został użyty wyraz "Lemkowie", aby wyraźnie zaakcentować, że rozporządzenie dotyczy ludności lemkowskiej. Skreślenie z obwieszczenia wyrazów "Lemkowie" i "lemkowskiej" może wprowadzić ludność lemkowska, na podstawie wyżej przytoczonych wywodów na drogę błędnego interpretowania intencji rozporządzenia starosty – co bezwarunkowo wpłynie na dalszy bieg ewakuacji.

Po porozmianieniu udaliśmy się obaj z pełnomocnikiem rejonowym rządu USRR do starosty dla przedstawienia mu niecelowości dokonywania skreśleń na obwieszczeniach z zamiarem proponowania mu raczej wydrukowania nowych obwieszczeń z pominięciem skreślenia "Lemkowie", niż rozplakatowanie obwieszczeń z tak niefortunnnymi poprawkami.

W Starostwie zwróciliśmy się najpierw do referenta polityczno-społecznego, oznajmiając mu cel naszego przybycia i prosząc go o zgłoszenie naszego przybycia staroście. Starosta przez wspomnianego referenta polecił nam oświadczyć, iż przyjąć nas nie może z powodu licznych interesantów.

W tym momencie w Starostwie toczyła się odprawa wójtów, podczas której miały być rozdane obwieszczenia wójtom celem rozplakatowania. Zwróciłem się zatem do referenta z prośbą, aby zanim starosta nie poweźmie ostatecznej decyzji, obwieszczeń z poprawkami wójtom nie rozdawał.

Mimo to obwieszczenia z wykreślonymi wyrazami "Lemkowie" zostały w terenie rozplakatowane.

Oryginał, maszynopis
AAN, GPR, 164, k. 306-307.

a / Winno być: WOP (Wojska Ochrony Pogranicza).

1946 kwiecień 16. Kraków — Pismo sekretarza generalnego Polskiej Akademii Umiejętności T. Kowalskiego do głównego przedstawiciela rządu RP do spraw przesiedlenia ludności ukraińskiej z Polski do USRR J. Bednarsza wyjaśniające kwestię przynależności narodowej Lemków.

W odpowiedzi na pismo z dnia 1. 4. br. nr dz 940/46/Be/K trudno jest odpowiedzieć dokładnie wobec nieokreśloności wyrażenia o "istocie" Lemków, zamieszkałych w powiatach sanockim, gorlickim i sadeckim. Rozumiejąc, że idzie o ich pochodzenie i dzisiejszą przynależność narodową, podaje co następuje:

Co do pochodzenia Lemkowie są taką samą ludnością ruską, jak rdzenna ludność b. Wschodniej Galicji, jeszcze dawniejszych województw ruskich; przyszli

tu jednak później, w XV wieku i to zmieszani po trosze z Rumunami, a osiedli w kraju słabo zaludnionym przez Polaków; przymieszki te były widocznie dość słabe, skoro zwyczężył język małopolski, co prawda z silnymi wpływami polskimi. Wobec tego Lemkowie mówią dialektem nieco odrębnym od literackiego języka ukraińskiego, ale znacznie bliższym jemu niż polskiemu. Narodowo zawsze uważali się za "Rusinów", a kiedy przed półwieczem cała ludność ruska b. Wschodniej Galicji uświadomiła się i zadeklarowała jako naród "ukraiński", konserwatywni Lemkowie pozostali przy swojej starej nazwie Rusinów czy Rusnaków i okazywali przychyłność partii staroruskiej, wzdychając do połączenia się z jednym wielkim nierozdzielny narodem rosyjskim, stąd też poszła pewna podatność na agitację prawosławną, o wiele silniejszą, niż u "Ukraińców". Z tego wynikło, że choć w stosunku do Polaków mniej szowinistyczni od nacjonalistycznych Ukraińców, mimo to wcale a wcale nie uważali się za Polaków, ale za część nierozdzielnego narodu ruskiego; w ostatnich czasach jednak wpływy "ukraińskie" rosły. Nigdy też przy wyborach Lemkowie nie głosowali na kandydatów polskich, nawet chłopskich, a w czasie okupacji hitlerowskiej nigdy się jej nie narazali. Jeżeli więc teraz "uważają się za Polaków", to wyłącznie dlatego, że chcą zostać w Polsce. Jest to polskość najzupełniej koniunkturalna, szczerą chyba u nielicznych tam rzymskich katolików.

Literatura o Lemkach jest obfita.

Sekretarz generalny
Tadeusz Kowalski

Oryginal, maszynopis
AAN, GPR, 164, k. 245.

1946 czerwiec 13, Kraków. — Pismo wojewody krakowskiego do ministra administracji publicznej wyjaśniające okoliczności przebiegu ostatniej fazy akcji przesiedleńczej do USSR na terenie Lemkowszczyzny.

W odpowiedzi na zarzuty zawarte w piśmie dowódcy Okręgu Wojskowego w Krakowie, a skierowane do marszałka Polski Michała Żymierskiego, odnośnie niedociągnięć i przekupstwa władz administracyjnych w czasie ewakuacji ludności lemkowej i powiatu nowosadeckiego, donoszę co następuje:

W dniu 7 V br. z inicjatywy płk Chylińskiego z D(owództwa) O(kręgu) W(ojkowego) została zwołana konferencja w Urzędzie Wojewódzkim w sprawie ewakuacji pozostałych Lemków^a z powiatu nowotarskiego i nowosadeckiego. Protokół z tej konferencji przesłałem Ministerstwu pismem z dnia 8 V 46 r. L. przedmiot jw.

Jak z treści wspomnianego protokołu wynika naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego stojąc na gruncie umowy z dnia 9 IX 1944 r. oświadczył wyraźnie, że Urząd Wojewódzki nie może wydać żadnych zarządzeń w kierunku zastosowania przymusu do ludności przeznaczonej do ewakuacji, gdyż umowa tego przymusu nie przewiduje. Pułk. Chyliński powołując się na dyrektywy swych władz przełożonych oświadczył, że ewakuacja do dnia 20 V 1946 r. musi być przeprowadzona, a celem jej usprawnienia zostanie użyte wojsko. Następnie okazał mi telegram ze Sztabu w Warszawie w języku rosyjskim który brzmiał: "Wysiedlenie wszystkich Lemków^a (Ukraińców)^a do dnia 20 maja; zostać mogą nie-liczne rodziny". Wobec takiego stanu rzeczy zdecydowałem się na przeprowadzenie ewakuacji przy użyciu wojsk asystencyjnych w dniach od 13-25 maja 1946 r.

Obecni na tej konferencji starostowie nowotarski i nowosadecki otrzymali dyrektywy i instrukcje w przedmiotowej sprawie. W dniu 17 maja 1946 r. otrzymałem telefoniczną wiadomość od starosty nowotarskiego, że 40 Lemków^a dostarczonych do przedstawiciela USRR w Nowym Saczu, zostało przez niego przyjętych do ewakuacji tylko 7 osób. Interwencje moja u płk Chilińskiego w kierunku skłonienia przedstawiciela USRR przyjęcia wymienionych Lemków^a do transportu ewakuacyjnego nie odniosła skutku z powodu jego nieobecności w DOW. Lemkowie ci znajdujący się pod strażą władz bezpieczeństwa zostali po kilku dniach puszczeni do swych domostw. Jak z pisemnego sprawozdania starosty nowotarskiego wynika do ewakuacji było przeznaczonych 370 osób, jednakowoż większa część osób dowiedziawszy się o mającej nastąpić ewakuacji, wyjechała na Zachód, względnie uciekła w lasy. Z jakiego powodu przedstawiciel USRR z 40-u osób dostarczonych przyjął tylko 7 osób nie zostało dotychczas wyjaśnione. Z przebiegu akcji ewakuacyjnej z terenu nowosadeckiego do dnia 25 V 1946 brak było sprawozdań.

W dniu 25 V 1946 r. zostałem wezwany telefonicznie do DOW na konferencję, w której w moim imieniu wziął udział wicewojewoda ob. mgr Rubiński Marian. W czasie tej konferencji generał Więckowski opierając się na raporcie kpt. Sokołowskiego d-cy biura asystencyjnego, przydzielonego do akcji ewakuacyjnej, zarzucił władzom administracyjnym sabotowanie tej akcji, a nawet przekupstwo. Konkretnie dane w sprawie przekupstwa nie zostały przez kpt. Sokołowskiego podane. W związku z tym generał Więckowski zażądał wysłania na miejsce specjalnej komisji celem przeprowadzenia szczegółowych dochodzeń w kierunku ustalenia kto ponosi winę w chybieniu tej akcji. W tym samym dniu delegowałem do Nowego Sacza dwu urzędników celem ustalenia na miejscu stanu faktycznego. W dniu 26 V 1946 r. odbyła się konferencja w Starostwie w Nowym Saczu przy udziale delegata DOW kpt. Czekalskiego, kpt. Sokołowskiego, starosty Labuza, pełnomocnika rządu RP, pełnomocnika rządu USRR do spraw ewakuacji. W czasie tej konferencji kpt. Sokołowski zaproszony do skonkretyzowania zarzutów i wskazania faktów niewłaściwego ustosunkowania się miejscowych czynników do akcji przesiedleńczej oświadczył, że na konferencji w Starostwie w dniu 14 maja br. omówiono zasady przeprowadzenia akcji przesiedleńczej, przy czym ustalono, że listy imienne Lemków^a przeznaczonych do ewakuacji mieli mu wręczyć, jako dowódcy grupy asystencyjnej w dniu rozpoczęcia akcji, wójtowie gmin. Listy te otrzymali wójtowie zainteresowanych gmin już w dniu 14 maja 1946 r. ze Starostwa wraz z odpowiednimi wskazówkami.

Kpt. Sokołowski podkreślił, że akcja wojskowa rozpoczęła się w dniu 17 V 1946 r. o godz. 4-tej rano i objęła miejscowości 4-ch gmin, po otrzymaniu od wójtów list osób przeznaczonych do ewakuacji. W czasie akcji jednak rozpoczęło się przeciwdziałanie, polegające na interwencji starosty, wójtów gmin, członków PPR i rad gminnych. Konkretnie biorąc interwencje te pochodziły, o ile chodzi np. o Krynicę i wieś Sęlotwinę, od przewodniczącego gminnej rady narodowej ob. Piuty, który powoływał się na starostę Labuza oraz ob. Małkusa członka Powiatowej Rady Narodowej. W gminie Muszyna wójt gminy powoływał się także na zarządzenie starosty o wstrzymaniu akcji, co doprowadziło jedynie do częściowej ewakuacji Lemków^a z tej gminy. W gminie Tylicz wójt tej gminy z przedstawicielami PPR prosił o zwrot 15 rodzin lemkowych ze wsi Berest i Muszynka, skierowanych do stacji kolejowej, twierdząc że rodziny te tylko przez pomyłkę zostały umieszczone na wykazie. Jakiś milicjant wypuścił po drodze do stacji 15 rodzin, a ponadto były wypadki interwencji na stacji co do osób, które deklaracji na wyjazd podpisać nie chciały. Kpt. Sokołowski zaznaczył, że listy osób przeznaczonych do wysiedlenia obejmowały 2500 osób, z czego do stacji do Nowego Sacza zostało odstawionych 1040 osób. Kpt. Sokołowski podkreślił dalej, że wedle informacji otrzymanych od Lemków^a dostawionych do stacji,

bogatsza część Lemków^a przekupiła sołtysów i czynniki interweniujące i uchyliła się od wyjazdu, wedle otrzymanych wiadomości, nadużycia przy tym były niewatpliwie lecz konkretnych danych podać nie mogę oświadczył kpt. Sokółowski.

Starosta Łabuz ze swej strony wyjaśnił, że stosownie do postanowień Konferencji w Urzędzie Wojewódzkim z dnia 7 V br.. Starostwo przygotowało spisy osób przeznaczonych do wysiedlenia. Zaprzeczył jakoby zwalniał osobiście osoby objęte wykazami, a wójtowie gmin w dniu 14 V na konferencji w Starostwie otrzymali wskazówki, że ponowne drobne zmiany mogą robić w listach przeznaczonych do wysiedlenia byle cyfra ogólna nie uległa redukcji.

Pełnomocnik rządu USRR, ob. Kozłura wysunął zarzut że wójtowie gmin nie kontrolowani przez nikogo robili z listami i ludźmi co chcieli. Kilkuset ludzi obozuje na stacjach i deklaracji na wyjazd podpisać nie chce, bo ze strony władz polskich żadnej propagandy nie było, a jemu jako przedstawicielowi obcego państwa propagandy takiej rozwijać nie wolno – ludzi do wyjazdu zmuszać nie jest uprawniony tym więcej, że wyjazd jest dobrowolny. Wreszcie ob. Kozłura wysunął oskarżenie, że wójtowie, sołtysi oraz żołnierze zrobili sobie handel z ludźmi i brali pieniądze za to. Przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej ob. Antoniszczak oświadczył, iż jest w trakcie zbierania danych co do nadużyć ze strony wójtów, sołtysów oraz żołnierzy biorących udział w akcji. Pełnomocnik rządu RP ob. Węc oświadczył, że dotychczas ewakuowano 80% ludności lemkowskijskiej oraz podkreślił, że ludność lemowska lojalnie ustosunkowana do państwa polskiego ostatnio niechętnie wyjeżdża do USRR. Wreszcie oświadczył, że na polecenie władz przelożonych z dniem 25 maja 1946 r. biuro swoje zamyka i dalszej akcji nie będzie prowadził.

Reasumując należy stwierdzić:

1/ Władze administracyjne działające w granicach swych kompetencji zgodnie z treścią umowy repatriacyjnej, wykonały wszystkie czynności należące do ich zakresu działania.

2/ Zarzut przekupstwa nie jest bezpodstawny i zachodzi prawdopodobieństwo, że tak wójtowie, sołtysi jak i wojsko biorąc udział w tej akcji pobierało łapówki za zwolnienie. W sprawie tej prowadzone są dochodzenia, a w wypadku pozytywnym sprawy te zostaną skierowane do prokuratora.

3/ Akcja ewakuacyjna chybiła, a doprowadzenie Lemków^a w 100% nie zapewniłoby jej również powodzenia z uwagi na stanowisko przedstawiciela USRR, który będąc obecny na konferencji w Urzędzie Wojewódzkim w dniu 7 V 1946 r. i będąc zorientowany co do dobrowolnego przymusu tej akcji, w Nowym Sączu atojąc ściśle na gruncie umowy nie przyjął Lemków^a, którzy nie chcieli podpisać deklaracji. Wobec takiego stanu rzeczy, stało się jasnym i zrozumiałym, że Lemkowie^a nie podpiszą deklaracji i skwapliwie skorzystają z klauzuli dobrowolności.

Wobec oświadczenia przedstawiciela Polski do spraw ewakuacji o zamknięciu biura z dniem 25 V br. całą akcję należy uważać za skończoną. Pozostali Lemkowie^a są lojalnie ustosunkowani do państwa polskiego, elementy wrogo ustosunkowane i szowinistyczne zostaną usunięte w drodze administracyjnej. Również zostaną wysiedlone bezwzględnie osoby, które będąc ewakuowane, powróciły z powrotem na terytorium państwa polskiego. Zarządzenia w tym kierunku zostaną wydane.

Wreszcie w załączeniu zwracam pismo z DOW Kraków do marszałka Polski z dnia 27 maja 1946 r. nr. 00144/op/46, z którego zarządziłem sporządzenie odpisu w 1 egzemplarzu i dołączenie do tut. akt lemkowych.

Wojewoda

Oryginał, maszynopis

AAN, PRM, 2a/3, k. 170-174

a/ w oryginale z małej litery

1946 lipiec 23. Kraków. — Ze sprawozdania Dowództwa Okregu Wojskowego — Kraków do szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w sprawie akcji przesiedleńczej na terenie Lemkowszczyzny.

- 4. Stan terenu po wysiedleniu

Pozostała ludność ukraińska (lemkowska) stara się jak najbardziej wykazać lojalność wobec państwa polskiego, uważając pozostawienie jej w małej ilości jako dobrodziejstwo ze strony władz polskich. Teren opuszczony jest przez ewakuowaną ludność i stan gospodarstw pozostawionych jest mocno zdewastowany. Ponieważ zaś tereny te posiadają nieurodzajną glebę, nie można liczyć na dobrowolne osiedlenie się na tych glebach ludności polskiej, która woli objąć na Zachodzie gospodarstwa znajdujące się w lepszym stanie i o lepszej glebie. Gospodarstwa pozostawione zostały zdemolowane i zrabowane, gdyż tak organa Milicji Obywatelskiej, jak i władze cywilne nie były w stanie dać należytego zabezpieczenia.

Tereny opuszczone nadają się najlepiej na zasiedlenie i na urządzenie pastwisk celem hodowli owiec

5. Wnioski

Ludność bezwzględnie lojalna, co do której władze polskie nie mają żadnych zastrzeżeń (małżeństwa mieszane), odnoście ich zachowania się tak obecnie, jak i w przyszłości, można by pozostawić na miejscu w ilościach nieznacznych, natomiast ludność ukraińska (lemkowska), co do której istnieją jakiegokolwiek zastrzeżenia dotyczące ich lojalności i możliwości zagrożenia bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego należy bezwzględnie wysiedlić pojedynczymi rodzinami, a nie w grupach, na tereny zachodnie, gdzie z biegiem czasu ludność ta uległaby asymilacji.

Ze względu na specjalne warunki jakie na tych terenach istnieją w związku z wpływami wywieranymi przez agitację płynącą z zagranicy i specyficzną konfigurację narodowościową — należałoby administrację tego terenu powierzyć ludziom energicznym, mającym zrozumienie sytuacji, tak pod względem politycznym jak i gospodarczym, zdającym sobie sprawę z doniosłości zadań jakie na nich ciąży.

Szef Wydziału Operacyjnego Sztabu
wz mjr Bunda

Szef Sztabu OW-5
wz ppłk Chiliński

Oryginał, maszynopis
CAW, IV, III, t. 464, k. 181-184

a/ Opuszczono fragment dotyczący organizacji, przebiegu oraz rezultatów akcji przesiedleńczej.

1947 luty 14. Nowy Targ. — Pismo starosty powiatowego nowotaraskiego L. Leja do Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie w sprawie przesiedleń Łemków w głąb Polski

Poufne

W roku 1945 większa część Łemków^a została bądź wcielona do Armii Czerwonej bądź wysiedlona do ZSRR.

Na polecenie władz Urząd Ziemski wprowadził na opuszczone majątki osadników polskich, którzy do tego czasu tam przebywają.

Wysiedleni do ZSRR oraz zdemobilizowani z A(rmii) Cz(erwonej) częściowo powrócili do swoich miejsc zamieszkania i upominają się o zwrot zajętych już gospodarstw. Ludzie ci chcą odzyskać prawo pobytu w Polsce, starają się o uzyskanie poświadczenia obywatelstwa polskiego.

Tut. Starostwo podanie tych ludzi załatwiło decyzją odmowną opierając się na przepisach mówiących, że obywatel polski przez służbę wojskową w obcym państwie traci obywatelstwo polskie oraz na zarządzeniu Urzędu Wojewódzkiego, że wysiedleni do ZSRR nabyli obywatelstwo sowieckie — ponadto w tendencji obecnej stworzenia państwa jednolitego pod względem narodowościowym.

Ponieważ Wydział Społ.-Polit. stał na odmiennym stanowisku od Wydziału Administracyjnego, tut. Starostwo spowodowało przesłanie Urzędowi Wojewódzkiemu odwołania od decyzji tut. Starostwa celem uzyskania prejudykatu do załatwienia tych spraw na przyszłość.

Okazało się, że Urząd Wojewódzki przyznał Łemkom^a obywatelstwo polskie — wobec czego tak zdemobilizowani, jak również ci którzy uzyskali już obywatelstwo sowieckie, a powrócili do Polski, są obywatelami polskimi wbrew obowiązującym przepisom i wydanym w tym kierunku zarządzeniom.

Ponieważ na skutek powyższego powstał taki stan prawny, że wszyscy Łemkowie^a są pełnoprawnymi obywatelami polskimi i jako tacy mają pełne prawo do swoich opuszczonych gospodarstw, zaś stan faktyczny taki, że gospodarstwa ich zajęte są przez osadników polskich — proszę o zajęcie ostatecznego stanowiska w tej sprawie, ponadto czy i w jaki sposób pozbawić osadników polskich nabytych gospodarstw połemkowskich oraz jak traktować Łemków^a czy jak mniejszość narodową, a wobec tego jakie oni mają prawa, czy jak autochtonów uznać ich narodowo przynależnych do państwa polskiego.

Kwestia ta nie jest tylko kwestia tut. powiatu, a dwóch województw, więc jako taka winna być rozpatrzona i rozstrzygnięta centralnie — ustawowo.

Aby stworzyć graniczne powiaty czysto polskimi, co leży zresztą w interesie państwa i aby usunąć kwestię Łemków^a z zagadnień polityki polskiej, wskazanym by było przesiedlenie Łemków^a w głąb Polski. Takie załatwienie tej kwestii pozbawiłoby równocześnie nacjonalistyczne bandy ukraińskie baz wypadowych i moralnego oparcia przyjaznych im elementów.

Wobec braku jasnego stanowiska Urzędu Wojewódzkiego w powyższej sprawie tut. Starostwo nie może zająć zdecydowanego stanowiska, a ciągłym przesuwaniem ostatecznej decyzji podważa swój autorytet.

Starosta powiatowy
Lech Leja

Oryginał, maszynopis

AP Kraków, Urząd Wojewódzki, 1081, k. 129-130

a/ W oryginale z malej litery

1947 lipiec, Kraków. — Ze sprawozdania Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Krakowie za lipiec 1947 roku. Ocena nastrojów społeczeństwa polskiego w związku z akcją "Wisła" na terenie Lemkowszczyzny.

— Na polepszenie nastrojów złożyły się i inne okoliczności, często lokalne. W powiecie Nowy Sącz wysiedlenie Lemków^b spotkało się z zycziwą aprobatą społeczeństwa, które upatruje w tym rozwiązanie ostateczne narodowego antagonizmu.

Od dawnych czasów między ludnością polską a lemowska w powiecie nowosadeckim istniał antagonizm. Ostatnio bandy UPA miały moralne i materialne oparcie wśród Lemków^b. Społeczeństwo nowosadeckie było za wysiedleniem wszystkich Lemków^b. Nasza partia dołożyła wysiłków, aby ten problem był należycie rozwiązany. Wszyscy Lemkowie^b w liczbie 8000 zostali przesiedleni. Pozostało ich zaledwie 10-ciu, którzy są ormowcami i potrzebni są toczącej się akcji przeciwko bandyckiej. Do przesiedlenia pozostali jeszcze Lemkowie^b w mieście Krynicy. Są wypadki, że Lemkowie^b, którzy zostali przesiedleni wracają, a wtedy zostają natychmiast przytrzymani i oddani do dyspozycji PUBP. Ta akcja przesiedleńcza spodobała się społeczeństwu nie tylko nowosadeckiemu, ale i w innych powiatach i rząd pozyskał wiele sympatii.—^a

Kopia, maszynopis

CA KC PZPR, PPR, 295/IX-173, k. 94

a/ Opuuszczono fragmenty sprawozdania dotyczące wymiany legitymacji partyjnych, kolportażu prasy partyjnej, walki z drożyzną, współpracy PPR z PPS i SL.

b/ W oryginale z małej litery.

1946 marzec 29, Krosno. — List zbiorowy mieszkańców Krosna do I-szego sekretarza Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i wicepremiera Władysława Gomułki z prośbą o zaprzestanie przymusowego wysiedlania Lemków.

Dot.: Cmentarzysko w uroczyskach naszych górach, wskutek brutalnego wyrzucenia Lemków.

Kochany Towarzyszu Władławie!

W twórczej Twojej pracy nad budową Polski robotniczo-chłopskiej może czasem wspomnisz rodzinne Two strony, ten malowniczo położony, podkarpacki, stary gród: Krosno. Z Białobrzeskich pól, jakże piękny rozciąga się widok na błękitny łańcuch gór Odrzykonia z ruinami zamczyska, na wyniosły szczyt góry Cergowej na przełęczy Dukielskiej. Tam gdzie te sine góry tam jest siedlisko polskich Lemków, kraina wzgórz, lasów, lichej skąpej ziemi. W drewnianych chatach krytych gontem mieszkał tam lud zdrowy i piękny, dobry i spokojny, lojalny i bogobożny, gościnny i przywykły do ciężkich warunków bytowania:

Lemki, nie dający posłuchu nadsyłanym od lat za niemieckie pieniądze agitatorom, starającym się wszczepić nienawiść między braci Słowian.

Dziś w targowe dnie na ulicach Krosna, daremnie szukamy sylwetki Lemka, który ubrany w samodziałową wełnę, z dalekich gór przyprowadzał do miasta bydło, woził drzewo, domowe płótno zgrzebne, a zgrabna Łemkini w bajecznie kolorowym stroju ofiarowała do sprzedaży grzyby i wszelkie jagody leśne. Ale nie tylko Krosno, ale wszystkie miasta na Podkarpaciu oparte o ten wartościowy element lemkowski, choćby wymienić: Jasło, Biecz, Gorlice, Nowy Sącz odczuwają dotkliwy ubytek tych miłych górskich ludzi. Mieszczuch zauważa, zmniejsza się ruch, ubywa ludzi "jakby nam kto rękę odjął". Na opuszczonych bowiem ziemiach górskich nie ostaje się polski osadnik nieprzywykły do stromych dróg i ciężkiej uprawy lichej kamienistej gleby. Toteż ogromny smutek ciągnie od tych opustoszałych na pół rozwalonych sadyb patrzących oczodołami wybitych okien i wywazonych drzwi. Lemkowszczyzna robi przynębiające wrażenie ogromnego cmentarzyska. Tu gdzie przez tyle lat w najlepszej zgodzie z braćmi Łemkami pracowaliśmy czy to w lasach czy w kamieniołomach, w szkołach czy przy przebudowie ustroju rolnego.

Na skutek umowy między Związkiem Sowieckim ZSRR a rządem polskim wyjechało dobrowolnie ponad 3/4 ludności lemkowskiej a pozostała nieliczna część Łemków zamierzała pozostać, aby uprawiać nadal swoje górskie pole i współżyć po bratersku, jak dawniej, z Polakami. Wyrosli na tej glebie, zżyci z krajobrazem, prócz tego związani z naszą polską ludnością związkami małżeńskimi, z których to jak zwykle z mieszanych małżeństw, wyrastało dzielne zdolne pokolenie. (Np. marszałek Tito jugosłowiański). Potomstwo związków pokrewnych szybko denegeruje się i marnieje. Gatunek zboża zasiewany w jedną glebę, wyradza się i nie plonuje. Naturalny dobór jest kardynalnym prawem natury. Sztuczne oddzielanie ludzi dokonywane przemocą i brutalnością do niczego dobrego nie prowadzi. Las mieszany, jak wytrzebimy i zasadzimy jednym gatunkiem drzewa, zmarnieje stoczony bakteriami i aby otrzymać zdrowy drzewostan musimy z powrotem sadzić takie drzewa jakie tam przedtem rosły. "Polska jest jak obwazanek", mawiał, twórca zleniawodzonej nami sanacji, Piłsudski, na kreścach jest teżyzna (tam gdzie mieszła się obca krew) a w środku dziura.

W imię hasła: "Proletariusze wszystkich krajów łączcie się", jakże dziwnym wydaje się postępowanie naszych władz lokalnych, gdy w bratnim robotniku i chłopie słowiańskim widza wroga i wypędzają go z odwiecznych siedzib resztki Łemków. Wrogiem naszym jest, jak nieraz w Waszych świętnych mowach podkreślacie, polska reakcja, ale z tą damy sobie radę, nie jest ona tak liczna i groźna.

Z szarego nizu sarmackiego zjeżdżały do Karpat masy letników ludzi pracy, na odpoczynek, by odetchnąć świeżym powietrzem górskim i podziwiać piękno przyrody i ludzi, barwny folklor iemkowski, posłuchać melodyjnej gwary bez trudności rozumianego języka słowiańskiego i tęsknych dumelek. Gdyż nic nie działa bardziej przynębiająco na człowieka jak plaga jednostajności i monotonii. Tak jak w przyrodzie kwiaty nie mają jednego koloru, np. białego, ale czarują nas cudownym bogactwem kolorów, tak ludzie nie są i nie mogą być jednego typu jednej wiary, jednego języka. Że tak jest, a nie inaczej życie wydaje się nam piękne i obce nieraz nas pociąga i zaciekawia.

Cenimy i popieramy Waszą twórczą pracę i nadal możecie liczyć Towarzyszu Ministrze na nasze poparcie i współpracę, prosimy jednak, by położyć kres znacaniu się band uzbrojonych w żołnierskie uniformy na pozostałą nieliczną już ludnością lemkowską, która dobrowolnie pozostała na opustoszałych wsiach, z zamiarem lojalnej współpracy nad budową Polski Ludowej. Teror i barbarzyństwo z jakim wyrzuca się naszych braci z odwiecznych i nędznych, lecz przez nich umiłowanych siedzib, za to, że się nie pisali na wyjazd, pozostanie w historii

czarna plama na naszej młodej robotniczo-chłopskiej republice. Nie na nienawiści, lecz na miłości bliźniego chłopca i robotnika winniśmy budować naszą Ojczyznę. Wszak u naszych potężnych rosyjskich przyjaciół jest 16 republik i tyleż narodowości, a jednak wszyscy widzą zgodnie i harmonijnie, mają warunki do rozwoju swych cech narodowościowych.

Evangelie nienawiści i wyższości rasowej głosił Hitler, jak szybko i sromotnie upadł, nie powinniśmy naśladować jego wzorów. Nie mamy zamiaru nikomu przeszkadzać, gdy kto chce wyjechać z naszego kraju na zasadzie między państwowego porozumienia i dobrowolnej wymiany (choć Benes podobno miał nie dotrzymać umowy repatriacyjnej i nikogo z kraju nie wypuszczać), gdyż uważamy bez różnicy, czy kto żyje u nas, czy też w bratnim Związku Sowieckim. Stanowimy wszakże jedną wielką rodzinę słowiańską. Jednak pastwić się na kims, napadać go w nocy, rabować, więzić, za to, że on tu zaklimatyzowany od pokoleń na tej jałowej glebie chce tu nadal pozostać, za to, że był i jest lojalnym naszym bratem, dawał nieraz ostatnie ubranie cywilne, żołnierzowi polskiemu, gdy przed Niemcami uciekał, a w okresie partyzantki, chata jego stała otworem dla polskich bojowców, z którymi dzielił się ostatnim kęsem chleba, narażając się za to na srogie kary, byłoby niesłychanym bezprawiem, Lemko inaczej nie potrafiłby, on nie umie nic odmówić bliźniemu, jest nadzwyczaj gościnny, dobroduszny, nie zna kradzieży, pijaństwa ani oszustwa. Ma zwykle liczną rodzinę dużo dzieci, dorodnych, dobrze wychowanych, od małego przyzwyczajonych do ciężkiej pracy. Można śmiało zastosować do nich słowa naszego premiera ob. Osóbki-Morawskiego, "straciliśmy przez czas wojny tylu ludzi, że każdy człowiek jest na wagę złota".

Pewna część Lemków przyjęła obrządek rzym-kat. i zadeklarowała swą przynależność do ludności polskiej, a mimo to ludzie ci byli zmuszani rafinowanymi szukanami zapisać się i wyjechać.

Obecnie nie ma mowy o mniejszości narodowej na Łemkowszczyźnie. Niedobitki względnie pozostałości dawnej zwartej masy lemkowej są tak nieliczne, tak rozproszone, tak psychicznie złamane, że nie są one w stanie stać się w przyszłości płaszczyzną tarć narodowościowych, zwłaszcza że nawet w tym czasie, gdy stanowili zwartą masę byli zawsze lojalni w stosunku do narodu i państwa polskiego.

Streszczając nasze myśli, prosimy o humanitarne ludzkie traktowanie pozostałych Lemków, zaprzestanie rafinowanych szukan, napadów i rabunków ze strony uzbrojonych band, a danie im zapewnienia spokojnej pracy, by teraz na winne pola ich nie leżały odłogi, i wskutek tego nie powstał w naszych stronach głód.—

L. Zajdel =
Jan Przybyła
Inż. Henryk Wojtowicz

Oryginal, maszynopis
AAN, PRM, 2a/3, k. 165-168.

a/ Tu i dalej podpisy oryginalne.

підготував Євген Місило

ЛІТЕРАТУРА І МІСТЕЦТВО

Юрій Андрухович

Поезія

Вигнання голубів

Мав я прегарну здатність, чи то хворобу -
двійко голуб'ят у черепаший коробці.
В ротому мов порожнину, від крику аж пурпурову,
зазирали медики, ворохбити та інші знамчі хлопці.

Як я вами пишався, крилаті мої кристали,
пернаті мої мучителі з райських полотен!
Ціле літо об мене крилами терли і туркотали,
заснувавши мені в черепі містечко Туркотин.

А восени упав з неба миршавий ілюзіоніста.
Слухав мене стетоскопом - як вони там шурхочуть.
Збіглося на це звідусюди ледь не півміста,
і тоді прояснів я: летіти хочуть.

Вилітали мені з голови кризь отвір у рані,
або кризь моє третє око (ніяк його не заплещи)!
А той миршавий пес мав у кишені браунінг
та й одною кулею двох голуб'ят розлушив.

Став я цілком сумирним, загнавсь у схови.
поводжуся без відхилень, чємно і гречно.
Не тому, що вбиті колишні мої птаховє,
а тому що ношу в черепі тепле їхнє яєчко.

Дідька, або ж Гаспид

Зійшла комета, Господи прости!
Мов гурт убивць повзе повз нас етапом.
Розпущені убори і хвости,
запахло спіртом, сірком і цапом.

Він - той, що креме рогом до камінь,-
і всди починається розпуста,
і входять назавжди в солодку тінь
дівчата, смарагдові мов капуста,

і б'ється в бубон вогке копито,
і замовляння світяться крізь писок
під шапкою нічного шапіто,
де акробати труться об клярисок,

де криють ямок вижовклі діди.
Це тіло, що сполохану клепсиру
рятує мені. Я ждав її завжди.
Я сам її в вертепів ночі видру

і сам її поранив. В кожну п'ять
звійду, впоззу в ці брами, що розкрилися...

І яриркові діти прилетять
з пекучими надрізами для крилець...

До Пані Варвари Л.

Портрет її зберігається у Львівському
історичному музеї.

Тебе - теплу, погідну, лагідну, окату, -
хочу кликати з ночі, все з шовку й брокату.
Спалве мене поїдом жадання єдине:
їхати до Тебе поїдом більш як дві години.

Далі мене знищує пожедання друге:
з темниці музейної вплинь, королево! -
горлав би на всю губу з любові і туги
серед міста, опівночі, в товаристві лева.

(Лев зі мною рикає би).

І коли з ненацька
Ти виникла б на мій голос, ніби на портреті,
загриміла б мені в серці музика вар'яцька
і мене б охопило пожадання третє:

на коліна гупнути, мов бугай на старті,
і благати, мов пастир, що кличе у секту:
"Ходім пити повітря. Тут повно кастратів.
Я люблю Твої руки, очі, корсетку,

сукню з ліфом, сорочку, кавтан, запаску,
а також панчохи і черевики.
Я люблю Твого тіла великодню паску,
Твої лікті і фалди, і все навіки!"

Я схилявся б низько, шептав би п'янко,
цілував би слід кроку Твого, Варваро,
край мережива Твого, дурна міщанко,
посмітхю з ринку, глуха почваро!...

f

Юрій Андрухович

Володислав Грабан – творчий сиулет

Незабарі після дебютантського томика Стефанії Троханівської видано томик поезій Володислава Грабана. Спільну рису обох томиків становлять вірші польською мовою, які написані лемками. На відміну від збірки С. Троханівської, у томику Грабана нема навіть кількох віршів по-лемківськи. Натомість відчутна в ньому виразна лемківська атмосфера, що виходить поза мовні бар'єри. Поезії цього томика дуже чисті за характером, повністю лемківські ходом думки, способом зображення, емоційною насиченістю. Адже автор цих поезій, Володислав Грабан, це лемко наскрізь пройнятий творенням лемківської сучасності, він один з найближчих до гуртка Петра Мурянки, як і Мурянка вірний і широко відданий своїй патріотичній ідеї. Саме ця ідея та її психічний ґрунт, "лемківська душа" поетова і визначають характер його віршів. У них записаний своєрідний лемківський сум, туга, самота. Часто подибуються мотиви вигнання, відльотів. Ці вірші витончені, субтільні в переживаннях, їм притаманна велика чутливість до природи, її тихої, спокійної краси.

Томик "Лице поміж тіней" /"Twarz pośród cieni"/ – перше книжкове видання Грабанових віршів. До цього він друкувався в регіональних польських часописах та в "Голосі Ватри". Під оглядом поміщених творів цей томик доволі цільний, репрезентативний щодо всього поетового доробку. Переважають у ньому кількарядкові словесні мініатюри з великою стислістю вислову, вони дають широку волю читачевій уяві та невольним відчуттям таємничості. Побудовою змісту й композиції вони певною мірою нагадують поезію хайку, однак не повторяють їх звуково-версифікаційних норм а в місце японської екзотики приходять ближчий лемківський світ:

rozjaśnia się puste pole
księżycą białą tarczą
tonącą w przydrożnym gowie.

/3 вірша "Wiejska noc"/

Грабанові вірші сповнені відчуття простої та чистої краси натури. Кожна річ трактується в них як щось вельми близьке, наділене власним життям. Тим, подібно як і хайку, та поезія розповідає скоріше про дух Натури, ніж про її зовнішній вигляд, радше про настрій поетичного об'єкта, ніж про поетовий настрій. Його відчуття можемо вгадувати через атмосферу, у якій поет бачить світове довікілля:

Jesienne drżenie gałązek
czyni las
smutnym domem
wygnanym śpiewem
ptasich odlotów

/3 вірша ***-jesienne drżenie gałązek/

Поет відчуває, як речі, й справи й що біля нього випромінюють свої особливі почуття, це можуть бути смуток, самота, туга. Його світ автономний і живе власним психічним життям, а поет це лишень пасивний спостерігач, у якого велика чутливість та здатність увіходити в скороминучу красу всіх речей і дізнати момент теперішній. Скрізь наявна ощадливість слів і ощадливість руху, купно творять вони атмосферу своєрідної зосередженості й таємничості. У це все вплетені певні лемківські конкрети – лемківський хрест із слідами кривавої іржі, "skalista ścieżka kręta", терен у "kolczastej kognie", "cerkiew rozdarta wystrzałem gontów", це все введене завдяки підсвідомості існування у специфічному відмінному світі. Бо в Грабана крім самотнього буття світу є також ліричний суб'єкт, шоправда, він скритий, поміщений в тлі, проте існує в цих віршах через форму присвійного займенника – "mój dom podparto kołkiem", dom mego dzieciństwa bosonogiego", через особовий займенник – "ile we mnie samotności", "prowadziłeś mnie tam", через безпосереднє нагадування про своє існування – "jeżeli jestem". У віршах, що в них наявність ліричного суб'єкта не проявляється саме в такий спосіб, збережений лишень тип зображування наближений до хайку, натомість як завершена цілісність затримує проблематичну сучасність у якій:

tylko ciepłe oczekiwanie psa
zostało
ktoś je powiesił na wrośnie

/3 вірша ***-Mój dom podparto kołkiem/

У сучасність уже не об'єктивну й спокійну глибокою красою натури, але в сумну й несправедливу людську кривду і лихом. Там, де "na zgłiszczasz cerkwi... Narasym drwa zmurszałe bezradnie liczy", де "święty Roman pędzi kolejne stado Wołochów", а вчора "ostatnią kopułę zdarto z wieży". Отже також і Володислав Грабан не стоїть осторонь лемківських проблем. Споглядання духа природи не увільняє його від того, що йому болить як членові суспільності, синові Лемківщини. Проте навіть у такого типу віршах, заангажованих, з патріотичною вимовою, збережена велика субтельність і міра щодо безпосереднього вираження власних почуттів. Залишається зображення фактів, що промовляють самі за себе, даючи широкі інтерпретаційні можливості.

Отож як цілісність ту поезію можемо визнати за дуже зметафоризований тип лірики з домінантою у вигляді світу зображеного, з багатими засобами настроєвих відтінків поміщених у самих елементах зображення, у їх самотійному бутті. Та поезія виростає з основи психічного буття її творця, що вкорінений у лемківську культуру й ментальність. Ті коротесенькі вірші часто промовистіше та з більшою експресією возвеличують красу Лемківщини й її неазамінні цінності, ніж довгі рядки риторичних головних признань ліричного суб'єкта, що запевняє в величчї свого почуття, що часто зустрічаються в лемківській поезії. Володислав Грабан обдарований чималим і самотнім поетичним талантом зумів надати своїм віршам буттєву самотійність, оживити її в малих моментах проминаючого часу, дати кожному з них власне психічне існування, відбити всесвітню злагоду в їх звуковій структурі. Ті вірші відшліфовані щодо мовної площини, фоніка вірша

гармонію з його образною настроєвістю. Отже та поезія є джерелом багатьох естетичних вражень, є добрий приклад літературної творчості високого художнього рівня. Вона збагачує сучасну лемківську поезію новим типом ліричного переживання світу й новими засобами поетичного вислову.

Олена Дуць-Файфер
(фрагмент дипломної роботи написаної на
Ягайлонському університеті)

3 віршів друківаних у "Нашому Слові"

Рефлекси

**присвячене Нікіфорові
в 20 річницю смерті**

**Моя Легковина прикурило снігом
несподівано з ночі**

же єни
 вітер не задзвонив
 до вікон дзвіниці
 єни птах не заскряготав чорний.
 І прото є
 чорно-біла церква хита і млин
 розобрани в сорок семім
 кольори
 чорний і білий
 несе Лешковина
 несе матір
 на смага могилу
 в осінню чорно-білий

ден
плече чорно-біла ніч
як чорна стіна
а ей слези
плями білі
записано невмиєними
(а так насправду то
чорний
і білий - то не
кольор).

Нікіфор
званий Кринидким
не мале пейзажів
держ хм
ани маломістцкой
забудовани
Тільки осінь заздрісно
зазєрат до його
акварель
обігає тихонько
колорит іконостасу
отулят холодны руки
святых
в палутиновий захист
В сонячнім холоді
порожній мурок
на котрому сідав маляр
розшиарени картонники
не зацвітут від нова
барвами Бєсकिдіє
шаховницько поля
ани книжковим лісом ялиц
непотрібны
в спорі безіменних
Дровняків

Час в поезії Богдана Ігоря Антонича

Насправді, стриму час немає,
хоч важко це нам зрозуміть.
"Елегія про співучі двері"

Чим є час для людини? Його часто розуміють, як механістичну категорію, що її легко уявити: четвертий вимір. Подібною спрощеною концепцією користуються також психологи. Вони досліджують роль часу, як регулятора людської поведінки. Справа стає складнішою у випадку філософії. Тут концепції часу залежні не тільки від стану наукового знання, але й від принципів даного світогляду.

А яким є час поета? Дізнатися про це цікаво зокрема тоді, коли поет це водночас філософ.

Слідкуючи за творами Богдана Ігоря Антонича, можна до певної міри на це питання відповісти. Задля того необхідно показати, яким способом він це пізнавав час і як усвідомлював його. Тут треба пам'ятати, що наші дослідження спиратимуться на літературні тексти, і тому ми не повинні дивуватися, коли побачимо цілу низку термінів, що стосуються часових явищ та ні один не мусить бути синонімом самого слова "час".

У Антонича багато окреслень щодо великих часових проміжків: рік, пори року, місяці, дні. Роки або й цілі епохи доповняться сходами чи то заходами зорей та сузір'їв:

Де мармуровий кінь із гриви молоком зостиглим
іржанням тужним надаремне будить дальні Трої,
з очей героїв зерно дзьобать бездушні щиглі

Заходить Зорелев за тінь опохи золотої.
"Зорелев або сузір'я Лева"

У іншому місці:

І бачиш вічність - небо опалеве
і шум червоних полум'я потоків.
З-за гір століть веде сузір'я Лева,
цей знак монархів, воїнів, пророків.
"Знак Лева"

А є ще й таке:

... мов Божий стовп, стоїть мільйоноліття ніч,
в прадавньому хаосі землі й води всуміш.
"Баляда про пророка Йону"

Дуже важливу роль відіграють назви пір року, це перш за все тому, що пори року безпосередньо відносяться до перемін у природі. То вони визначають ритми, в тому і ритм визрівання плодів і зернин. Ось фрагменти двох поезій:

Росте Антонич і росте трава
і зеленіють кучеряві вільхи.
"Весна"

Чи чуєш роздзвонені кроки зими,
що сильно та срібно ідуть?
"Листопадовий вірш"

Ритми пір року найкраще проілюстровано образами змін у природі: щоразу інші барви трави, цвітіння й ув'ядання квітів, соковите й пошоркле листя дерев. У Антонича будуть то такі образи:

Доарівають дозрі дні, як ярі яблука,
лине листя з лми,
плане воза скрип,
коло лісу колом ллється вигук зяблика.
"Осінь"

Поет написав також вірші про ритми дня. Протягом описуваного періоду, день - ніч зустрічається як різні визначення часових моментів: світанок, схід - захід сонця, південь, сумерк, вечір та інші.

Заходить день за днину,
мов сонце за паразан далеких гір.
"Молитва"

Три рази сонце й місяць. Добрий, вірний кит
з пророками плавав тихо, рівно, обережно.
"Балада про пророка Йону"

Ось благовіщення світанку і сонце ніч розмале
"Дім за зорем"

Вечір молодний. Не дивно. Весна.
Вечір високий, глибокий, без дна.
"Вечір"

На протікання часу вказує також діяльність людини, н. пр.: іти спитати, вечеряти. А в Антонича:

Година сьома рано,
вертатись час додому.

...
День, сонце в повній силі
та неба синя таця.
Поволі плывуть хвилі;
звичайна, сіра праця.
"Будень"

Філософія та наука про культуру виділили дві нові концепції часу: час циклічний і час лінійний. Час циклічний - це час зорганізований як повторення рядів закінчених подій, час лінійний - це час зорганізований як один безперервний ряд подій. Щоб краще передати характер першого, його часто називають "колесом часу". Тут continuum часове з низки повторюваних замкнутих "кругів" подій, як от: весна-літо-осінь-зима й від початку. Час лінійний становить відкрити наступність подій. Однак "оба часи" дуже часто переплітаються між собою.

Сприйняття часу як циклічно-лінійної комбінації пов'язане з поняттям нескінченості. У філософії часу це поняття проявляється, як різні способи розуміння вічності.

У своїй праці не хочу шукати доказів, що Антонич розумів час абстрактно, не хочу теж шукати докладного методу вимірювання часу. Однак самого поета дуже цікавило питання, у якій мірі людина підвладна часові; можливо, що це одно з найважливіших питань, поставлених в його поезії. Адже, з одного боку, ритми природи появляють постійне відроджування, з другого, життя людини засвідчує невідновлюваність "людського часу".

Наше життя - безнастанне прямування вперед, тобто збільшування відстані від того, що вже було, від минулого. Тут постає питання: яким міром і чи взагалі існує зв'язок з минулим? Це питання про історію. Відтак виникає потреба встановити continuum з минулим, щоб існування взагалі мало свій сенс.

Як пише Л. Колаковський: "третім різновидом тої самої потреби (відповіді на остаточної питання - прип. Л. С.) є прагнення бачити світ протяжним. Світ перемінюється мутаційно, у критичних пунктах появляє непряжність".

Та потреба віднайти протяжність підтримується міфами, легендами, тобто у зверненнях до невизначеного минулого, де суперечність поміж "повторюваними процесами" і неповторюваним протіканням часу зникає, або принаймні пом'якшується. Тоді виникають концепції безсмертя. Одною з них становить, наприклад, що мандрівку душі - переконання, що душа народжується вдруге в іншій людині чи то в тварині, рослині. Недарма поет за вчителя кличе собі "Зеленого бога":

Зелений бог рослин і звірів
учить мене п'янкої віри,
релігії ночей весінніх,
коли прапервні у кипинні,
у вічній зміні все незмінні.

Саме в міфах, отже, найвиразніше почути можна голос "прапер-

внів", віднайти відлуння первісних подій, "коли співав це хамінь і мала крила змії" ("І глава Біблії").

Міфічний час не є час, бо події міфу не мають своєї послідовності. Їх поява нетає свого "коли", отже час міфічний протікає у не визначеному чим-небудь "колись", його плин немає своєї початкової точки відліку. Поетично виразив це Антонич так:

Тут не бажаєм більш нічого -
обкутатися мохом сну,
в прапервісний природом морок,
в продавни впасти глибину.
"Праліто І"

Брак локалізації означає, що в міфічному часі минуле і майбутнє зустрічаються в теперішності. Таке ствердження трохи й загадкове, якщо не звернути уваги на наявну тут можливість маніпулювати часом. Існує можливість, щоб завдяки актові свідомості перейти з одної дійсності в другу, де нема докладних часових і просторових меж. Антоничеве звернення до правди також доводить перемішання різних дійсностей:

Кіптява свічка й ніж щербатий,
червінна королева з карт.
Змішалась ява з сном крилатим
і все недійсне - ніч і чар.
"Корчмарські сні"

Або в іншому місці:

Найблакитніше з всіх блакитних днів - занебо,
що, як вогонь з-за іряки, світить з-поза ночі.
Хтонебудь зір до неба звів донебудь,
вгадай, чи сон, чи серце, чи воно шепоче!
"Чаргород, або як народжуються міфи"

Та все ж найпростіша дорога в час міфу пролягає від обряду, релігійного свята. Усілякі обряди та свята різними способами зазначили різницю поміж "поганським" часом і часом "святим", рік розділявся на події, які віддзеркалювали неузгодженість між часом святим і несвятим. Уже сама ідея ритуалу показує, що його учасники переходять у міфічний час, щоб заново пережити подію з далекого минулого. Це означає, що події минулого повторяться в теперішньому часі. Отже ритуал переносить учасників в "позачас", а водночас поза всякий час: будь він минулий, теперішній чи майбутній. Як пише М. Еліаде: "Через щорічне повторювання космогонії час зазнав регенерації, починався заново як святий час, бо ж збігався з *illud tempus* коли світ ставався уперше (...). Беручи обрядово участь у кінці світу та його "відновленні" - людина ставала сучасником того часу, отже родилася вдруге, починала своє існування з неторкнутим запасом сил, таким же, яким він був у момент її народження".

У Антонича помітна ота туга за відновленням часу, з довершенням стану, де час нерухоміє і вже не минається:

Шаблями пройденими повертаю дні
природи в мряковиння й перанів перші шуми:
мов Божий степ, стоїть мільйоноліття ніч,
в прадавньому хаосі землі й води всуміш.

"Балада про пророка Йону"

Міф, як первісна форма духа і час тісно взаємозв'язані. Крім своєрідних функцій виконуваних міфом в архаїчних суспільствах, він важливий також, як засіб розкриття структури часу. Сьогодні поширений погляд, що міф розповідає про події, які проходили "напочатку". Той міфічний, або святий, час якісно відрізняється від світського часу, від неминучого й невідворотного тривання, де затоплене людське існування і його здесакралізована екзистенція. Міфічна розповідь неначе надає актуальності святому часові, коли відбувалися описувані події. З того важливого ствердження можна покласти, що розповідання міфу однаково важливе тому, хто веде розповідь і тому, хто слухає. А це через простий факт: у момент міфічної розповіді, світський час – примаймі символічно – перестав існувати. Розповідач разом із слухачем переносяться у святу стріфу міфічного часу. Таким чином людина забуває про свій світський побут, про свою "історичну" ситуацію (як сьогодні кажуть).

Х Х Х

ЧАС ЦИКЛІЧНИЙ

У перспективі космічного часу кожна екзистенція нетривала, ілюзорна. Якщо розглядати її на площині великих космічних ритмів, то не тільки людина, але й історія сама, виявляється нетривалими та в певній мірі недісними.

В поезіях Антонича можемо відшукати такі приклади, де час пливе по колі:

Закони "біосу" однакові для всіх:
народження, страждання й смерть.
Що лишиться по мені: попіл слів моїх,
що лишиться по нас: з кісток трава зросте.
"До істот з зеленої зорі"

З онтологічного боку, екзистенція в часі є не-екзистенція, не-дійсність. Саме в такому значенні слід розуміти твердження індійського ідеалізму, що світ є ілюзорний, позбавлений дійсності. Складається саме таке враження, бо тривання світу обмежене у перспективі вічного повернення, воно стає не-триванням. Антонич напевно знав індійську філософію, адже свідомо вживав образів почерпнутих прямо з неї:

Неначе в книгах праарійських
підкова, човен і стріла.
В діброві сяє срібне військо,
шумлять санскритські слова.
"Міт"

Міф про циклічний час, не є вигадка індійців. М. Еліаде пише в одній зі своїх книжок, що традиційні суспільства уявляють людське існування в часі не лише як повторювання ad infinitum певних архетипів і вірцевих жестів, але також, як вічне "починати заново". Справді світ створюється періодично символічним та ритуальним способами. Щонайменше раз у рік повторюється космогонія, а космогонічний міф стає вірцем чималої кількості людських дій, н. пр. одруження, лікування.

Якже частим акордом дзвонять звуки тої "неземної" Музики, відлуння праісторії у віршах Антонича. Читаючи поезію "Весілля", можна вибрати в себе таємницю космосу, вона пливе зовсім простенькими строфами. Місяць навіть у тій короткій поезії відігравав вагому роль - він весільний дружбант:

Почалось так: упинився я
від перших власних строф похмілля.
Був тільки місяць дружбом
на тому з піснем весілля.

X X X

Який сенс скривають ті усі міфи та ритуали? Можливо, він такий: світ виникає, розвивається, гине й дуже скоро поновлюється. Хаос і космологічний акт, що ним кінчається хаос, періодично поновлюється шляхом нового створення:

Земля, немов народжена ні з чого вперше,
виточується з-поза гір хаосу мрячних.
(...)
І кожен віт відроджується удесять,
і сяє знову безіменний під росом,
а сонце - діамант музики, світла святого,
очам, що хочуть все пізнати, світ подвоїть.

Подвоїть і потроїть і встокроть помножить,
аж зрозумію: не мені речей схопити
у клітку слова.

"Шість строф містики"

Рік є еквівалент створення, тривання та розпаду світу й всього космосу. Ціла та концепція має ланарну структуру. Місяць і справді міряє найвидиміші періоди. Його ритми означають теж створення (новий місяць), що після цього приходить наарівання (повний місяць),

зменшування й накінець "смерть", тобто три безмісячні ночі.

У Антонича є знамените зображення тих "трьох ночей смерті". Саме легенда про пророка Йону символічно вказує на смерть та на воскресіння (відродження) Йони після трьох днів перебування в китовому шлунку. Нічого, що уперше наведено легенду в такій формі щойно в Старому Завіті – сам зміст міфу та його символічне значення набагато старші.

Три рази сонце й місяць. Добрий, вірний кит
а пророком плавав тихо, рівно, обережно.
На ложі дна прибої клались, як роки,
коли міняються, мов дня і ночі стелі.
"Балада про пророка Йону"

Найімовірніше, той образ вічних народжень і смертей був причиною зміцнення інтуїтивного відчуття первісними людьми періодичності життя і смерті. Найдавніші міфи про потоп за структурою ланерні, таке ж саме й їхнє походження. Після кожного потопу, міфічний пророк дає початок новій людськості. Тому циклічний час, часто виступає в багатьох міфах та обрядах. Архетиповий образ народження, смерті та воскресіння Місяця використано в багатьох міфологіях.

Таким способом ілюзорний і нетривалий світ, світ страждання й браку знання – це світ, що простягається під знаком часу. Визволення від того часу і світу означає визволення від космічного часу.

ЧАС ЛІНЕАРНИЙ

Приблизно такий кхталт концепції циклічного часу. Проте, що впливає з самих залогень, цей спосіб існувати в часі несе з собою небезпеку: породжує відчай. Безперервне потворювання часових циклів означало постійне страждання та неволю. Необхідно було відкрити якийсь вихід поза "мільйоноліття ніч", – брак концепції, що успішно заперечила б стан відчаю міг довести людину до нігілізму. І так у Індії єдиним виходом і єдиною надією вийти поза час було знищення карма на даної особи.

Міф вічного повертання був відомий також у Греції: Платон вивів теорію кругового часу, за якою час є образ нерухокої вічності, він наслідуює її, кружляючи довкола одного пункту. Вийти поза утворене таким способом коло, можна було через повернення до світу Ідеї. Однак потребу відшукати внутрішню структуру часу в теорії циклічності було важко заспокоїти.

Усвідомлюючи описані труднощі, легко можна зрозуміти, яке велике значення для світової культури має концепція лінеарного часу, що виникла на жидівському ґрунті. Євреї призначили часові починатися, усталили його початок, тобто запровадили нове поняття: Час Історії. Вихідною точкою цієї нечуваної новації була Книга Буття. Біблійний міф про створення описує два паралельні акти народження: народження світу та народження часу – BERESZIT BARA ELOHIM ET HASZMAIM WEET HARWEC ("На початку Бог створив небо та землю").

Значення слова "берешіт" – початок, підкреслює перш за все факт, що взагалі БУВ ПОЧАТОК, питання – "що було на початку?" – уже не має такої ваги. Отже створення ідентичне з моментом, коли стався час. Творення ex nihilo звертає увагу на інший аспект часу, ніж то було в концепції циклічного часу.

Єврейська думка винесла людський час до рівня НЕПОВТОРНОЇ історії, яка протиставилася теорії людського призначення. Чи всесвіт створено, чи ні?, чи всесвіт виник від задуму, чи від випадку?, чи людина має вільну волю, чи керує нею "спільна доля"? – усі ці питання і драматичні конфлікти зведено до одного моменту: акту створення. Дуже влучно написав про це Андре Негер: "Згідно з тлумаченнями, що їх дала грецька думка, народження світу слід приписати взаємодіям двох сил: матерії та енергії, змісту і форми. Питання про світ – це питання про буття, а зустріч простору й часу передає буття: оскільки ніщо веде до чогось, то щось вестиме до всього. Не йдеться, отже, про саме буття, а про його ВИНИКАННЯ (...). На початку зрушено час і відтоді історія прямує вперед".

Таким способом лінійний час допомагає людині усвідомлювати в емпіричній дійсності невідворний процес старіння, який веде до смерті. І тут нашою жемужою на велику трудність. Здається-бо, доходимо до відкриття основної суперечності світу: маємо, з одного боку однорідний, регулярний рух зорей і сузір'їв, як вияв належного ладу всесвіту, і, з другого боку, невблагане наближення до смерті, тобто плин часу. Ці два принципи перебувають у взаємозаперечності, адже ніяк досягати узгодження повторюваності з неповториваністю.

Однак існував шлях, на якому одній суперечності надало гармонію, якщо навіть і не ліквідовано її – було ним символічне значення місяця. До речі буде тепер зауважити, що в основу єврейського календаря ляг місячний цикл. Прекрасно зіinterpretував це А. Негер: "Оцей місяць для вас – початок місяців. Він вам перший між місяцями року" (В. 12,2). Отой біблійний вірш одним віддихом зв'язав у одно, у свідомості жидів, поняття "місячного місяця" (ходеш) та "року" (шана). Об'єднав тех ці дві ідеї з мотивом Виходу, утечі з Єгипту, що відіграла в жидівській історії роль другого й нового створення. Завдяки тій творчій силі, тому безнастанному переходові від порожнечі до повноти, цій вічній Пасці, зникання місяця, це лишень частина дороги до повторного народження, яке жиди помітили в символі фаз місяця, їх же геометричне (наче) відбиття відкривали у власній історії. Місяць становить основу жидівського року, тому що запроваджує надприродний ритм у штильний ритм (хід) природи". Наведена цитата показує, яким способом перемішуються оба часи: циклічний та лінійний.

Дуже ймовірно, що подібний процес проходив у поетичній свідомості Антонича. Прикметов рисом його способу переживання часу є постійний перехід від часу лінійного до циклічного й навпаки. Це відбувалося вельми природно й мабуть, не-свідомо.

Добрим прикладом змішування часів є вірш "Шість строф містики", що цитувався вже раніше при характеристиці періодичності відроджуватися. Тепер хочеться звернути увагу на той аспект часу, який відноситься до лінійної концепції. Поет пише:

Земля, немов народжена ні з чого вперше,
виточується з-поза гір хаосу мрячних.
Хрищу новим найменням кожен квіт найменший
і кожен убивав назвою небачно.

Цей образ, що легко асоціюється з образом біблійного створення, переносить нас у простір Слова. Релігійна віра в харизматичну силу словески скидається на досвід художника. Лиш поетові й містику можливо повірити і збагнути найглибше, що "Споконвіку було Слово".

Під час творення *ex nihilo* доходить до зіткнення Творця і матерії. Сам Творець не заглиблюється у світ; називаючи речі - Він уживає Слово (хрищу найменням), воно входить у світ, - називаючи речі - укорінюється в ньому. Таке творення проходить у часі. Кожен "нове слово" дає поштовх для наступного етапу виникання світу. Слово є ритм Створення.

Час пливе нестримно від моменту своєї появи, не повторюється. Кінець одної хвилини становить початок наступної. Ця пульсація часу тонко виловив Антонич у поезії "Привітання життя":

І день і вік однаково минають. Не задержать
нам хвили. Кожна мить знов родить другу мить,
і перша в другій спить, обі у третій та, як века,
час виростає й меж не має й нас мимить.

Коли говорити про створення світу, тоді слід віднести до Творця, котрий доконав акту створення. Показується, що світ не віддалився від Творця після створення. Вони співіснують, хоча заперечують один одного. Таке мовчазне співіснування важливе ще й тому, що світ і Бог (адже говоримо про християнську культуру) - це суперечності: типу матерія і дух, темрява і світло, непорухність і рух, хаос і єдність. Цей образ можна розглядати як зустріч Бога і людини. Її можна порівняти до вінчання людства з часом історії. Тоді сенс людського життя стає елементом ланцюга подій.

Так на минулого й майбутнього раменах
повішено, мов плахту долю нашу.
Ми - ланцюга поодинокі звена,
ми - відтинок малий зі стрічки часу.

Тож коли довершується таке "вінчання", зустріч Бога з людиною перестає бути німою - вона стає діалогом. Світ відповідає на Боже Слово "створивши себе", так як людина відповідає на слово у "виниканні" (*becoming*). Людина крокує за рухом Слова, яке в міру створення (називання) додає одну частину виникання до другої, один день до другого. Через Слово формується "історія", а справа Створення отримує й коштує великі протиставні одна одній сили: світло і темряву, небо і землю, землю і води, а відтак закони космічних явищ і зоряних рухів, урешті живі істоти - від рослин по людину. Закони часу однакові для всіх і вся: народитися в дану мить історії,

Л. Лобода 24.11.88р. Л.Л.

Людмила Лобода ххх

назрівати, і вмерти, щоб довершився сенс часу, сенс індивідуального виникання. Ніщо не в силі змінити або зупинити час, і Антонич добре розумів цей закон:

Насправді, стриму час не має,
хоч важко це нам зрозуміть.
"Елегія про співаючі двері"

Саме тут проявляється найперша різниця між часом людини і часом астрономії (циклічним часом).

Астрономічний час легко вписується в просторові рамки, бо його можна собі уявити, він є космічний годинник, який вимірює Сонцеву дорогу. Натомість час людини йде в одному напрямку, це мандрівка в один бік... Життя людини зорієнтоване на майбутність. Цей напрямок так же несиметричний, як і людське тіло: адже людина звернена спином до минулого, а лицем до майбутнього. Життя - це безперервне прямування вперед й збільшування відстані від того, що за спином.

Як поет говорить про історію? Він відкидається на ряд поколінь, котрі зв'язують батьків з дітьми; указує на родовід, на протяжність, яка сучасників єднає з минулим.

Я жив тут. В неоліті... може ще давніше...
Мої малюнки буйволів замазав місяць.
"Затерті сліди"

Ці рядки можна інтерпретувати як пошуки власних коренів, ті пошуки стають дедалі більш пальчовою потребою. І ось перед нами образ першо-початків: створення Адама і Єви.

Коли співав ще камінь, мали крила змії
і Єва одягалась в черемхові листя,
тоді буйніший і хмільніший вітер віяв
і море сяяло під зорями срібليсто.
Коли із яблуні зірвала Єва місяць,
у раї збунтувались буйногрові леви.
Адамові сини по світі розійшлися,
здвигаючи міста і терени для Єви.
"Перша глава Біблії"

Таким чином предками кожної людини є Еденська пара.

Так інтерпретована історія становить немов чергові кільця ланцюга поколінь, що простягається крізь віки. Як написав сам Антонич: "Одне на одному шарі сплять століття." ("Затерті сліди")

Виходить, кожна хвилинка зв'язана з наступною хвилиною; кожен момент Створення відноситься до наступних моментів - "шарів століть". За такою концепцією, початки світу не є заховані від людського розуму й не треба їх шукати в іншому вимірі - їх можна добачити й зрозуміти протягом історії.

І знов бачимо, як роздуми про минуле відбивають потребу віднайти continuum, потребу зберегти контакт з початком. Признаючи історію,

людина відкриває у "власному ланцюгові подій" продовження того початку. Цікаво сказав про це А. Негер: "Створення не обтяжує релігійної думки Біблії (...) Не поміщає поза людиною терзавчого ляку, що його мусить людина перебороти. Навпаки, воно наказує людині йти разом з історією, якої він сам визвольне джерело. Біблійна людина занурена в потік історії, відкриває його початок і напрямок, усвідомлює собі, що прямує до мети".

Ідаїзм запроваджує в культуру нову думку: час має початок і кінцею кінцею. Проте той кінець губиться в нескінченності, не можна напевно сказати, коли він надійде. Християнство у валоризації історичного часу пішло ще далі. Бог взяв на себе історично зумовлене людське існування: стався чоловіком. Через це історія може освячуватися завдяки Христовій присутності. Кінець часу визначає Парузія, тобто другий прихід Спасителя на землю. Завдяки тому фактові мета і сенс життя людини набувають нового характеру. Появляється остаточний пункт, куди прямує людське буття: спасіння, воскресення із мертвих.

В основному до таких принципів зводиться різниця між християнськими і ідаїстичними сприйманнями часу. Перше надає історії сотеріологічне призначення: час можна тут показати у вигляді ріки, що пливе достойно від початку до кінця. У другому час становить "безкінечний ряд стрибків"

Мабуть саме так теоритично міркував св. Августин, коли звірявся на книгу Єзоуї (10.12), де сказано, що час є рух планет - вони могли б і не існувати, це не припинило б плину часу. Саме св. Августин звернув увагу на психологічний аспект часу: минуле існує ТЕПЕР у такому розумінні, що існує як теперішнє уявлення або спогад про минулі події та як теперішнє викидання подій майбутніх. І тут велику роль має пам'ять, вона дає змогу пригадувати колишні проблеми, стани, відчуття; завдяки їй минуле й теперішнє можуть тривати водночас. Дуже важлива справа - пам'ять у поезії. Якже часто поети намагаються в поетичних образах відтворити минуле. Антонич не раз вертався до подій минулого. Свої спогади назвав адабільш "елегіями".

Це пам'яттю: на воді
дрижачі іскри рамок сіє.
Це пам'яттю: білий дім,
де стіни з дерева та мрії.
Це пам'яттю: в сонці міст
рудий хребет лікоть гріє,
інакше велетенський кіт,
що в смі ладачим очі жулить.
І дім і міст мабуть стоять,
але для мене вже минули
і тільки спомином горять.

Це була "Елегія про співучі двері"

Спроба вернути назад минуле докладно з'ясовує людське змагання віднайти часову структуру. Намагання затримати мить, припинити плин

часу, означало б тугу за ТРИВАННЯМ – "І знову хочу пережити хлоп'ячі радості та бурі". Однак мрії не справджуються – у намальованих поетичних картинах присутня носталгія, і не повинна викликати подиву: мрії не сповняться – звідси також елегійний настрій. Важко "оживити" минуле, образи колишніх подій потемніли, загубилася виразність:

Так залишилися в уяві
місця дитячих днів моїх,
так доховала пам'ять хлопця
затмарені вже образи,
"Елегія про співучі двері"

Поетична уява таки працює, тепер напливають мрії – візія майбутнього у вигляді власних бажань:

Розсунулись, мов карти, стіни,
угору стель поплила
і вікна згасли в синій тіні,
найближчі речі вкрила мла.
"Елегія про перстень молодости"

Минають дні, одна за одною мчать події:

Так час перегортає
мого життя нову сторінку.
"Елегія про перстень молодости"

Дається спостерегти, що у психологічній сфері відношення минулого і майбутнього, є подібні. Ідеться про розрізнення між часом конкретним і необмеженим. Необмеженого часу стосуються окреслення, що вказують на його протяжність між "перед тим" і "потім". Зіставлення конкретного часу (часу людини) і часу необмеженого, виявляє різницю між часом і вічністю. Різниця є кількісна, а не якісна (н. пр. у Плотіна вічність є "неприсутність" часу).

Підія Стефанівська
Фрагмент дипломної роботи п.з. "Символ місяця
в поезії Богдана Ігоря Антонича".

Історія української літератури

Дмитра Чижевського

У презентованому номері "Зустрічей" пропонуємо увазі шановних Читачів фрагменти "Історії української літератури. Від початків до доби реалізму" професора Дмитра Чижевського, надрукованої Українською вільною академією наук та Науковим товариством імені Тараса Шевченка у 1956 році в Нью Йорку. Праця відкрила нові шляхи у досліджуванні української літератури, стала також помітним внеском до слов'янського літературознавства. Вона перекладена на англійську мову. Професор Чижевський перший бо розробив цілісну концепцію розвитку нашого письменства не за означеннями часу написання а за формальними якостями творів та естетичними періодами в європейській культурі. І так, він назвав такі епохи: "Доба монументального стилю (Київська Держава)", "Доба орнаментального стилю", "Література 14-15 віків", "Ренесанс та реформація", "Барокко", "Клясицизм", "Романтика", додавши до цього п'ять екскурсів: "Переклади та позичена література", "Література латинською мовою", "Література національного відродження", "Український сентименталізм", "Бідермаєр" та "Натуральна школа на Україні".

У вступі до своєї "Історії" Д. Чижевський зробив короткий перегляд дотеперішніх течій і шкіл у дослідженнях над історією української літератури. Він зазначив у цьому контексті значення літописів XVIII ст., літературознавчих та історичних праць початку XIX ст. Назвав течії: романтичну (представники: М. Гоголь, М. Костомаров, А. Метлинський, М. Максимович, Ст. Шевирьов), наукового позитивізму (названу також філологічною; представники: І. Срезневський, М. Тихонравов, Сухомаїнов, А. Пипін, О. Огоновський, М. Петров, М. Дашкевич, а також І. Франко, В. Перетц, В. Ягіч, А. Соболевський, М. Сперанський, В. Істрін), соціально-політичну (М. Драгоманов, С. Єфремов), духовно-історичного дослідження літературних творів (Ф. Буслаєв), шукання "впливів". Окремо стоїть історія літератури Михайла Грушевського, який синтезував філологічну, духовно-історичну та соціально-політичну методи. Далше Д. Чижевський назвав ще метод стилістичного аналізу (представники: М. Зеров, П. Филипович, В. Петров, О. Дорошкевич, В. Якубський, О. Білецький). Про свій метод автор писав: "В цій книзі робимо спробу використати досягнення всіх вищеподаних течій, не ігноруючи навіть тепер застарілих романтиків. Але велику увагу буде присвячено тим питанням, що досі недостатньо висвітлювалися: питанням формальним та питанням періодизації".

Дмитро Чижевський (1894 - 1976) народився в Олександрії недалеко Чигирини в інтелігентській українській родині. Студіювати почав у 1911 році в Петербурзькому університеті. Був членом Української

Центральної ради. У 1921 році виїхав закордон для дальшого навчання. Студіював філософію в Ясперса в Гайдельберзі і в Гуссерля у Фрайбурзі. Мешкав у Чехословаччині працюючи також на Українському вільному університеті. З 1932 року викладав на університеті в Галле. У 1945 році виїхав до Західної Німеччини, де до 1949 року мешкав у Марбурзі. Цього року його запросили до Гарвардського університету в США. У 1956 році переїхав назад до Західної Німеччини, де став керівником Інституту славістики Гайдельберзького університету. Тут й помер.

Він автор ряду фундаментальних праць з філософії, історії та теорії літератури, які писав українською, німецькою, англійською, чеською, російською мовами. Серед найвартісніших слід згадати: "Гегель у Росії", "Історія староруської літератури", "Григорій Сковорода", "Порівняльна історія слов'янських літератур", "Нарис історії української філософії".

Нижче публікуємо такі окремі частини праці професора Д. Чижевського: "Ренесанс та реформація в літературі", "Що таке літературне барокко" й "Літературне барокко на Україні". Надіємося, що це подасть бодай невелику уяву про методологію, спосіб викладу матеріалу та головні тези автора. І, незважаючи на те, що від часу надрукування "Історії" минуло більше як 30 років, попри це, що концепція Грабовича – вона надалі залишається цікавим й науково довершеним синтезом історії української літератури.

Зберігаємо правопис оригіналу.

РЕНЕСАНС ТА РЕФОРМАЦІЯ

А. Ренесанс та реформація в літературі

1. Ренесанс – одна з найрішучіших змін в історії духовного життя Європи. Так здавалося самим людям доби ренесансу, так здавалося і пізнішим покоління, що саме з цього часу почали датувати "кінець середньовіччя" та початок "нових часів". Складніше робилося питання завжди, коли треба було точно вказати, що саме нового принесла з собою нова доба. Добре знання латинської мови, знайомство з грецькою та читання античних авторів, – т. зв. "гуманізм" – цим ледве чи можна характеризувати той великий поворот, що його, мовляв, привело з собою "відродження античних наук та мистецтв". Новий зміст мусів бути, хоч би в збереженій формі, тим, що сповняло надхненням людей ренесансу. Такий новий зміст і сучасники, і пізніші дослідники хотіли шукати в трьох напрямках: ренесанс повернув античний ідеал гармонійної, урівноваженої краси; ренесанс був "відкриттям" та "звільненням" людини; нарешті – ренесанс "відкрив" наново природу. Це, розуміється, досить важливі духовні надбання, щоб з них почати нове літочислення європейської культури. – Дійсно під ці три формули можна підвести ледве чи не всі здобутки ренесансової культури. Розквіт мистецтва в формах, що нам уже не здаються ані занадто новими в порівнянні з пізнім середньовіччям ані занадто близькими до античної традиції, є безумовним фактом. Хоч варто

підкреслити, що цей розквіт мистецтва без обмежень можна визнати лише для сфери мистецтв пластичних; у музиці ніякий "поворот" до старих традицій, від яких не залишилося ніяких слідів, не був можливий; у літературі, де матеріялу для наслідування було досить, відновлений був "канон" античної поетики (щоправда, за твором, що з погляду античної традиції був до певної міри випадковим, за "De arte poetica" Горация), а власна творчість занадто вже великою мірою стала наслідуюванню, до того наслідуванням віршів легше приступних, (римських, а не грецьких) і пізніх, отже "випадкових" у своїй залежності від довшої традиції. В філософії і середньовіччя стояло в щільному зв'язку з античною традицією (Арістотелем), - тут замінили звичну традицію на іншу, що теж не була відома, але рідше репрезентована, - Арістотеля заступили Платоном, а почасти робили спроби перейти від античності до східних течій (середньовічна арабська та жидівська філософія, зокрема кабала). - Далеко складніше стояла справа з "відкриттям людини". Людина бо була все ж у центрі уваги і християнської думки. "Відкриття" людини було куди більше боротьбою за людину проти церковного розуміння її ества й залежності її від церковного авторитету. "Визволення людини" - це так! Але ренесанс не ставив собі питання, чи є таке "визволення" людини не лише від церковних, а часто і від моральних, суспільних і т. д. авторитетів дійсним "відкриттям" її ества, чи може радше збоченням. До речі і в античності людина була надзвичайно зв'язана суспільством та державою, - складні процеси боротьби за ідеали "внутрішньої свободи" в античності (від стоїків до епікурейців) представники ренесансу помилково витовмачували в душі своїх власних ідеалів. Позитивний ідеал "в себе і чимого розвитку" людини (хоч зразки здійснення такого ідеалу вбачали в досить сумнівних тиранах, а то й просто дрібних розбійниках-кондот'єрах доби) було те нове, що, до певної міри, дійсно, найближче нагадувало античність. Але прояснення цього ідеалу було ще справою майбутнього, - і цьому проясненню були присвячені століття дальшої духовної історії. - Нарешті - "відкриття природи". Це найсумнівніше, та з погляду сучасного дослідження історії науки та культури, навіть цілком мітичне "надбання" ренесансу. Мрії про наближення до природи, про опанування природи, ідеалізація природи як об'єкта мистецького зображення, - це є дійсні здобутки ренесансу. Але справжнє духовне наукове опанування природи, шлях оновлення фізики та астрономії, розвиток модерної механіки були справами або пізнього середньовіччя, як встановлено новим дослідником - Дюгемом (що Коперник лише дуже поверхово зв'язаний з духом ренесансу - це було відомо вже давніше) або навпаки є пізнішим надбанням епохи барокка, до якої належать і Галілей і Кеплер. Ренесансові залишаються мрії про успіхи, яких або вже досягнули ті представники "пізньої схоластики" в Сорбонні та інде, до яких "людина ренесансу" мусіла ствитися вороже та зневажливо, або які були пізнішими здобуті тими, хто від чималої частини "надбань" ренесансу відмовився та зробив спробу знову актуалізувати "старе", - хоч і далеко не всі, але досить важливі ідеали середньовіччя: це були "люди барокка", яким без сумніву, ми зобов'язані

в дослідженні природи далеко більше, ніж уславленому ренесансові.

Ренесанс або "відродження" доторкнувся України лише на самому кінці свого розвитку. На Заході в 16 ст. вже доживали свій вік течії, що, з одного боку, мріяли про дійсне "відродження" античних духовних ідеалів, як їх люди того часу розуміли, а з другого – про звільнення людини від тих пут, які накладало на них авторитативне середньовіччя. Результати розвитку ренесансу не могли задовольнити в 16 ст. навіть його прибічників: ренесанс мріяв про "ентузіазм", а справді зміг розвинути лише досить холодну реторику; він мріяв про вищу, всебічно розвинену людину, а справді досягнув лише панування егоїзму та сваволі; ренесанс поставив собі метою дослідження природи, але природознавство ренесансу залишилося повне мрій та сприяло розвитку "магії", альхемії, астрології: ренесанс різко критикував "забобони" та упередження старих часів, але сам залишився під владою забобонів, хоч до деякої міри і підновлених. Культурне значення ренесансу, величезна "секуляризація" культури, себто її переведення з суто-релігійної до "світської" сфери, утворення до певної міри самостійної світської культури безсумнівні. Але власного змісту, крім нового ідеалу краси, ренесансові не вистачало. Він спричинився до розвитку нової літератури та мистецтва, що будувалися на нових ідеалах краси: ідеалах, які великою мірою намагалися повторити, повернути античний ідеал краси. В літературі це визначало певний поворот до античної форми. Зміст "нова", світська людина приносила до деякої міри новий: тематика збагатилася "світськими" темами, – напр., еротичними, ідеалізуванням сили, "всебічної" повноти життя.

2. Світогляд ренесансу переживав у 16 ст. серйозну кризу, коли виступили реформаційні течії, які почасти йшли в тому самому напрямі, почасти підривали головні коріння ідеалів ренесансу. Реформація залишилася на позиції певного індивідуалізму, хоч цей релігійний індивідуалізм (безпосередній зв'язок людини з Богом зі зменшенням посередницької ролі церкви) своєю суттю зовсім інший, ніж егоцентричний індивідуалізм ренесансу. Найліпше це подвійне відношення обох течій з'ясовує для нас доля Еразма Роттердамського, який, повний ідеалами ренесансу, весь час не міг знайти певного ставлення до реформації, що захопила і його своїм поривом. Коли ренесанс прагнув повноти життя, коли у нього основним ідеалом став ідеал краси, реформація прагнула життя, яке було б цілком та послідовно збудоване на релігійній основі; античності протиставлялося первісне християнство, до якого хотіла повернути людство реформація, а це первісне християнство часто набиало суворих форм старозавітної релігійності. Разом могли йти ренесанс та реформація власне лише в одному – в критиці середньовіччя, яке репрезентувала для обох католицька церква.

3. До східної Європи ренесанс прийшов з деяким запізненням, за ним дуже швидко йшла реформація. Ренесанс спричинив у Польщі перший літературний розквіт (Я. Кожановський), але поруч нього уже стояла реформація, що зразу знайшла й літературний відгук (М. Рей). Безпосередні впливи обох течій прийшли на Україну переважно з польської культурної сфери.

Україна дожила до 16 століття ще в щільному зв'язку з візантійською культурною сферою, хоч з кінця 14 віку не бракувало й різноманітних рефлексів західніх течій, які приводили до неспокою та до певного занепаду однобічного та неподільного панування старої візантійської традиції.

На Україні впливи ренесансу, як будемо бачити, досить незначні: почасти вони обмежилися на засвоєнні певної тематики літературних творів, засвоєнні, що тривало і за часів барокка. Найскладніша проблема – утворення нового літературного стилю – не була розв'язана: головне через те, що знайомство з літературою ренесансу значило передусім знайомство з латинською античною літературою, – знайомство це обмежувалося на читанні оригіналів. Перекладів майже не було. Нечисленні їх спроби походили з-під пера московського втікача, кн. Курбського, якого переклади навіть мовно були під впливом литовського оточення. Спроби власних праць українців стояли ще під величезним впливом старої візантійської традиції. До неї приєдналися лише певні нечисленні стилістичні елементи ренесансу. Тематика світського ренесансу майже не знайшла ґрунту.

На Україні впливи ренесансу, як будемо бачити, досить незначні: почасти вони обмежилися на засвоєнні певної тематики літературних творів, засвоєнні, що тривалою за часів барокка. Найскладніша проблема – утворення нового літературного стилю – не була розв'язана: головне через те, що знайомство з літературою ренесансу значило передусім знайомство з латинською античною літературою, – знайомство це обмежувалося на читанні оригіналів. Перекладів майже не було. Нечисленні їх спроби походили з-під пера московського втікача, кн. Курбського, якого переклади навіть мовно були під впливом литовсько-руського оточення. Спроби власних праць українців стояли ще під величезним впливом старої візантійської традиції. До неї приєдналися лише певні нечисленні стилістичні елементи ренесансу. Тематика світського ренесансу майже не знайшла ґрунту.

4. Впливи літературного ренесансу не змогли розвинутися на Україні ще тому, що країну в другій половині 16 ст. охопило релігійне заворушення, що далеко сприятливіше було для впливів реформації, аніж ренесансу. Дійсно, протестантські реформаційні рухи поширилися і на Україну, хоч і охопили майже виключно шляхетські неширокі кола. Але значення реформаційних течій, зокрема саме на Україні впливового "антитринітаризму" (соцініянства або "аріяництва"), для цих нешироких кіл було величезне. Саме ці течії привели своїх прибічників серед української шляхти й почасти міщанства до тіснішого зв'язку з духовною культурою західньої Європи. Але цей зв'язок привів більшість українських прибічників антитринітаризму до денаціоналізації. Літературні відбитки його нечисленні, українські антитринітарії писали латинською або польською мовами. Лише деякі відгуки ідей реформації пройшли до ширших кіл українського народу. Реформація вимагала певних змін релігійної традиції: поперше, вона ставила понад церковний авторитет авторитет "Слова Божого", св. Письма. Реформація штовхнула окремих представників "литовсько-руської" літератури і до проблеми літературної мови; такою мусіла бути народна мова, бо Слово Боже повинне стати приступним усім народам світу їх власною мовою. Але перемозі реформації поставилися на опір католицькі сили, що почали похід і проти православної церкви. В цьому скрутному стані православне населення виявило і велику відданість православної церкві і велику організаційну здібність. Але той національно-релігійний рух, що розвинувся коло проблеми "унії", не сприяв ані засвоєнню реформаційної літературної традиції, ані засвоєнню традиції ренесансу. Коли ми помічаємо в українській літературі 16 ст. якийсь зв'язок з обома головними напрямками часу, то цей зв'язок і слабкий, і далеко не загальний; він виявляється в засвоєнні лише окремих елементів літературної поетики ренесансу, тематика ренесансу залишається поза межами уваги; він виявляється в спробах скористатися з певних елементів реформаційної традиції, але почасти лише мовних (народна мова), почасти лише негативних (полеміка проти католицької церкви). Тому не дивно, що найвизначніше з'явище українського 16 ст. є полеміка геніального Івана Вишенського, яка спрямована якраз і проти ренесансу і проти реформації, та ставить своєю метою повернутися до старої візантійської традиції. Безумовно, ця полеміка своєю мовою, а до певної міри змістом (рел-

ігійна особистість грає для Вишенського не меншу роль, ніж церква) зв'язана з духом реформації, а стилістично з ренесансом (див. далі). А ще характеристичніше, що через голову свого найгеніальнішого письменника українська література прийшла не до старого, а до нового – до барокка, яке було багатоманітним спадкоємцем ренесансу. Отже, "дух часу" був не за поворот до старого, а за поступ до нового, до якихось елементів і ренесансу і реформації. Але цього "нового" українська дійсність свідомо не прийняла та не засвоїла; засвоєння йшло якось напівсвідомо, непомітно. Немає сумніву, що впливи ренесансу та реформації були на Україні ширші та глибші в житті, аніж у літературі.

Українська література 16 ст. не тільки має в собі лише малопомітні елементи ренесансу та реформації; вона є в цілому незначна. Не треба цього замовчувати, мавчи блискучі часи старокиївські та бароккові. Єдине дійсно визначне явище 16 ст. є Іван Вишенський, що стоїть поза часом та від своєї сучасності трагічно одірваний. Незначність української літератури 16 віку була б ще більша, якби її обсяг не збагачувався літературною діяльністю близько споріднених та в 16 ст. мовно невіддільних від українців білорусів. (...)

БАРОККО

А. Що таке літературне барокко

1. Саме поняття літературного барокка звійшло в науку лише недавно, по першій світовій війні. Поняття "барокко" прикладали раніше лише до сфери пластичних мистецтв (архітектури, скульптури, малярства). Лише пізно помітили, що й стиль інших мистецтв (музика, література) має спільні риси із стилем мистецтв пластичних. Та й досі наука не закінчила дослідження бароккової літератури. Найменше зроблено в слов'ян; лише польська та чеська бароккова література розмірно добре досліджена. Для освітлення української бароккової літератури зроблено лише перші кроки, хоч матеріял зібрано почасти вже давно.

2. Не мавчи певного погляду на українську бароккову літературу (17–18 ст.), стара українська історія літератури не могла помітити в її формі та змісті ніякої внутрішньої єдності, та вважала через те її основні риси просто за вияв якоїсь особистої сваволі, примхи, чудернацтва авторів. Не вважавши на виразний характер світогляду бароккових письменників, старі історики української літератури та культури міряли ідеологічний зміст бароккової літератури масштабами власного часу. Тому цю літературу засуджували, як "далеку від життя", чужу інтересам народу, "схоластичну", нікому не потрібну. А щодо форми, то її засуджували, як переобтяжену подивугідними чудернацтвами, неладною, безпорадною й т.і. До мотивів цього суворого засудження приєднувалося ще й те, що мова української бароккової літератури зробилася після мовної реформи Котляревського "перестарілою", архаїчною, та знову таки "ненародною".

3. Хоч наука вже досягнула великого міром єдності щодо характери-

стики бароккового стилю в його конкретних рисах, але панує ще чимала розбіжність щодо розуміння основних, провідних мотивів, що зумовляють характер бароккового стилю. Ще й досі дуже розповсюджене розуміння бароккової культури як культури католицької проти реформації. Таке розуміння проходить без уваги повз той факт, що й протестантські країни та народи розвинули - іноді досить блискучу - бароккову культуру. На Україні, як побачимо, православні кола далеко більшов міром брали участь у творенні бароккової культури, зокрема літератури, ніж католицькі. - Вже ближчий до правди погляд тих, хто вбачає в барокковій культурі "синтезу", сполучення культур середньовіччя ("готики") та ренесансу. Бо, дійсно, культура барокка, не відмовляючися від досягнень епохи ренесансу, повертається багато в чому до середньовічних змісту та форми; замість прозорої гармонійності ренесансу зустрічаємо в барокку таку саму скомпліковану різноманітність, як у готичі; замість можливої простоти ренесансу зустрічаємо в барокку ускладненість готики; замість антропоцентризму, ставлення людини в центр усього в ренесансі зустрічаємо в барокку виразний поворот до теоцентризму, до приділення центрального місця знову Богові, як у середньовіччі; замість світського характеру культури ренесансу, бачимо в часи барокка релігійне забарвлення всієї культури - знову як у середньовіччі; замість визволення людини від пут соціальних та релігійних норм, бачимо в барокку знову помітне посилення ролі церкви і держави. Але, як уже сказано, барокко де в чому переймає й спадщину ренесансу: зокрема воно цілком приймає "відродження" античної культури; воно, щоправда, цю культуру розуміє інакше, аніж ренесанс, та робить спробу сполучити, з'єднати античність з християнством; барокко не відмовляється і від тієї уваги, яку ренесанс звернув на природу; лише ця природа є для нього важливіша головне як шлях до Бога; барокко не відкидає навіть і культу "сильної людини", лише таку "вищу" людину воно хоче виховати та й дійсно виховує для служби Богові. Але те, що своєрідне для культури, та зокрема для мистецтва барокка, що надає барокку його власного індивідуального характеру, - це рухливість, "динамізм" барокка, в пластичному мистецтві це - любов до складної кривої лінії, в протилежність до простої лінії та гострого куту чи півкола готики та ренесансу; в літературі та житті - це потреба руху, зміни, мандрівки, трагічного напруження та катастрофи, пристрась до сміливих комбінацій, до авантури; в природі барокко знаходить не стільки статику та гармонію, як напруження, боротьбу, рух; а головне, барокко не лякається найрізучішого "натуралізму", зображення природи в її суворих, різких, часто неестетичних рисах, - поруч зображення напруженого, повного життя, знаходимо в барокку і якесь закохання в темі смерті; барокко не вважає за найвище завдання мистецтва пробуджувати спокійне релігійне чи естетичне почуття, для нього важливіше зворушення, розбурхання, сильне враження. - З цим змаганням розворушити, схвилювати, занепокоїти людину зв'язані головні риси стилістичного вміння барокка, його прагнення сили, перебільшень, гіпербол, його кохання в парадоксі, та любов до чудернацького, незвичайного, "гротеску", його любов до антитези та, мабуть, і його пристрась до великих форм, до універ-

сальності, до всеохопливості. Із своєрідними рисами барокко зв'язані й ті небезпеки, що загрожують бароковій культурі та зокрема бароковому мистецтву: це часом надто велика перевага зовнішнього над внутрішнім, чиста декоративність, за якою зникає або відходить на другий план глибший сенс та внутрішній зміст; це небезпечніше змагання перебільшити, посилити всяке напруження, всяку протилежність, усе врадливе, дивне, чудне, – це приводить барокко до надмірного замилювання в мистецькій грі, в мистецьких, поетичних іграшках, в чудернацтві, в оригінальності, а то й в оригінальстві; твори барокко часто перевантажені, переобтяжені, переповнені формальними елементами; цьому сприяє і школа поетики ренесансу, що передала барокку всю витонченість античного вчення про поетичні форми та поетичні засоби ("тропи і фігури"). В певних галузях літератури (напр., проповіді) маємо перевагу декламації, театральності.

Не треба, однак, забувати, що барокове мистецтво, та барокова поезія зокрема, призначені не для іншого часу, а саме для "людей барокко". Чужий для нас стиль барокової поезії, яким і ми можемо захоплюватися, як витонченим, консеквентним та розкішним, був для "людини барокко" дійсно зворушливим, захоплював її, промовляв до її естетичного почуття, а через це й до її розуму та серця. Любов до натуралізму, до зображення природи також і в її "низьких" елементах, до конкретного, за яким барокко завжди бачило духовне, божественне, ідеальне, привів барокове мистецтво та поезію і до уваги до занедбаної доти народної поезії, до фольклору. В поезії барокко маємо перший підхід до "народності". І барокко знайшло живий інтерес та симпатії серед народу: не дивно, що надзвичайно сильні впливи барокко залишилися в усій народній поезії та народному мистецтві Європи й досі.

4. Зокрема не треба зменшувати значення епохи барокко для України. Це був новий розквіт – після довгого підупаду – мистецтва та культури взагалі. В історії народів епохи розквіту мають не лише суто історичне значення, вони накладають певний відбиток на всю дальшу історію народу, формуючи національний тип або залишаючи на довгий час певні риси в духовній фізіономії народу. Так, здається, було і в епоху барокко на Україні. Барокко залишило тут силу конструктивних елементів, які ще збільшив вплив романтики, що в багатьох рисах споріднена з бароком. Розуміється, конструктивні елементи, які барокко залишило в українській культурі не всі позитивні, багато з них можна вважати й за негативні. Але культура барокко не мало спричинилася до зформування української "історичної долі".

5. Розуміється, культура барокко не вичерпується тими "формальними" рисами, про які ми говорили досі. Але духовний зміст окремих історичних епох звичайно характеризує не лише одна якась духовна течія, а кілька напрямів, що групуються коло двох полярно протилежних пунктів духовного всесвіту. Так і в епоху барокко: одним з полюсів була природа, другим – Бог. Епоха барокко, з одного боку, – епоха великого розквіту природознавства та математики (бо основа пізнання природи для людини барокко – міра, число та вага), а з другого боку – епоха розквіту богослов'я, епоха спроб богословських синтезів, епоха великої релігійної війни ("тридцятилітньої"), епоха

великих мистиків. Людина барокка або втікає до усамітнення з своїм Богом, або, навпаки, кидається в вир політичної боротьби (а політика барокка – політика широких всесвітніх планів та жадань), перепливає океани шукаючи нових колоній, береться до плянів поліпшити стан усього людства, чи є політичною, чи то церковною, науковою, мовною (проекти штучних мов) чи якою іншою реформою.

В ідеалі обидва для людини барокка можливі шляхи ведуть до тієї самої мети: через "світ" (природу, науку, політику і т.д.) людина приходить завше до того самого – до Бога. Хто надто довго залишився у світі, той л и ш е заблукав у ньому. Отже, якщо культура готики принципово релігійна та навіть церковна, якщо культура ренесансу принципово світська (хоч би її творили і духовні), культура барокка мусить мати обидві – релігійну та світську сфери; але можлива – і реально зустрічається нерідко – бароккова культура з великою перевагою або й виключним пануванням релігійної сфери. Таку перевагу зустрінемо до речі й на Україні.

Б. Літературне барокко на Україні

1. Літературне барокко на Україні є з'явищем 17–18 ст. Барокко в сфері пластичних мистецтв іноді називали "козацьким барокком". Без достатньої підстави: бо козаки зовсім не були єдиною культурно-продуктивною групою на Україні тих часів. Ще менше підстав називати л и т е р а т у р н е барокко "козацьким": українські письменники тих часів були г о л о в н е не козаки а ченці. Та й споживачі літератури ледве чи були головне козаки. Але українське барокко не таке універсальне з'явище, як барокко Заходу. В ньому ми маємо велику перевагу елементів духовних над світськими. Ще більше знайдемо, мабуть, лише в чехів. Світських елементів не бракує цілком: маємо і світську лірику, й новелу, і – хоч і лише випадкові – світські елементи в драмі, нарешті маємо світську хроніку, лист, науковий трактат. Але "духовний" елемент переважає в змісті. Зовсім бракує типового для барокка природознавчого трактату: спочатку бракувало місця (високої школи), що плекала б цей гатунок літератури, а пізніше (в 18 ст.) українці-природознавці знайшли для себе ґрунт лише в чужій (російській) науковій літературі.

2. Своє й чуже сполучені в українській барокковій літературі в не зовсім звичайних формах. Україна, як ми бачили, не мала виразної та характеристичної ренесансової літератури. Отже, просякання світських елементів до літератури, зокрема знайомство з античністю, почасти йшло вже в часи барокка та не мало характеру боротьби, революції проти церковної традиції. Античність приходила на Україну, вже після примирення її з християнством, у формах бароккової, християнсько-мітологічної синтези: тому помалу, але без опору починається розповсюдження вжитку мітологічних образів: релігійна лірика стоїть під охороною античних "муз", Пресвята Діва стає "Діаною", хрест порівнюють з тризубом Нептуна, в містичних трактатах з'являються "амури" та "купідони" і т. д. – Барокко прийшло без великої літературної боротьби і прийнялося, як нова рослина на плодючому

грунті. Єдиний, може, хто міг би боротися проти барокка, Іван Вишенський, сам у своїй літературній формі був барокку дуже близький (див. далі) та радше сприяв його успіхові, саме стилем своїх творів. Вишенський лише не прийняв би сполучення християнства з античністю, "синкретизму".

3. Коли починається українське барокко? Це питання складне не лише для України: барокко, почавшись в південній Європі в половині 16-го віку, в деяких країнах лише помалу пробивалося крізь традицію ренесансу. На Україні за першого письменника, в якого можна знайти риси бароккового стилю, можна вважати Івана Вишенського: його довгі періоди, накупчення паралелізмів, сміливі антитези, стиль промовця чи ліпше пророка, майже неймовірне накупчення формальних прикрас (що у нього геніяльного письменника ніколи не закривають, не усувають з поля уваги змісту) могли б дозволити нам прилучити його твори до літератури барокка, коли б джерела його стилістики не були зовсім інші: це святе Письмо та отці церкви, найбільше, мабуть, Златоуст. Щоправда, Вишенський, мабуть, знав уже барокковий стиль, – з польської полемічної літератури та де в чому міг його й наслідувати. Але ідеологія його теж зовсім не бароккова: це не програма сполучення цінних елементів ренесансу зі старою традицією, а програма повного повороту до чистої традиції. Але цікавий приклад "барокковості" Вишенського перед барокком характеризує спорідненість барокка з українським духовним стилем; так само характеристичний є й барокковий характер деяких сторінок пишного "пізньовізантійського" стилю галицько-волинського літопису.

Дійсний початок барокка – це Мелетій Смотрицький, це проповіді та почасті вірші Кирила Транквіліона Ставровецького, а повна пере-

Петро Гуменюк
х х х

мога барокка – утворення київської школи. Найбільшими культурно-політичними успіхами, які відіграли велику роль в історії українського барокового письменства, були: відновлення православної ієрархії 1620 р. та заснування київської школи 1615 р. і її реформи, проведені Могилою (1644 р.) та Мазепою (1694 р.). І нові ієрархи і професори Академії були головними репрезентантами барокка. – Барокко, що почалося якось непомітно, пошалу, панує надзвичайно довго та тримається надзвичайно вперто. Майже весь 18 вік в українських школах вищого типу навчать барокової поетики, та плекають барокову поезію. В основі не виходить за межі традиції (хоч дуже рішучий реформатор в окремих питаннях) останній великий український письменник епохи барокка, Гр. Сковорода. Але з ним літературне барокко не дозрівало, а догоріло повним полум'ям до кінця та враз згасло. Згасло разом з притаманною українському бароку літературною мовою: на зміну прийшла мова народна.

Останній період барокка в деяких країнах утворив власний стиль, стиль пізнього барокка або "рококо". Цей двірський, легкий, градіозний, але разом і ігравковий, легковажний стиль на Україні не розвинувся. Бо в середині 18-го сторіччя на Україні не було свого двора, пали, що йшли за мором, великов миром русифікувалися, і лише десь далеко на півночі починав при дворі царіці Єлизавети складатися стиль українського рококо, що знайшов вираз та почасті відгомін майже лише в українській ліриці, переробках та музичних обробках народних пісень та небагатьох спробах власної творчості, без літературних претензій та значення.

4. Українське барокко, як пізніша романтика, було епохою засвоєння не лише сучасного, а і старого: наздоганяли прогаяне за століття; тепер поприходили на Україну й численні переклади літератури, яку власне треба назвати середньовічною, та навіть твори отців церкви в новому мовному одязі. Так буває завжди в епохи літературного розвитку; так пізніше Шекспіра принесли на Україну романтика та реалізм. І як на Шекспіра дивилися очима романтики чи реалізму, так, мабуть, сприймали за часів барокка й твори старих епох очима та серцем барокка. Науці це треба розвідати, як люди українського барокка дивилися на твори с т а р и х часів, що їм принесло барокко.

5. Барокко змінювалося, розвивалося за розмірно недовгий час свого панування: від початків до пишного пізнього барокка (що дістало в різних країнах навіть різні назви, здебільше за іменами головних представників цього стилю: "гонгорізм", "марінізм", "преціозний стиль" і т.д.), в кінці до рококо. На Україні цей розвиток не був дуже рішучим та дуже помітним. Десь після 1600 року українська література пережила період надзвичайно пишного, переобтяженого формальними прикрасами стилю (напр. І. Величковський, Стефан Яворський), але не бракувало й "поміркованих" поетів, а головно, духовні письменники лише як виняток доходять до такого літературного радикалізму, на який здатні світські поети. А потім прийшов політично зумовлений підупад, що рідко сприяє літературному радикалізмові.

Зате поетика українського барокка знала реформи, і то досить радикальні, в к о н к р е т н и х питаннях поетики. Одну з найрадикальніших реформ у теорії віршування зробив Сковорода: але вона не

встигла ще прищепитися, як скінчилася і вся бароккова література.

6. Українське барокко не знає всієї великої різноманітності жанрів (гатунків) бароккової літератури, зокрема бракує багатьох світських. Багатьом жанрам не давали розвинутися обставини, а зокрема неможливість друкувати ці твори: так не було великого роману, — для розповсюдження переписуванням він не надавався. Майже не було великого епосу, навіть і перекладів (про виїмки дивися далі), і він міг би з'явитися, якби була змога друкуватися. Отже, далі маємо говорити про: 1) лірику, 2) епос, 3) повість, 4) драму, 5) проповідь, 6) хроніку, 7) трактат. Деякі гатунки все ж розвинулися надзвичайно широко.

Бароккова література на Україні залишається ще певною мірою анонімною, хоч кількість відомих нам авторів велика. Є багато авторів, про яких ми нічого, крім імені, не знаємо або знаємо дуже мало.

7. Дуже цікава проблема бароккової української літератури є мова. Вона так само залишається п р и н ц и п о в о слов'янською, як і в попередній період. Але, на жаль, вона увібравши в себе велику кількість елементів народної мови, не підлягла ніяким п е в н и м нормам. Тому ми зустрічаємо великі ухили то до української народної мови, то до польської, то — лише в 18 ст. і то рідко — до російської, іноді натемість збільшується стихія церковна. Мова вартісно залежно від гатунку твору або навіть його окремої частини: в поезії сценах драм мова наближається до народної; це наближення помітно і в жартівливих піснях; наближення до польської мови характеристичне для творів з шляхетських кіл (напр. "гербовні вірші"). Деякі чужі українській мові форми зробилися конвенційними, бо українські форми здавалися не досить логічними: так дуже часті форми дієслів минулого часу на польський зразок: "писавем, писалесь" і т. д., мабуть, поширилися, бо здавалося, коли затратилися старі форми ("писавъ есмь, писалъ еси" і т. д.), нелогічним та не досить зрозумілим уживання тієї самої форми "писав" для всіх трьох осіб. Подібних прикладів є кілька. Але від церковнослов'янської мови московського типу українська мова відходила все далі, так що все частішими стають "переклади" з однієї мови на другу та переробки українських творів при їх друку в Москві (що зіпсувало для нас чимало творів нашої бароккової літератури, що їх лише в Москві друковано). Певне наближення до російської мови відбувається в 18-му ст., але це є наближення... російської мови до української: кількість українців серед перекладачів (вже в 17 ст.) в урядах, на духовних посадах, а пізніше в університетах була така значна, що українські елементи в великій кількості прийшли до російської канцелярської, судової, шкільної мови, нарешті до наукової термінології. Може був певний елемент національної самоохорони в тому, що Котляревський цілком відмовився від старої (бароккової) української мовної традиції, до якої так наближалася російська мова, та почав утворення нової літературної мови на цілком новій основі: на основі народної мови. Це був кінець української бароккової літератури, що вже віджила свій час, і початок нової української літератури.

Дмитро Чижевський

Ярослав Дашкевич

Про Михайла Грушевського

Доповідь львівського історика на засіданні товариства "Спадщина"
у Києві в грудні 1988 року.

Хочу сказати, що на сьогоднішню доповідь Сергія Івановича я потрапив цілком випадково. Я приїхав зі Львова на археографічну нараду, яка починається завтра і несподівано побачив оголошення про доповідь. Таким чином я опинився тут.

Наскільки я зрозумів з атмосфери, яка панує в Києві, а також з деяких газетних публікацій, ведеться дискусія довкола такої видатної, без сумніву, постаті, якою був Михайло Грушевський. Що ж, дискусія, якщо ведеться вона в науковому середовищі і науковими методами з дотриманням певних правил, неписаних, але звичайних для так званої порядної публіки, правил культури дискусії, - справа потрібна і необхідна. Особливо в наш час, де ми чекаємо і не діждемося рішучої перебудови в українській радянській історичній науці. (оплески). Я не збирався влізати в дискусію яку ведуть між собою князи, (сміх) а у своєму слабо підготованому виступі (в мене не було часу підготувати його, як слід) хочу зупинитися на питаннях, які, на мій думку, не підлягають дискусії. Ми пізно, дуже пізно відкриваємо Грушевського і як історика, і як політичного діяча. Причина ясна - безмежна зафальсифікованість історії України (оплески, овації) Тут я цілком погоджуюся з висловлюванням одного з лідерів боротьби за перебудову радянської історичної науки ректора Московського історико-архівного інституту Афанасьєва, який у серпні цього року у Ризі сказав, що СРСР є країною в якій найбільше в світі фальшували власну історію. (оплески)

Які джерела моїх відомостей про Грушевського? В першу чергу, це його друковані праці. Я не можу похвалитися тим, що перечитав хоча б п'яту частину його праць, але я читав досить багато. У своїх працях я завжди навіть у роки не те що застою, але й справжньої реакції покликувався, на них без лайки.

Я не брав прикладу з тих істориків, які дяли Грушевського, списували з його 10-томника весь фактичний матеріал (довгі оплески, овації), або писали докторські дисертації на підставі рукописного продовження його "Історії України-Русі" чи зібраних для дальших томів матеріалів і після цього не забували обп'являти метра кількома

поганими словами. (оплески)

Я не знав нікого з сім'ї Грушевського. хоча така нагода. можливо була.

Після війни на околиці Києва проживала дружина Михайла Сергієвича Марія Сильвестрівна Вояківська, дочка священика з Галичини. Разом з дружиною Олександра Грушевського, репресованого і пропалого без вісти, - вони чекали на дочку Михайла - Катерину. Катерину - видатного етнографа і фольклориста, упорядника фундаментального корпусу українських дум, її забрали у 1937 році. В 1942 р. разом з невеликою кількістю представників української інтелігенції, письменників і вчених - Вишня, Гжицький, Дорошкевич - її амністували. За Катериною шукали в архіпелазі ГАЛАґу, але ніколи не знішли ні її. Ні, здається жодних слідів. В кожному випадку у 44-му 45х роках повернення Катерини Грушевської вважалось актуальним. У Львові розглядалася справа повернення сім'ї Грушевського їх будиночку на вулиці Софії - тепер вулиця Франка, повернення бібліотеки вченого: яку він залишив у Львові спільно після вибуху світової війни, повертачись до Києва через Відень та Італію. Будиночок сьогодні належить до музею Франка. Бібліотеку в основному розікрали (Сарбей: Пхе!) Частину вkleпили до фондів львівської бібліотеки Академії наук, старанно забезгрунчи печатку "Михайло Грушевський".

Так, я знав людей близьких до Грушевсько, які дещо розповідали мені про нього.

Микопа Праг. - Син видатного громадського діяча з Чернігівщини Іллі Прага. В 22 роки він став секретарем так званої Малої ради. Емігрував за кордон тоді, коли й Грушевський, одночасно з ним повернувся. Відомий спеціаліст народного господарства, мешкав у Харкові. Арештований у 34 році, працював у ШАРАЗі. Вважається одним із співавторів сталінської конституції 1936 року. Амністований під час війни, переїхав до Львова, де зробив блискучу як для людини з такою біографією кар'єру. Помер 15 років тому доктором економічних наук, професором Львівського політехнічного інституту.

Надія Суровцова. - Молодою дівчиною була Секретарем у Державному Секретаріаті внутрішніх справ, згодом у секретаріаті зовнішніх відносин Центральної Ради, врешті - начальником Протокольного відділу Міністерства закордонних справ при Гетьмані. Виконувала не раз секретарські функції при Грушевському. Виїхала за кордон в складі дипломатичної місії, там стала членом комуністичної партії. Рік після повернення Грушевсько приїхала до Харкова, працювала в Наркоматі закордонних справ і у ВУФКу разом із Довженком. Арештована два роки після повернення в 1927 році, тричі суджена, провела в ув'язненні 28 років, повністю реабілітована, але не звільнена від дальших цюкувань. Померла три роки тому на 91-му році життя в Умані.

Олександр Буденко. - Колишній товариш Грушевського по партії есерів, пізніше член УКП і КП(б)У, видатний її діяч, довголітній секретар ВЦИКУ України.

Після періоду українізації висланий з України, арештований на посту голови Хабаровського крайкому. Буденко відсидів понад 20 років. Я зустрівся з ним в "Долині смерті", як називали центральну лікарню Піщаного табору 40 км від Караганди. В 1955 р. повністю реа-

білітований, прожив у Москві ще десяток років. Недавно "Український історичний журнал" друкував його твори.

Іван Крип'якевич. - Учень, у повному розумінні цього слова, Грушевського, - один з двох учнів, що померли власною смертю. Другий був Микола Ткаченко - колишній голова Археографічної комісії. Його возили на показ у 45-у - 46-у роках щоб показати, що він живий. Крип'якевич, якого дуже цькували в післявоєнні роки, викинули з роботи в академії, потім став директором Інституту суспільних наук і академіком цієї ж академії. Про Грушевського говорив мало і дуже не радо. Боявся.

Врешті, моя мати, Олена Степанівна, слухала лекції Грушевського у Львівському університеті.

Про справи, які по-моєму не підлягають дискусії:

Перше. Що Грушевський був найбільшим українським істориком (оплески) Більшого не було і ніхто не сказав, що був десь більший. (оплески)

Друге. Що Грушевський був головою Центральної Ради і президентом Української Народної Республіки. (оплески) Був. Справді був. (оплески)

Третє. Що Грушевський був поганим політиком, бо програв. (оплески) А кожен політик, якщо він програв, є поганим політиком. (оплески) Та й, взагалі кажучи, історики погані політики, бо вони надто кабінетні. У гетьмана Скоропадського також було два політики-історики: Дмитро Дорошенко і Вячеслав Липинський, - історики дуже добрі, політики погані - програли. (сміх) Центральна Рада програла, - це якщо подивитись з точки зору українського індепендентизму через дві справи: через аграрне питання, яке не могла вирішити, і через свій антимілітаризм. Вина Грушевського тут безперечно! (сміх, оплески) Єдиним зовнішньо-політичним успіхом Ради був Брестський мир, який, однак, в результаті обернувся проти Центральної Ради і Грушевського.

Четверте. Що Грушевський міняв свої політичні погляди - це правда. Він був одним із засновників Народно-демократичної партії в Галичині і Товариства Українських поступовців на Східній Україні. Обидві партії були ліберально-демократичного, консервативного напрямку. Після арешту царським владом в Києві у 1914 році, після заслання до Сибірска і Казані Грушевський "полівав". (сміх) Може, певну роль відіграли, наприклад, його зустрічі в Москві з Максимом Горьким, - неясно. Але ясно, що на посту голови Центральної Ради він вже був есером правого крила. Після гетьманського перевороту і захоплення влади Директорією Грушевський "полівав" ще більше. Про це в нас не згадують, але це було. В 1919 році в Кам'янці-Подільському Грушевський зробив спробу антипетлярівського перевороту. Він створив ревком - комітет порятунку революції, що захопив владу у цілій окрузі. Ця влада протрималась 4 дні. На п'ятий день емісари Петляри опанували ситуацію, ревком арештували. Грушевського - під домашній арешт. Після цього Грушевський виїхав за кордон.

П'яте, з тих, що по-моєму, не підлягають дискусії. Що Грушевський не був германофілом чи австрофілом. Це аргумент російської чорносотенної преси, (Сербей: Пхе. Сміх, оплески) яка, як відомо

вважала, що взагалі українська надія - це німецька інтрига (вибух сміху, оплески) А такого народу "не було, нет и не будет." (сміх) Подібно в 1848 році та й пізніше поляки вважали, що жодних українців в Галичині немає, це все австрійська інтрига. (сміх) Грушевський міг стати членом, або й очолити утворений австрійцями в 1914 р. "Союз визволення України", але цього він не зробив. Незважаючи на катастрофічне становище Центральної Ради у Києві, на початку лютого 1914 р., він не звертався до німців за допомогою.

Відомо, що під тиском німецької делегації на Брестських переговорах, де головував Гофман, Любинський і Савряк - делегати Центральної Ради запросили німців і австрійців, не погодивши цю справу з Грушевським. На Малій Раді, пізніше, не раз обговорювалась поведінка Любинського і Савряка. Зрештою, передчуття Грушевського не ошукало. Саме німці його й скинули. Якщо б Грушевський був німецьким прислужником, то нічого було шукати Скоропадського. (оплески)

Шосте. Що не підлягає сумніву. Що Грушевський був федералістом. Грушевський і до революції і під час революції був за федерацію з Росією, за федерацію на рівноправних принципах. (оплески) Ми тут часто забуваємо хронологію і фактографію подій. Грушевський був проти федерації з царською Росією, бо Україна вже мала досвід такої федерації, починаючи з 1648р. (оплески) Грушевський був за федерацію з демократичною Росією тобто післялютневого часу. Але Керенський, що бував частим гостем у Грушевського у Москві до лютневої революції, коли став міністром, не пускав його на поріг. Потім пішла Жовтнева революція, ультиматум Леніна у зв'язку з Каледіним, а лише після цього 4-й універсал 22-го січня 1918-го року з проголошенням самостійності. Федерації з комуністичною Росією Грушевський не хотів, хоча частина його партійних товаришів і ліві есери пізніше боротьбісти і укапісти її хотіли.

Сьоме. Логічним наслідком еволюції Грушевського було його повернення на Україну. Своїм поверненням Грушевський признав Радянську владу. Не треба забувати, що це була українізація. А в Харкові так і говорили комуністи, що "і Грушевський тепер з нами". В Харкові, Чернігові, Полтаві Грушевського вітали з ентузіазмом. Немає підстав вважати, що заяви Грушевського, що він повернувся виключно до наукової праці, не були правдиві і ширі.

Восьме. Що Грушевський мав можливість спокійно працювати лише 5 років і що за ці 5 років він у науковому відношенні зробив незвичайно багато. Виступи проти Грушевського почалися вже через рік, але справжнє цькування - у 1929 році, саме тоді, коли він був обраний академіком Академії Наук СРСР. Проти Грушевського зразу ж була опозиція в Академії - Кримський, Єфремов; проти Грушевського була опозиція в уряді - Чубар (хоча саме на підставі угоди з Чубарем Грушевський повернувся на Україну), Любченко; проти Грушевського була опозиція істориків-марксистів: Яворський, Рубач.

За Грушевського був Скрипник, який хотів зробити з Грушевського президента Академії Наук між іншим для того, щоб ліквідувати антибільшовицьку опозицію в Академії в особі Кримського. Грушевський не погодився. За Грушевського, як показує дальший розвиток подій, були найвищі верхи в Москві. Від цього ми не втечемо. Не дуже зрозуміло

Петро Гуменюк Вертеп

Петро Левин 88р

чому: чи це була примха диктатора, чи результат без сумніву колосального авторитету вченого, як історика, – але підтримку на найвищих верхах Грушевський мав.

Дев'яте. Що цькування Грушевського з 1929 року було жакливе. Потоками бруду можна заповнити добрих 5-6 томів великого формату. Цькували ідейні й особисті вороги: члени уряду (Чубар, Либченко, Затонський) історики-марксисты: Яворський, Рубач, Горін, Гуревич; залякані колишні працівники його ж установ: Оглоблін, Окіншевич і т.д. У березні 31 року, востання оглянувши будинок історичної секції на Володимирській, (Ну, це той двоповерховий будиночок, що стоїть біля колишнього палацу праці,) Грушевський виїхав до Москви. Через кілька днів Грушевського арештували і привезли до Харкова як керівника Українського національного центру.

Таких сфабрикованих центрів на Україні було багато. Центр дії у Києві 1924-го року на чолі з президентом Академії Наук Василенком. Братство української державності 1930 року, Союз визволення України на чолі з академіком Ефремовим і т.д.

В Харкові Грушевський був кілька днів, його несподівано звільнили, він повернувся до Москви під нагляд. За Український національний центр і далі арештовували і розстрілювали людей, але Грушевського не чіпали.

У Москві розмовляв з ним Каганович. Він мав особистого опікуна в особі Григорія Домова, людини що мала безпосередній доступ до Сталіна. Грушевський регулярно ходив до бібліотеки й архіву, незважаючи на те, що був майже сліпик. Писав і диктував сьомий, восьмий, дев'ятий томи історії української літератури. Від президента Академії Наук Богомольца вимагали припинити виплату зарплати Грушевському, але Богомолец навідріз відмовився. Богомолец зрештою відвідував Грушевського у Москві.

Грушевський з родиною в 32-му, 33-му роках їздив до Кисловодська відпочивати, аж доки не натрапив на фатального горехірурга, який хірургом не був, – Хургіна. Що було далі – відомо. Що було в далі, якби Грушевський не помер 25 листопада 34 року – не відомо. Грушевський помер п'ять днів перед вбивством Кірова. За наказом згори з'явився некролог в "Правді". Урядовий похорон з обов'язковою участю працівників академії в похоронах. Потім їх за це арештовували. (сміх) Урядовий надгробок на могилі, 500 карбованців пенсії для сім'ї.

Десяте. Це до того, що не підлягає дискусії. Неймовірна працездатність Грушевського. Автор близько 2000 друкованих праць. (Товариш Сербей пише про 600, але тоді виникає питання, хто ж автор дальших 1400 друкованих праць.) (оплески) Це була людина, яка практично не знала сну. Він вставав о годині 4-ій ранку, о годині 10-ій йшов до праці в бібліотеку або в архів, повертався о 5-ій після обіду, сидів над паперами до 12-ої – 1-ої ночі. Весь час носив з собою рукописи, гранки, пробні відбитки. Лекції справді читав погано. Це правда. Во на лекціях читав "Історію України" і по ходу правив. (сміх, оплески) Гранки приносив на засідання Центральної Ради і правив (сміх) сидячи в президії. Писав, писав і писав...

Одинадцять. Був особисто хоробрий, дуже витриманий і принципо-

вий. Коли повертався на Україну через Італію в 1914 році знав, що його арештують. Приїхавши до Києва, провів нічне засідання Товариства українських поступовців, а потім пішов до генерала Тодоро-вича. Повертаючись з заслання до Києва в 1917 році (до речі, він був обраний головою Центральної Ради заочно), вискочив з паламного вагону. Вагон загорівся, згоріли стародруки і рукописи, які він віз з собою. Так в білизні з накиненим пледом прийшов додому на Паньківську.

У березні 1918 року, коли червоні війська Муравйова – це був Муравйов з породи вішателів, він залив Київ кров'ю, публікуючи в газетах списки людей, розстріляних в плані "красного террора", – так буквально друкувалося, – великий ворог всього, що українське. Юрася Коцвінського з титулом наркома військових справ, він привіз з собою в багажі. Юрася ніхто не слухав. Муравйова – колишнього царського офіцера – монархіста – розстріляли кілька місяців пізніше за антирадянський заколот... Отже, коли, війська Муравйова замість того, щоб обстрілювати позиції вірних Центральній Раді військ, обстрілювали будинок Грушевського, де згорів музей українських старожитностей і бібліотека Грушевського та загинула його мати, Грушевський стійко переніс цю втрату. В ніч з 27 на 28 квітня 18 року біля години 4-ої ночі, коли на Малій Раді виступав делегат Бунду, Грушевський двічі припиняв його, але бундівець не ввійшов з трибуни, щоб не дати можливості закрити засідання... В зал увірвалися німці. Лейтенант з револьвером в руках, вимахуючи зброєю перед обличчям Грушевського, кричав "Генде geh!". Всі присутні під іронічну усмішку бундівець, що так і стояв на трибуні, підняли руки догори, всі, – крім Грушевського. Він залишився непорушним у своєму фотелі. Як відомо, німецьке командування вибачилось за те, що це була "прикра помилка", але наступного дня було проголошено гетьмана, а новоявлені гетьманці захопили будинок Центральної Ради, спершу втративши трьох вбитих. Цілий переворот коштував трьох вбитих.

Пізніше, коли почалося скаженне цькування 1929 року, Грушевський стиснув зуби і не сказав ні слова

Ще кілька слів про коректність використання й цитування джерел, які викривають Грушевського.

1. Франко і Грушевський. Широко цитують висловлювання Франка проти Грушевського як вченого і людини. Є кілька фотографій початку ХХ століття, на яких Франко і Грушевський в центрі і завжди поруч. Мешкали вони також поруч. Обидва були серед засновників Української націонал – демократичної партії. Грушевський весь час друкував Франка в "Записках НТШ" та інших виданнях Товариства. Десь після 1907-го – 1910-го років ставлення Франка до Грушевського змінилося. В чому справа? Франко захворів в 1895 році у Відні. Не лікувався, або лікувався погано. Його товариш, який захворів тоді і там же, вилікувався і став потім академіком Академії Наук України. Хвороба дала йому 10 років велетенського творчого і наукового піднесення, після яких наступив страшний спад. Прийшли галюцинації слухові і зорові, наступив прогресивний параліч. Це був кінець великого геніального творця. Характер Франка страшенно змінився, він став

підозрілим до людей, безмежно скупим, абсолютно некритичним. В "Нарисі історії української літератури" в останню хвилину перед виходом у світ у друкарні викреслили фразу, що відомості, яких він не міг знайти у джерелах і в літературі, йому підказали духи.

Низькопробну віршовану назву Франко видав розкішно на крейдяному папері, як нібито віднайдену ним втрачену четверту частину. "Дядів" Міцкевича. Ну що ж, використання фраз Франка проти Грушевського при такій ситуації, можна залишити на сумління сучасних науковців. (тривалі оплески)

2. Конфлікт 1913 року і його матеріали. Після революції 1905-1907 років, коли була знята заборона з українського слова, Грушевський розпочав свій період загальноукраїнської політики. "Літературно-науковий вісник" переніс до Києва, в Києві заснував Українське наукове Товариство. Не прислухався до справ, які хвилювали національно-демократичну партію, виступав проти її австрофільських тенденцій. Розплата наступила під час чергових виборів голови наукового Товариства. Було надруковано брошуру тут про неї говорили, - заголовок не згадували. Брошура "Наша політика і професор Грушевський". Автором був учень Грушевського Степан Томашівський. Про нього теж згадували. За брошурою стояв старий член НТШ, етнограф Степан Бухович, голова націонал-демократичної партії, пізніший президент Західно-Української Республіки Кость Левицький. Цікаво, що з ним трапилась аналогічна історія, як з президентом Михайлом Грушевським. Левицького арештували в 39 році, несподівано відпустили з московської Луб'янки, правда не за кілька днів, а через рік та поселили у львівському готелі "Інтурист", бо його помешкання було спалено. Виходить знову примха диктатора?

Далі. географ Степан Рудницький, пізніше - академік, мабуть, розстріляний після 34 року, художник Іван Труш. Це був удар галицького партикуляризму і всеукраїнської політики Грушевського. Як і наскільки коректно використовувати матеріали 1913 року - також на сумління науковців.

3. Кримський і Грушевський. Грушевський ненавидів усе те, що було пов'язане з гетьманщиною. В його очах Академія Наук була гетьманською установою, що зрештою правда, бо вона була утворена згідно з законом від 14 листопада 1918 року, підписаним ясновельможним паном гетьманом. До речі тепер академія подає фальшиву дату свого заснування (сміх, оплески), подає від, буквально, - в це важко повірити, - розмови, саме розмови Кримського, незмінного секретаря академії, з партійним функціонером Затонським. Грушевський добивався ліквідації Академії під час Директорії. Це друга половина грудня 1918 - початок лютого 1919-го року. Але Директорія внесла тільки зміни до статуту. Грушевський переконував, що єдиний центр національної науки - це Українське наукове товариство в Києві, засноване до революції ним особисто. В 1919-му році він відмовився викладати в Кам'яниці-Подільському університеті, бо його заснував гетьман.

Після повернення Грушевського в 1924 році конфлікт розгорівся знову. Недаром Грушевський друкує на виданнях історичної секції ще й фірму колишнього Українського наукового товариства. За Кримським

стояв Єфремов. Перетц. За Грушевським - Скрипник. В одному звіті академік Кримський, фактично він був єдиним керівником Академії, а президенти - маріонетками в його руках: і Академію іронічно називали "кримською", а не українською... (сміх). В одному звіті Кримський скаржиться, що Грушевському дали більше грошей, як для решти академіків. Що це були за гроші на сьогоднішні масштаби смішно говорити: 8,5 тисячі карбованців для Грушевського і 7,5 тисячі карбованців для решти Академії.

3 шумом відкрили і публікували листи Кримського до Вернадського, в яких Кримський звинувачує Грушевського в націоналізмі. До речі, ще не відкрили і не опублікували листи відомого мовознавця професора Тимченка, в яких він пише, що страшний націоналіст - це Кримський, (Сербей: Пхе!) який сфальшовував свою анкету, пишучи, що його батько вчитель, а насправді батько Кримського - поліцай. Це справді так. Кримський був не лише проти Грушевського, але й проти більшовизації Академії, проти обирня партійних функціонерів у Академію (йшлося про Скрипника, Шліхтера, Затонського), проти вчених-марксистів (Яворський, Кринець). В 1929 році Кримського буквально силом зняли з посади... і ... провели вибори потрібних академіків. Для Єфремова був Союз визволення України. В 31-му році Грушевського заслали до Москви. (сміх, оплески) Кримського арештували у 41-му році і він пропав безслідно. Востаннє бачили його на київському мості, коли перед приходом німців в'язнів гнали пішки на схід. Наскільки коректно використовувати листи особистих ворогів і як саме треба їх використовувати - це цілком практичне, а не теоретичне питання, але спершу треба його розв'язати, а потім вже дискутувати (оплески).

4. Історичний фронт. Найактивнішим в так званій науковій дискусії (кажу так званій, бо вистане прочитати кілька описів 31-х - 33-х років, щоб знати про її рівень, або докладніше - про відсутність рівня) були харківські представники школи істориків-марксистів, українського відгалуження школи Покровського. Я згадував про академіка Яворського та інших. Саме тоді було опрацьовано стереотипи, ярлики і штампи в роді безкласовості української нації, безперервності історичного потоку, тобто таких гріхів, які ніби-то могли вичитати в історичних працях Грушевського. Ярлики просто штампували, не підтверджуючи їх цитатами.

Якщо тверезо читати Грушевського, то можна знайти чимало тверджень, з якими можна з таких чи інших причин не погоджуватися, - але повірте, такого безглуздя, щоб історик світового імені не розумів класового розшарування суспільства - там знайти неможливо. (тричі оплески)

Школа Покровського, (до речі, я повинен сказати, що поруч з явним половим там були дуже цінні спостереження і без сумніву такі, що випливають і підтверджують положення марксизму.) (оплески) Школа Покровського діяла, не гребуючи засобами. Такий переверот, як в українській Академії наук було зроблено в Ленінграді. За ґратами і на засланих опинились представники так званої російської ідеї в історіографії: послідовники Карамзіна, Соловйова, Ключевського - Платонов, Тарле, Ліхачов (не цей, якого ми знаємо, а інший), Любав-

ський. Паралельно проходив погром на мовознавчому і археологічному фронтах під командуванням психічно хворого академіка Марра.

Перемога школи Покровського також на Україні не була довгою. В Росії до історичного керма повернулися Греков, Дружинін, Петрушевський, до речі, приятель Грушевського, Тарле, а разом з ними міцно засіли на п'єдесталі Іван Грозний, Петро I, Катерина II. (сміх, оплески)

Академік Яворський, (галичанин. У нього ще засіли рештки львівської дискусії 1913 року), Рубач та інші були репресовані. Яворський загинув на Соловках, Рубач був реабілітований, але до кінця жив лише ідеями свого історичного фронту. І на Україні сталося чудо. Рештки ідей Покровського і Яворського особливо ті, що були скеровані проти Грушевського, міцно переплелися з ідеями українського відгалуження російської ідеї (Карамзін-Ключевський) в історіографії.

Грушевський залишився виклятий, а міцно проштамповані ярлики при потрібній нагоді застосовуються досі. Виходить, школу Покровського в Росії розгромили давно, але її аргументи проти Грушевського, проти української радянської історичної науки, проти здорового глузду залишилися живими і на сьогодні. (тривалі оплески)

Ну, що ж, хто хоче, може вибирати з цього арсеналу і тепер (сміх). Грушевський прожив велике і бурхливе життя в складних і жорстоких умовах. Наше завдання об'єктивно дослідити цю постать і все те що діялось довкола неї.

Та незалежно від того, якими будуть результати дослідження в деталях, один висновок залишиться не порушним: Михайло Грушевський був найбільшим українським істориком (оплески) і на це немає ради.

(Довготривалі бурхливі оплески, овації) Дякую. Я отримав три записки:

Чи не можна назвати кілька прізвищ тих істориків, які списували в Грушевського? (сміх, оплески)

Я думаю, що Інститут історії проведе дослідження, куди ділися матеріали Десятого тому.

Чи працював Михайло Грушевський над Конституцією Української Народної Республіки?

Я не знав цього.

Як би надрукувати Ваші матеріали про життя і діяльність Грушевського... (тривалі оплески)

Про те, що виходить після друкування - ви бачили (сміх, оплески, овації, зал встає, вигуки: "браво"!)

Ярослав Дашкевич

У Археографічній комісії Академії наук Української РСР

На початку грудня 1988 р. відбулася республіканська нарада археографів, на якій був розглянутий сучасний стан і перспективи розвитку археографічної справи на Україні. Її організатором стала Археографічна комісія АН УРСР, яка нещодавно поновила свою діяльність для систематичної науково-видавничої роботи та її координації в межах республіки. У роботі наради взяли участь більш як 150 фахівців з 19 міст Української РСР, представники Головархіву УРСР, Держкомандаву УРСР і республіканських видавництв, вчені-історики з Москви, Ленінграда, Вільнюса та ін.

На пленарному засіданні були обговорені доповіді голови Археографічної комісії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР П.С.Соханя та голови Археографічної комісії АН СРСР, проф.С.О.Шмідта, провідних фахівців Інституту історії АН УРСР, Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, Інституту філософії АН УРСР, Інституту мистецтвознавства ім. О.О.Потебні АН УРСР, Інституту археології АН УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві, Головархіву УРСР, Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка та ін. Промовці підкреслювали, що обстановка гласності й демократизації в нашому суспільстві створє сприятливі умови для відродження в республіці археографічної справи, яка має надзвичайно важливе значення для об'єктивної та всебічної реконструкції історичного процесу, оскільки ліквідація так званих "білих плям" вітчизняної історії, вироблення нових підходів і трактувань, постановка нових проблем, розширення тематики і хронології досліджень можливі тільки на основі фундаментальної джерельної бази.

У виступах учасників наради з глибокою стурбованістю констатувалася критичний стан сучасної української археографії, яка є однією з найзагнечаніших суспільних дисциплін. На пленарному засіданні доповідачі виклали цілий ряд невідкладних організаційних проблем, розв'язання яких дало б можливість виправити становище в археографічній справі республіки. Серед них - складання перспективного плану публікації письмових пам'яток історії та культури і вироблення стрункої, науково обґрунтованої видавничої концепції; координація єдиційної, інформаційно-довідкової і теоретичної роботи в галузі археографії в центральних і місцевих: погодження відповідних позицій у планах науково-дослідних робіт інститутів Секції суспільних наук АН УРСР та установ Головархіву УРСР; розробка уніфікованих правил публікації пам'яток української писемності ХУ-ХУІІІ ст. і джерел інших епох; ширше використання засобів оперативної поліграфії та впровадження електронно-обчислювальної техніки, зокрема,

при підготовці науково-інформаційних видань тощо.

На двох секціях наради було обговорено майже сто повідомлень, які містили конкретні пропозиції щодо підготовки до видання джерел з історії України XI–XX ст. Стрижневою проблемою секційної роботи стало формування видавничого плану комісії. Дускусія виявила різні підходи до цього питання: пропонувався хронологічний, тематичний і видовий принцип розробки едиційної програми. При безперечних достоїнствах кожного з них найбільш об'єктивним було визнано видовий принцип відбору пам'яток для публікації. Саме його і поклали в основу розробляваного плану. В ряді виступів були представлені і обгрунтовані розгорнуті програми видань різних видів джерел: зводу пам'яток давньоруського та українського літописання, масових статистичних джерел з історії Правобережної України XVI–XVIII ст., джерел з історії української культури: картографічних джерел з історії України XV–XIX ст. тощо.

Надзвичайно перспективними були визнані публікації корпусного типу: Архіву Коша Запорізької Січі, українського дипломатія XVI–XVIII ст., матеріалів переписів населення України XVI–XX ст., Литовської й так званої Волинської метрик тощо; корпусні довідкові видання: "Замки і фортеці України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.", "Київській некрополь", "Пам'ятки музичної культури України XVI–XVIII ст. обговорювалися також питання публікації окремих пам'яток історії та культури: "Хроніки польської, литовської, жемайтської і всієї Русі" М. Стрийковського, "Хроніки Європейської Сарматії" О. Гваньїні, "Опису України" Г. Боплана, "Подорожі патріарха Макарія" Павла Халєбського (П. Алеппського), "Києво-Печерського патерика", статистико-етнографічних альбомів Д.П. Деляфіза та ін.

Була запропонована розгорнута програма підготовки науково-інформаційних видань біобібліографічних довідників, тематичних покажчиків, каталогів, оглядів, описів, путівників по архівах та бібліотечних зібраннях.

Беручи до уваги великий читацький попит на праці істориків, етнографів, фольклористів, інших діячів науки та культури XIX–початку XX ст.; які становлять нині бібліографічну рідкість, багато учасників наради підкреслювали необхідність факсимільного перевидання масовими тиражами цілого ряду пам'яток вітчизняної історіографії, етнографічної й фольклорної спадщини, а також альбомів та атласів ілюстративних і картографічних матеріалів з історії України XIV–XIX ст.

Більшість запропонованих видань увійшли до комплексного перспективного плану публікації джерел з історії України, який нині нараховує більш як 200 позицій. Видання згруповані в 17 серій, для підготовки яких сформовані відповідні проблемні групи з учасників наради.

У виступах неодноразово йшлося про неприпустимість зволікання у справі повернення на Батьківщину невід'ємної складової частини нашої культури – творчої спадщини співвітчизників, які жили і працювали за кордоном. Так, йшлося про архів відомого історика Іллі Борщака, який ще у 1924 р. заповідав його Українській Академії Наук; архе-

ографічний доробок Афанасія Великого, який за 32 роки видав у Римі 57 томів джерел до історії України з уніатського архіву загальним обсягом 1325 др. арк.

Важливою проблемою, за одностайною думкою учасників, є встановлення наукових контактів із зарубіжними українознавчими центрами. Серед можливих напрямів творчого співробітництва з ними називалися: підготовка бібліографій праць з історії України, виданих за кордоном; участь у спільних виданнях джерел (таких, як т.зв Волинська метрика, україніка з турецьких архівів тощо); виявлення джерел з історії України у зарубіжних архівосховищах і бібліотеках.

Під час роботи наради було обговорено Положення про Археографічну комісію АН УРСР, прийнято Рішення. Згідно з пропозиціями її учасників вирішено створити комісію по вивченню творчої спадщини видатного українського історика, акад. М.С.Грушевського і перспектив репринтного перевидання його праць. Для розширення та активізації археографічної роботи на місцях визнано за доцільне створити регіональні відділення комісії у Дніпропетровську і Львові.

Наукові співробітники
інституту історії АН УРСР,
кандидати історичних наук.

Г. В. Боряк
О. В. Тодійчук

Гуртуватись - не витікати

Сталось якось так, що в мої руки попала як перша стаття "Нешвидке витікання", поміщена в "Зустрічах" номер 3-4 за 1988 р. Ця стаття торкається дуже болючого питання, над яким я не один раз задумувався. Розуміється, що це спонукало мене негайно запізнатися із змістом статті під заголовком "Виїжджати чи залишатися", поміщеної в цьому самому часописі номер 1-2 за 1988 р.

Признаюсь, що читавши статтю невідомого автора "Нешвидке витікання", тобто запізнаючись з питанням трошки "від заду", мені не вірилося, що серед молодих, більш освічених українців в Польщі можуть знайтися одиниці, здібні висловлювати так шкідливі думки відносно наших витікачів на Захід. Свідомо не вживаю тут слова "молоді інтелігенти", бо має сумніви, чи нащадків так цивілізаційно відсталих селян з теренів південно-східної Польщі вже в третьому поколінні можна називати інтелігентами. Пишу про одиниці з-посеред виступавчих в дискусії хоч факт, що решта виступавчих не дала належної відсічі безвідповідальним колегам, кидає тінь на всіх майже виступавчих, про яких згадується в статті "Виїжджати чи залишатися". Розумію, що деякі з них лише свідомо провокували своїх колег до висловів на конкретне питання, як, наприклад Мирослав Чех, але це не змінює моєї думки про можливість дуже негативних наслідків цієї дискусії для нашого українського населення в Польщі.

Думками, які представили декотрі молоді люди підчас проведеної дискусії й які представлено в статті "Виїжджати чи залишатися", належить відповідно відсіч. Тому обома руками - генерально й в подробицях - підписуюся під аргументацією невідомого автора в статті "Нешвидке витікання". І не тому, що цей автор потребує оборони. На сторожі його думок стоїть велика любов до рідної землі, логіка, а передусім - правильне розуміння питання. Сердечно дякую йому за такий виступ. Але, якби не старався сумлінний автор багато й мудро написати в одній статті про такого роду дискусії, цілком до всього не спроможний віднести. Тому й я зі свого боку хочу висловити деякі думки в цьому питанні, а також - віднести до закидів одного з виступавчих, які висловлено у відповіді анонімному авторові в статті "Скидка для українців".

На мою думку, розмову на цю тему треба почати від ствердження, що українське суспільство - від падіння першої української історичної держави Київської Русі - було все в становищі народу під чужим гнітом, в якого оборона перед денационалізацією, підтримування і розвиток власної культури, а також боротьба за національне й соціальне визволення - були основним завданням народу. Також сьогодні - це завдання народу актуальне. І хіба небагато помилюся, якщо стверджу, що ще довго в майбутньому головним завданням нашого народу буде боротьба за те, що інші народи давно вже здобули. Змінюється

умови боротьби, цивілізаційний поступ неймовірно перетворює світ, а перед нами старе, майже ще відвічне завдання. На потіху можемо собі сказати, добре, що хоча противників маємо тих самих і знаємо (або повинні знати), чого від них сподіватися.

І тому власне на початку всякої дискусії, яка торкається нашого народу, нашого сьогоднішнього й майбутнього, а передусім – яка торкається наших вчинків і дій – ми повинні поставити собі запитання, чи цей вчинок або дія служать нашим інтересам.

Інакше кажучи, критерій національних інтересів українського народу повинен бути головним детермінантом наших оцінок в сфері духовного життя нашого народу, тобто й в такому питанні, як еміграція, або краще – втікання українців на захід.

І так, жановий авторе статті "Скидка для українців", насамперед треба звернути увагу на те, що є велика різниця між сьогоднішніми втікачами, а емігрантами з українських земель на початку ХХ ст., після 1917 р., а також в період II світової війни й після неї. На початку ХХ ст. за океан виїжджали українці переважно з перелюднених сіл, за працею і хлібом (підкреслюю: за хлібом, а не за хлібом з маслом, або з ковбасою). Після 1917 – 18 років виїжджали українці з політичних причин, багато з них втікало перед терором і смертю. В міжвоєнний час більшість українців – емігрантів це також ті, що виїхали за хлібом і з політичних причин. Еміграція II світової війни, й безпосередньо після неї, це майже все втікачі перед сталінським терором, тобто політичні втікачі. Натомість зовсім інакше треба нам подивитися на сьогоднішніх емігрантів – "польських українців". Це зовсім інші люди, як ті, що виїхали в попередні вищезгадані періоди.

По-перше – всі емігранти попередніх періодів, це люди, які жили компактно на українських етнічних землях, в своєму середовищі, серед інших українців, хоч деякі з них прості й цивілізаційно відсталі, але просякнуті українським духом, українською культурою. Виїжджаючи, вони "забирали" з собою цілий свій культурний багаж і взяли його на свої нові поселення за океан чи де інде.

По-друге – виїжджали тоді українці з українських земель. Виїжджали вперті бойки, лемки, гуцули, долиняни та інші, які на нових поселеннях не забули про своє, хоч на зовні старалися уподібнитись до місцевого населення. Виїжджали теж політичні діячі, національні герої, що на заході продовжували свою діяльність, писали й пишуть книжки, розвивають українське культурне життя, шукають нових способів боротьби з шовінізмом і агресією наших старих ворогів. І хоч багато з них, або їх дітей асимілювалося, хоч багато відійшло від культури своїх дідів, то поганого слова про цих емігрантів сказати не маю права. Я переконаний, пане авторе статті "Скидка для українців", що "ЮТ" пишучи про втікачів з викривленою свідомістю, позбавлених етосу й слабких, напевно не мав на думці емігрантів минулих періодів. І не про них зрештою говориться в згаданих на вступі статтях.

А хто тепер втікає? Чи це люди, які тут в Польщі, в розпорошенні набулися української культури, які знають свою мову, історію, побут, тощо? На мою думку, у великій більшості, це люди, які не зна-

ють навіть рідної мови, які не тільки що не могли, але не хотіли вчитися цієї мови, не знають історії свого народу хоча б на елементарному рівні, не кажучи вже про побут чи інші сфери української культури. Хтозна, може деякі з них не зуміли б навіть відповісти на просте запитання, на якій півкулі положена Україна.

Але лишім питання мови, історії й побуту. Найбільш важливе те, що ті нові "емігранти" не в змозі взяти з собою "українського духа", який зароджується лише в такій людині, що живе поколіннями у своєму компактному середовищі. Бо такого "українського духа" людина народжена й вихована в чужому середовищі не спроможна забути. І то-му власне думаю, що в сьогоднішніх втікачів, там, на Заході, невелика користь для нас і для нашої національної справи. Сказав би я, що навіть незалежно від того, ким був і чим займався даний "емігрант" в Польщі. Надія деяких з-посеред нас, що зміцнення нашої еміграції на Заході тими новими втікачами може в майбутньому спричинитися до скорішого вирішення нашого національного питання в Україні - не дуже обгрунтована. Українське національне питання рішатиметься в основному на українських землях.

Застерігаюся, що пишучи про теперішню еміграцію не маю на думці всіх наших втікачів. Тим, що не "пропадуть" бажаю всього найкращого. На жаль, серед теперішніх втікачів знайшлася також частина людей більш освічених, які своєю діяльністю, тут у Польщі, могли б позитивно впливати на наше середовище.

Запитаємся, чому ці люди також втікають. І неконечно їм особисто таке запитання тріа ставляти. Самі довго думали б, що відповісти. А відповідь звичайна.

Причиною не може тут бути бажання розвивати на Заході якусь прогресивну для немого народу діяльність, чи бажання писати, або видавати цікаву літературу. Такі б можливості й тут існують. Можна писати й діяти навіть з більшим ефектом, бо воно не там, а тут. Зараз у відрізненні від давніших, добре нам знамих часів, немає суто політичних причин задля втікання на Захід. Але сьогодні причиною цієї не є також ані негативний стереотип українця, ані можливість денационалізації, ані теж неможливість користуватися українською культурою.

Розуміється, що всі ці явища мають якесь значення для рішення про виїзд на Захід, але не є вони основними, бо якщо більше подивимося на питання т.зв. негативного стереотипу українця то дійсно на цьому полі ситуація набагато змінилася. Згадували й про це учасники дискусії "Виїжджати чи залишатися", а також признає це анонімний автор статті "Невиздке втікання". Щораз то більше наших співгромадян - поляків починає інакше дивитися на нашу національну групу, зокрема польська народь. Велика заслуга з цього мудрих західних політиків (права людини), римського Папи, частини польської католицької ієррхії, а також чималої частини свідомішої польської інтелігенції. Ми були б за дуже скромними, якби не звернули уваги на те, що й наш діаспора не без заслуг на цьому полі.

Але не обманюймося, є в тій державі темні сили (і поза нею), які щораз то підпалюють запаливальный гніт ненависті до українців. І на мою думку, різні пруси, жулковські й герхарди, це лише знарядя

в руках цих сил. Адже ж різні ендецькі й шовіністичні групи не тому влізли в хамелеонову шкіру, щоб тепер нас вихваляти й йти з нами на співпрацю. Це намагання постійно відбудовувати ненависть до українців є дальшим етапом політики започаткованої дуже давно. На одному з етапів цієї політики А. Лямпе в 1943 р. сказав, що "відновлена польська держава буде однонаціональною державою". Слова ці повторив в одному зі своїх виступів в 1946р. Б. Берут, а потім і Вл. Гомулка. Депортація українців в 1947 р. в різні райони Польщі була практичною реалізацією цієї політики. Якщо йде про можливість денационалізації, то всі добре знаємо, що там на заході ця можливість є набагато більша. Знаємо теж, чому. Неправда також, що тут в Польщі не можна користуватися українською культурою. Така можливість існує, розуміється, для тих, що цього хочуть. Вона тут більше обмежена, як в інших діаспорах, але є. Скажу більше - якщо хтось хотів досі утримувати близькі контакти з Україною, шукав доріг до неї, то в кінці контакти знаходив, приватно чи групово. Інша справа з тими, що цілий час вдихалися в "зелену" західну просір, на цей позірно нічим не обмежений, приманливий світ, забуваючи про те, що ми ще в іншому етапі національного розвитку.

У відрізненні від еміграції з-перед I світової війни і частини еміграції з міжвоєнного періоду, матеріальне становище наших втікачів не аж так погане, щоб "змушувало" до виїзду. Голоду не має і поки що до нього не йде. Інші матеріальні труднощі можна помалу поборювати. Тому повністю погоджуюся з тезою, що "емігрують українці з викривленою свідомістю, позбавлені етосу, або просто слабкі". Рівень освіти наших тут істотного значення. Але не погоджуюся з поглядом анонімного автора статті "Нешвидка витікання", що нам треба бути толерантним до тих людей. На мою думку, ми взагалі надуже толерантні у відношенні до тих, хто активно чи пасивно діє на нашу шкоду. Застерігаюсь, що цілий час дивлюся на порушене питання з точки зору наших національних інтересів. Не можна бути толерантним до людей з викривленою свідомістю, позбавлених етосу, або прямо слабких. Адже ж такі прикмети людей в більшості не є наслідком об'єктивних причин. Можемо тих людей розуміти, але нашим обов'язком є дивитися на такі явища з моральної точки зору. Право до негативної оцінки чи засудження міститься в рамках прав людини. З другого боку, права людини не означають, що людина ця не має конкретних обов'язків, як відносно своїх батьків, друзів, так і у відношенні до свого середовища, своєї землі, свого народу. Людина, яка про це забуває, або прямо легковажить, порушує моральні норми, діє на нашу групову шкоду. Число нашої національної групи в Польщі, це не байдуже питання. Навпаки - це дуже важливе питання. Кожна молода людина, це потенціальний патріот, а всі разом - надійний творчий матеріал. Може це за великі слова, але як же інакше можна висловити таку думку.

Не знаю, який світ мав на думці автор полемічної статті "Скидка для українців", кажучи в дискусії, що "тепер світ йде в такому напрямку, що наступає відходження від т. зв. вищої культури, існує культура масова, скажу гедонська культура". Мабуть, він мав на думці лише частину світу - Захід. Автор цих слів забув, що крім Заходу

існує ще інший: більші частини Азії, Африки, а також частина Європи. Забув теж, що українці живуть власно в цій частині Європи, в якій кілька народів ще на етапі боротьби за те, з чого західний світ від давна користує. Особливе положення українського народу зумовляє його думати зовсім інакше й т. зв. гедонську культуру вважати за чужу, прямо ворожу. (...)

Не менше обурення родиться, коли читаємо дальші тези цього самого автора. Що ж взагалі досягнено, якщо на теперішньому етапі не будемо вимагати від нашої молоді, щоб була краща від своїх польських ровесників. Як взагалі можна жити без прагнення бути кращим від інших. Такі тези дуже небезпечні для нашого населення. Подібно небезпечним для нас голосити чи вимушати, що еміграція з наших районів це об'єктивний процес і не треба до нього мішатися. Адже ж – не рідивчи про характер цього процесу – явище це, подібно як кожне інше явище, має свої причини. Причини ці треба аналізувати, а потім, як гіршу кворобу – ліквідувати.

З цілого змісту дискусії найбільш вразив мене висловлений тим самим учасником дискусії погляд, немов би одним з причин еміграції українців з Польщі було переконання наших дідів і батьків, що краще асимілюватися з німецьким, англійським, з кожною іншим суспільством, ніж польським. Наведення в дискусії такого аргументу заслуговує прямо на сувору догану. Особисто мені великі сумніви, чи хтось з наших предків, навіть здоровий глузд, міг щось таке сказати чи навіть подумати. Але якщо згадує про це молодий полеміст, значить при цьому, що його слова підуть в світ, то даруйте друзі, таке заслуговує на неграцій коментар. По- перше, немає ніяких підстав для тези, що поляки це "гірший" для нас народ від німців чи англійців. Це відноситься також до всіх інших народів. Додумався, що ця оцінка виступаючого спирається на критерій відношення цих народів до українців. Але, як вже про це йдеться, то саме ми, українці, з усіх тих народів народів найбільші претензії можемо мати власне до цієї частини німців (частини, а не цілого народу), яка лицемірно, з одного боку ніби то нам допомагає, а з другого – покликуючись на сперті на передісторичних подіях якісь права (псевдоправа) до України – стреміла до цілковитого винищення нашого народу, тобто до геноциду. По- друге – в нашій ситуації кожний відступ від своєї національності треба однаково оцінювати, незалежно, чи хтось стався німцем, поляком, папуасом, чи жидом. Таке відступництво має одну назву, про яку краще в цьому місці не згадувати. Можна єдино нагадати тут про добре знаний польський кримінальний закон з повоєного часу, т. зв. серпнівку, яка за відступництво від польської національності передбачала лише одну кару – зате найвищу. Історія характерна тим, що часом повторюється. По- третє, поляки – попри всі історичні непорозуміння, криваві події, попри завдані нам кривди, попри море крові й сліз – це наш найближчий сусід та брат по крові. Це єдиний опісля нас слов'янський народ, який – з огляду на відносно малу домішку чужої крові – можна дійсно звати слов'янським народом. Власне, чи того ми хотіли, чи ні, з поляками доля нас найбільше зв'язала. І тому-то, незалежно від усього, з поляками мусимо знайти спільну мову, засипати існуючу між нами прірву й дійти до

порозуміння. Це наше тут в Польщі чергове завдання. Докласти свою маленьку цеглину до ідеї заміни ворожого кордону в кордон дружби двох правдиво слов'янських народів.

Моєї думки про тези відомого нам виступавчого не зможе змінити його полемічна стаття п. з. "Скидка для українців". Стаття ця прямо нічого не виправдує, ані теж вірогідно не пояснює, хіба тільки те, що думки цього автора висловлені в дискусії не були ним авторизовані. Може дійсно цієї авторизації не було, але автор зовсім не заперечує, що такі думки дійсно висловив. Зрештою, відповідь "Ю. Т." в згаданій статті доповнить тезу про безвідповідальність думок цього учасника дискусії.

Але лишається ще одне важливе питання, про яке слід згадати і до якого треба необхідно віднестись. Це питання, то наша оцінка поведінки тих, хто організує втечі нашої молоді. На мою думку ці люди заслуговують на найбільшу догану. І то незалежно від цього, якого вони віку, чи ходять в штаних, чи в спідницях, чи теж в ... рсях.

Вищеподане однозначно показує, що я зовсім проти еміграції на Захід. Зрозуміле, що можна би тепер поставити мені запитання, як я уявляю собі даліше життя нашої діаспори в Польщі. Отже, по-перше, ніколи не вільно нам забути, що наші землі лежать в теперішніх кордонах Польщі. По-друге - наша українська національна група повинна передусім організуватися, розуміється, також поза УСКТ. Маю тут на думці різні організації політичного, християнського, та іншого забарвлення. І тут передова роль так званої молоді інтелігенції. Часто зустрічатися, дискутувати, знаходити місце для нашої національної групи в Польщі. Місце як для фізичного, більш компактного постійного перебування, так і для духовного життя, для праці, діяльності й творчої інтелектуальної роботи. Якщо наша батьківщина (в розумінні цього, що "Ю. Т." називає приватною батьківщиною) знаходиться тут в Польщі, на наших етнічних землях, то чому ж не старатися в ній, або близько неї жити. Чому не робити всього, щоб там власне бути? Може це неможливе? А іншим було можливе?

Нарікаємо, що тяжко, бо негативний стереотип українця, бо неможливо виховати й визнати дитину в українському дисі, бо брак толерантності тощо. А чи хтось з Вас, молоді друзі, задумувався колись над тим, що ці всі закиди з боку поляків тільки ми відчуваємо так негативно, так боляче. Дуже часто буває так, що ті, які закидають нашому народові різні нечесні вчинки, самі дійсно в це не вірять, або не надають цьому так негативного забарвлення, як це ми відчуваємо. Це наші комплекси, прямо лише комплекси, переказані нам від наших предків, а зараз ще побільшувані. Попробуймо переконатися, що так дійсно є. Дійшло навіть до того, що деякі з нас почуваються винними, що взагалі живуть. Як це поборити? Дуже просто, але великим зусиллям. Вчитися, вчитися і ще раз вчитися, входити в контакти з польськими середовищами, провокувати дискусії й "добивати" своїх опонентів аргументами. Бо рація на нашому боці. Певно, що від нікого не можна вимагати, щоб став героєм. Але можна й треба вимагати, щоб кожний з нас став і почувався повноправною людиною. А до цього потрібні знання, трошки гідності й багато відваги. Власне найбільше

відваги. Було б чимось прямо трагічним, якби тепер – коли завдяки різним реформам в Польщі й змінам в "соціалістичному" таборі стається можливою наша широка діяльність – українське населення мало б надалі тратити більш перспективну молодь. Ми потрібні тут і тепер.

Як слушно вказує автор статті "Нешвидке витікання", всі труднощі життя в Польщі повинні штовхати нас власне до заперечного висновку – залишитися в Польщі. Поле для творчої діяльності починає зростати, а матеріалів для такої діяльності вже повно. На це теж наголошували деякі інші виступаючі в дискусії.

Життя "на вічній контрі" не буде вічним. Зрештою, чи не для життя на вічній контрі зі злом Бог сотворив людину. Все мінється. Якщо мало в цій державі установ для творчої роботи, то творім передусім ті установи. Аналізуємо помилки наших предків і не повторюємо таких самих помилок.

Отже гуртуймося, а не витікаймо.

Омелян Печинський
м. Кошалін

У номері презентуємо роботи львівських художників:
Людмили Лободи
Володимира Лободи (1943р. нар.)
Андрія Гуменюка (1937р. нар.)
Петра Гуменюка (1937р. нар.)

235

Cena 800 zł

